

1921. ГОДИНА XXXVII

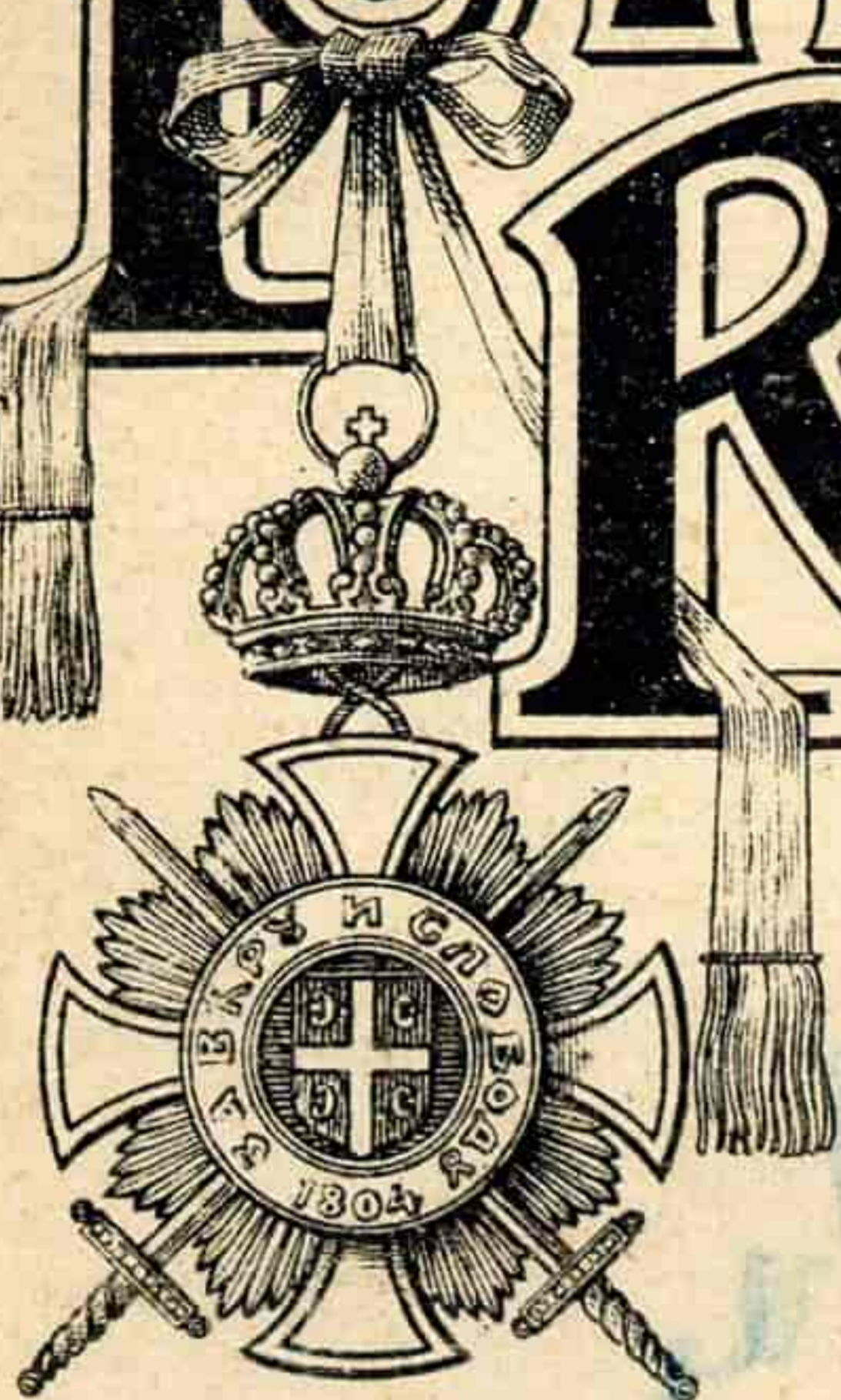
ЈУНИ

СВЕСКА VI

Литература

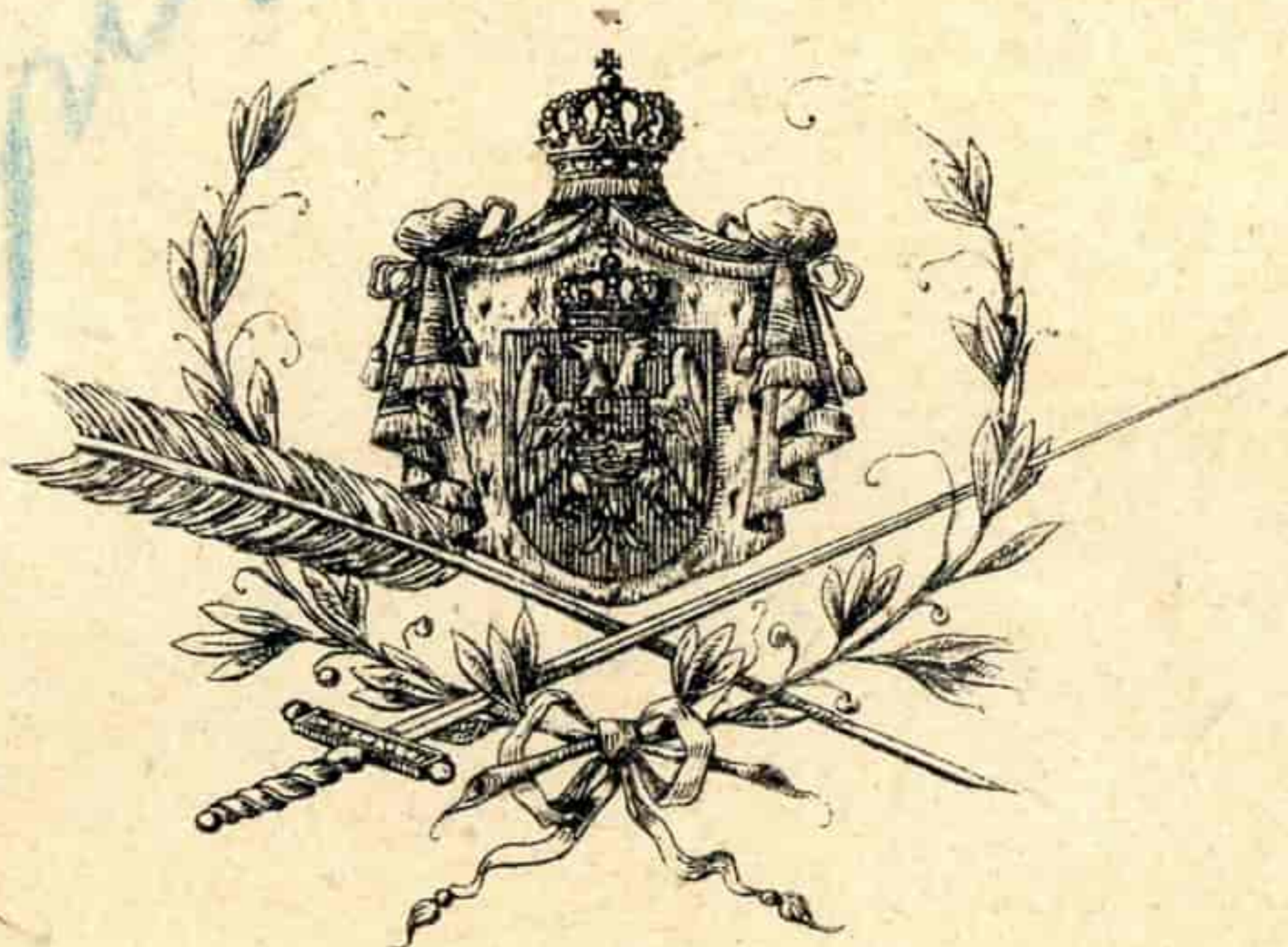
ВРАТНИК РАТНИК

ПОКЛОН
од ГРГУРА ВУЈИЧА
директора гимназије

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ
ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ

УРЕДНИК
Начелник Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба
Ђенералштабни пуковник **Емило Ј. Белић**

БЕОГРАД
Штампарија „СВ. САВА“ — Бранкова 16. Телефон 249.
1921.

САДРЖАЈ

	Страна
Рат. Сањарије и стварности. — Од ђенерала <i>Н. Обручева</i>	I
Светски рат на мору. — Од капетана фрегате <i>Николе У. Н. Станковића</i>	15
Неспоразум између пешадије и артиљерије за време рата. Од пуковника у пенз. <i>Нестора Манаковића</i>	61
Припрема за рат и вођења операција. — Од маршала <i>Жофра</i> . Превео с француског и пропратио пуковник <i>Живко Станисављевић</i>	78
Извођење обуке и наставе у садашњој швајцарској војсци. Састављено према најновијим швајцарским податцима. — Од потпуковника <i>Стојана Милорадовића</i>	108
Различности:	
О немачким грешкама у 1918. години. — Од пуковника <i>Живка Станисављевића</i>	135
Техничке различности. — Од пуковника <i>Николе Аранђеловића</i>	142
Новости и Белешке:	
<i>Наша ратна морнарица</i> . — На мору. — На рекама	147
<i>Пољска</i> . — Организовање и напредак пољске војске; усавршавања и обука. — <i>Ratna mornarica</i> . — <i>Trgovачка flota</i>	147
<i>Belgija</i> . — <i>Ratna mornarica</i>	149
<i>Sjeverna Amerika</i> . — <i>Ratna mornarica</i>	149

<i>Немачка.</i> — Дејство немачке артиљерије на западном фронту. — Формација пукова. — Састав батаљона и чета. — <i>Ratna mornarica</i>	150
<i>Grčka.</i> — <i>Ratna mornarica</i>	152
<i>Француска.</i> — Преустојство војно-административне службе. — Непредвиђени случајеви у ваздухопловству. — „Размишљања о ратној вештини“. — Позивање рекрута, доба рекрута, време позивања у војску, хигијенске мере, одабирање рекрута. — <i>Ratna mornarica</i> . — Нов војни часопис. — Предавања ђенерала Манжена. — „Философија рата по Клаузевицу“	152
<i>Engleska.</i> — <i>Ratna mornarica</i>	157
<i>Japan.</i> — <i>Ratna mornarica</i>	158
<i>Španjolska.</i> — <i>Ratna mornarica</i>	158
<i>Italija.</i> — <i>Ratna mornarica</i> . — <i>Trgovačka flota</i>	159
<i>Данска.</i> — Ратна морнарица	159
<i>Švedska.</i> — <i>Ratna mornarica</i> . — <i>Hidroavijatika</i>	159
<i>Letonska.</i> — <i>Ratna mornarica</i>	159
<i>Естонска.</i> — Ратна морнарица	160
<i>Финска.</i> — Ратна морнарица — <i>Трговачка флота</i>	160
<i>Бразилија.</i> — Ратна морнарица	160
<i>Чиле.</i> — Ратна морнарица	160

Оцене и прикази:

<i>Военен Журнал.</i> Свеска од септембра до марта. — Од В. М.	161
<i>Preko Albanije na ostrvo smrti.</i> — <i>Iz dnevnika jedne bolnice</i> (dr. Vlad. Stanojević). — Од Ђ. Ђ.	168
<i>Česko-slovensko-jihoslovenska Liga.</i> br. 1—3. — Од Z.	169
<i>Agonie et Resurrection.</i> (Ник. Ж. Петровић). — Од потпуковника Ђ. Ђурића	170

Некролози:

† <i>Ђенерал Божа Јанковић.</i> — Од ђенерала Драгушина Милушиновића	173
--	-----

† *Бенерал Бранко Јовановић.* — Од „Ратника“ . . . 176

Читуља погинулих и умрлих официра и војних чиновника за време рата 1912. године 179

Слике и карте у прилогу:

I. Шест слика на једном прилогу уз чланак „Светски рат на мору“. — *II. Једна* карта уз чланак „Припрема за рат“. — *III. Једна* карта уз различност „О немачким грешкама 1918“.

Свега уз свеску *три* прилога.

На овим прилозима има *осам* слика и карата.

СВЕСКА VI

ГОДИНА XXXVII

РАТНИК

РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака Штампани рукописи не враћају се	ЈУН 1921	ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ: за рез. официре 96 д. за подофиц. и питомце Војне Академије 30 » за невојнике 120 » за иностранство 150 »
---	-------------	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: ђенералштабни пуковник Емило Ј. Белић

РАТ

— САЊАРИЈЕ И СТВАРНОСТ —

Версаљски мир изазвао је пространу литературу, која прориче народима дуг и трајан мир. Разлежу се шта више и гласови о немогућности у будуће великих ратова. Има и таквих оптимиста, који верују у вечити мир. Верују у могућност државне егзистенције без наслона на њену оружану снагу.

Њих нимало не буне данашње политичке прилике, кроз које протиче живот Европе и Ближег Истока. То су, по њиховим речима, последњи одједи светске катастрофе; они ће се утишати и настаће давно жељено благостање. И ратови ће бити заборављени, и војске у будуће неће бити потребне.

Разгледајмо ово питање са војног гледишта.

Природни закон, на који се могу свести сви остали закони, јесте непрекидна борба. Она се испољава у целој васиони. Ни човек не чини изузетак. Борба повлачи с једне стране стварање, с друге — рушење. Једнима пружа радост триумфа, другима јаде пораза.

И сав рад човеков, његов ум, мисао, све социјалне системе које он ствара — све је упућено на борбу, која одбацује слабе и истиче снажне и способне.

У природи све и свако *хоће*, јер све чини напоре, све жели да живи. И стога је живот — борба за опстанак, у којој свако биће оспорава другоме право на живот и срећу.

А да би човек могао представљати собом изузетак од тога општег правила, неопходно је да се његова духовна природа препороди, да ишчезне себичност и да он појми, да лично „ја“ није ништа у сравњењу са јединством бића и благом целог човечанства.

Човечанство је више пута, у разним периодима свога живота, чинило велике напоре да створи трајан, ако не и вечити, мир на земљи; али ти напори никада не дадоше оне резултате, о којима су људи сањали.

У почетку I. века, по рођењу Христову, за владе императора Августа, Рим је после тешких, многовековних ратова завршио освајање целог тада познатог света. Они релативно малобројни ратови, који су вођени у I. и II. веку, већ нису имали више завојевачки карактер; циљ им је био — заштита својих граница.

Риму су припадали: у Европи — Енглеска, Француска, Шпанија, Португалија, Белгија, југозападни крајеви Германије Швајцарска, Италија, јужни делови бивше Аустро-Угарске, Румунија, Србија, Црна Гора, Бугарска, Турска, Грчка и део јужног краја Русије; у Азији — велики део турских земаља и део Закавказке области; у Африци — Египат, Триполис, Алжир и Мароко.

Римска империја заузимала је $5\frac{1}{2}$ милиона километара. Сав познати тада свет обухваћен је био њеним границама, које су се ослањале на непролазне шуме, блата и пустиње. Њени најближи суседи беху Варвари. Рим није имао куда више да се шири. Он је био један једини господар света и земље. И да би искористио све добре стране своје јединствене власти и сва она блага која је стекао — потребан му је био мир.

Изгледало је, да човечанство беше постигло своју заветну сврху — мир свију народа. Народи беху обједињени у једну државу. Неопходна је била само правична и добронамерна руководна власт, па да се створи снажно духовно јединство. И тога је било.

Сву своју вољу господар света управио је на то, да пружи свима народима срећу и мир. Напуштена је била политика војних интервенција и дипломатских интрига, којима се стално користио Рим за време својих завојевачких тежња. Подбадање једних народа на борбу против других отишло је сасвим у област предања.

Рим је управљао веома мудро. Он се старао да измири народе међу собом и да припадност империји учини код њих жељеном. Он је чувао, где је то било потребно, народне законе и обичаје и остављао дотичним народима могућну слободу и самосталност. Свуда је уносио законитост, ред и спокојство. Он је потпомагао развиће економског живота народа: проводио је и градио необичне по свом савршенству путеве, организовао је пошту, пустиње је претварао у културне земље, подизао нове вароши и давао им слободе. Он је причестио култури цело човечанство. И земље, потчињене Риму, подигоше се на невиђену висину.

Својом мудрошћу управом Рим је умео да придобије срца народа, који су осећали његову моћ и благодет његове власти, и свом душом су тежили њему. И никада човечанство није тако мало ратовало и тако дуго се користило дубоким миром, као за прва два века владавине Рима.

И сам Рим је у то време живео мирним животом; унутарњих потреса није било и утишала се беше класна борба.

Али ови повољни услови живота трајаху релативно кратко време.

Крајем II. века, за владавине знатног императора Марка Аврелија, отпочиње опадање светске империје, да се кроз два столећа већ распадне на Западну и Источну.

Слом светске империје објашњава се поглавито општим падом морала код Римљана, слабљењем некада снажног духа њиховог. И, на несрећу њихову, та појава дође баш у оно време кад отпочеше дуги ратови крајем II. века.

Борба са спољним непријатељима, нарочито с Германцима, изискивала је огромна средства и изазивала повећање намета и пореза, што је као тешко бремене падало на становништво. Поремети се народно газдинство и поче опадати трговина и индустрија. Настадоше у земљи устанци и метежи који поткопаваху ауторитет власти.

Под утицајем рата нарави људске постајале су грубље, умно интересовање тупље, а науке и уметност беху занемарене. И никакве реформе, намењене побољшању државне управе, нису могле зауставити процес труљења и одстранити њезин коначан распад.

Груба сила Варвара победила је културан свет.

Римљани су често наносили Германцима тешке поразе на бојном пољу. Али за побеђеним и побијеним хиљадама јављале су се све нове варварске масе, које су с очајном смелошћу и тврдоглавством, презирући смрт, јуриле да освоје велику империју.

Култура је велика моћ, и, кад су сви други услови борбе подједнаки код оба непријатеља, она остаје победилац. Али

количина такође игра улогу, и постоји извесна граница која, кад се пређе, даје победу мање културној страни. А у даном случају, поред грубе силе, на страни Варвара беше духовна моћ, која се не може тачно урачунати а која у Римљанина беше већ попустила. Ту духовну моћ Римљанина убио је одвећ дуготрајни, готово двовековни мир; он је унео у његов живот љубав према раскошу, мекуштво и размаженост, што неизбежно поткопава морал.

У сваком случају Римљани су дали човечанству дуготрајан мир, за какав народи доцније нису знали. Сви покушаји доцнији у том погледу увек су остајали без успеха.

Узмимо, примера ради, последње векове.

Осамнаести век је отпочео општим европским ратом за шпанско наследство. У то доба и Енглеска и Француска сматраху Шпанију као земљу слабу и већ на умору. Стога се свака од њих стараше да приграби себи што већи део империје Карла V., у чијем саставу беху најбогатије колоније.

Дакле, узрок рату је постојао а као званичан повод послужило је то, што је Лудвик XIV. довео на упражњени шпански престо свога унука Филипа.

Рат за шпанско наслеђе трајао је од 1702. до 1713. године. Створене су биле моћне коалиције: једна — од Енглеске, Холандије, Аустрије, Бранденбурга, већине немачких провинција и Данске: друга — од Француске, Шпаније, Португалије, Баварске и Савоје.

Коалиције су разним обећањима увлачиле у борбу другостепене државе. Мале државе су или одмах прилазиле овој или оној страни, или су, услед неодлучности, остајале извесно време неутралне, очекујући да виде којој ће страни бити пробитачније да се придруже.

У резултату добило се учешће у рату целе Европе. Трговина и индустрија беху потпуно поремећене. Народ се економски урнисаше. И сама Француска беше узнемирена за свој опстанак.

Тада отпочеше преговори за мир, који се завршише 1714 године Утрехтским уговором о миру и прекрајањем целе карте Европе.

Дипломати, који се на конгресу искупише, тежили су да закључе трајан, ако не и вечити мир. Изгледало је, као да све беше узето у обзир, да би се у будуће одстранили могући сукоби. Установљене беху разне гаранције и споразуми, а територија Европе и Америке беше понова расподељена између држава, тако, да, како изгледаше, није могло бити повода за нове ратове.

Али живот је одмах пореметио илузије везане за Утрехтски уговор. Показало се, да конгрес није урачунао интересе

двеју младих држава, Пруске и Русије, и није коначно свршио с колонијалним претензијама Енглеске и Француске. И није прошло ни пет година од дана закључења мира, кад опет отпочеше ратови за земље у Европи, а затим за далеку Индију и Канаду.

Тако је, готово непрекидно у већим и мањим ратовима, прошло сто година.

За ово време ницале су разне коалиције, доскорашњи савезници постајали су непријатељи, а непријатељи — савезници. Карта Европе се непрестано мењала, а међународни односи компликовали и замршивали.

И најзад, након 25 година непрекидних ратова, 1815. године био је сазван Бечки конгрес.

Народи, заморени ратом, маштали су о миру и искрено тежили њему. На конгрес су позвати били сви истакнути по положају и таленту представници не само великих но и другостепених држава. Конгрес је морао да узме у обзир жеље свих народа Европе и да на принципу правичности створи такву политичку ситуацију и тако расподели европске земље, да би одстранио у будуће све поводе за оружане сукобе.

Сва Европа је са живим интересовањем очекивала резултате рада овога конгреса, и сви су веровали да ће он умети да створи сталан, ако не и вечити мир.

Али, чим се конгрес састаде, почеше се појављивати несавладљиве тешкоће. Свака је држава полагала своје право на дату туђу територију. Показало се, да земље делити није лака ствар. И прекрајање карте Европе, извршено на Бечком конгресу, није никога задовољило. Тако нпр. анексија Белгије Холандији, у циљу стварања на северу јаке бране против Француске, показала се сасвим мртва. Белгија, која немаше ничега општег са Холандијом, у првој згодној прилици побуни се и Лондонска конференција 1831. год. беше принуђена да је призна за самосталну државу.

Стварање од немачких државица немачког савеза под вођством Аустрије такође није помогло одржању мира у Европи. Циљ тога савеза био је распарчавање Германије, што је сматрано као корисно по равнотежу у Европи. Такво решење питања није задовољило Немце, који се све више и више прожимаху идејом националног јединства. Као резултат свега тога дошли су ратови с Данском због Шлезвига и Холштајна, а затим рат између Пруске и Аустрије 1866. године.

И сви многобројни ратови XIX века и све револуције у Пољској, у Француској, у неким областима Немачке, у Италији, Аустрији, које су настале после Бечког конгреса, долазиле су у ствари зато да ликвидирају његове погрешке.

Ни Утрехтски уговор, ни конгрес у Бечу не дадоше Европи колико било трајнога мира. Али је зато први допринос, а други учврстио светску хегемонију Енглеске.

Разгледајмо сада, како се припремао последњи рат.

До краја седамдесетих година XIX. века међународна политика европских држава одређивала се поглавито унутарњим европским односима. Светском господарству Енглеске нико није угрожавао. Но када се на супрот тројноме савезу, створеноме од Бизмарка 1882. год., појави деведесетих година двојни савез између Русије и Француске, прилике се изменише. Интереси Француске и Енглеске почеше се сукобљавати у Азији и Африци; интереси Русије и Енглеске — у Азији.

И политика Енглеске би оштро управљена на стално изазивање суревњивости међу европским државама, на завађање једне с другом, те тако подржавајући равнотежу у Европи, она владаше светском позорницом.

Почетак XX. века затиче Немачку у пуном напону војничке и економске моћи, услед чега се равнотежа европска ремети и очигледно нагиње у страну тројнога савеза. Необична трговинска напредност Немачке у вези са неуздржљиво развијаном вољом за влашћу учинише је новим и најопаснијим такмацем Енглеске.

Пред овом опасношћу старо ривалство Енглеске са Француском и Русијом одлази на споредно место. И Енглеска 1904 год. ступа у споразум са Француском, а затим кроз три године и са Русијом. Политичка равнотежа Европе понова се успоставља, а на Далеком Истоку одржава се супарништвом Јапана и Сједињених Држава.

Таква ситуација беше пробитачна за Енглеску, јер јој остављаше слободу рада у свима крајевима света.

Сасвим се друкчије осећаше Немачка. Њу је гушила система политичке равнотеже у Европи и беше јој неопходна нова подела света. Њена индустрија захтевала је пијаце, а оне колоније, које јој припадоше приликом поделе Африке, не задовољаваху овај услов, јер беху насељене првобитним племенима која не осећаху потребу за културним производима Европе. Не беху примамљиве те колоније ни за исељенике, и стотине хиљада Немаца, не налазећи посла у завичају, сваке године емигрираше у Сједињене Државе, Бразилију и јужну Африку. Немачкој беху потребне нове, добре колоније; то беше за њу питање живота и смрти.

Задатак Немачке био је у томе, да поремети европску равнотежу, да смрви Француску, ослаби Русију и створи под својим вођством „Централну Европу“, која би заузела доминантан положај на континенту. И тада би од колонија својих

побеђених и покорених суседа Немачка створила своју светску империју.

Немачка није мислила да уклања Енглеску са њеног светског престола; она је хтела да подели са њом власт над светом. И ми видимо да је Немачка, строга и немилосрдна према државама слабијим од себе, у исто време бескрајно попустљива према Енглеској. Тек онда, кад је постало јасно да Енглеска неће остати у страни, сва мржња Немачке управљена је против Енглеске.

Али Енглеска је добро појимала, да би деоба власти над светом са Немачком значила — ризиковање у будућности своје сопствене егзистенције. Енглеска је појимала, да ће, ако Немачка победи, специјални циљ идућег рата бити уништење њено, као једине супарнице на светској арени.

И Енглеска ступи у борбу са Немачком на челу коалиције, какву свет још није видео. Бројни односи становништва зарађених страна дају Савезницима 1.386 милиона људи или 82% целокупног светског становништва, а немачкој коалицији 164 милиона људи или 9.7%.

И, наравно, после очајног отпора Немачка је била побеђена светском коалицијом са Енглеском на челу.

Према томе, са историјског гледишта, рат 1914—1919 године био је у ствари рат између Енглеске и Немачке за светску хегемонију.

Резултати рата испадеше грандиозни и у знатној мери неочекивани.

Срушише се империје, створише се нове републике, позвате су у живот државе које давно беху сишле са политичке позорнице. Карта Европе понова је прекројена и унете су битне исправке у карте Африке и Азије.

Хегемонија Енглеске у свету задуго је осигурана, а Француској је додељена значајна улога у Европи.

И целим светом сада управљају три државе: Енглеска, Француска и Северна Америка.

Да ли ће ове државе дати трајан мир човечанству; да ли ће се оправдати наде оптимиста, да ће последњи рат на свагда учинити крај оружаним сукобима?

На ово се питање са пуним уверењем може одговорити негативно.

Ни минули рат, ни Версаљски мир који му је следовао ништа ново нису дали човечанству. У периоду борбе владала је жестока и сурова злоба која је превазишла својим зверством многе ратове из ранијих времена. А мир међутим није дао ништа, што би могло послужити човечанству као висока морална лекција у решавању питања међународне политике. Ама

баш ништа се није променило у методима решавања животних питања народа.

Био је један кратак моменат, када се могло очекивати да ће народи, под утицајем преживљене катастрофе, жртвовати материјалне користи у име вишега морала и да ће у том погледу наступити нов период светске историје.

Али то се није догодило. И побеђенима је издиктиран обичан мир, суров, opak и пун понижења. Од непријатеља је, као и у старо доба, одузето све што се могло узети. И у том погледу се човечја лакомот, злоба и освета испољише са необичном силином. Култура није ублажила, него је само модификовала манифестацију ових особина човечје природе.

Али то није све. Међу самим победиоцима — савезницима не распоређују се ни издалека правично богати плодови победе. Француска и нарочито Енглеска добијају лавовски део, а другим савезницима даје се само у границама домаћинске воље главних држава, те се тако уноси раздор међу победиоце. Довољно је сетити се само Грчке или Италије. А у заносу триумфа заборавише Французи и Енглези своју савезницу Русију, без чије помоћи не би ни било њиховог благостања.

Карта Европе прекројена је тако, да ће оваква каква је мучно моћи дуго опстати. Неке државе се вештачки одсецају од мора, стварају се коридори. Једном речју, унето је много дата, која ће у будућности неминовно изазвати неспоразуме и непријатељства међу суседима. Најзад, да би мир учинили што чвршћим, победиоци истакоше принцип самоопредељења народа.

Не говорећи о томе да се овај принцип примењује врло једнострано, само према суседу а не и према себи, он је већ и сам по себи испољио своје банкротство.

На велику жалост, народности су се у Европи тако измешале да одбранбени национализам врло брзо прелази у нападни, те стога образовање националних држава ни у ком случају не искључује у будућности могућност рата. На терену примене принципа самоопредељења појављују се и сада већ спорови. Таквих неспоразума било је у Галицији, Пољској, на обали Балтичког мора и сада се догађају у Немачкој.

Ми видимо да народности, које би требало по теорији да пођу једна другој у загрљај, већ се мрште једна на другу и готове су да се лате оружја.

Нове државе, славећи своје васкрснуће, не задовољавају се територијом о којој до 1914. године нису смеле чак ни да сањају него жуде за великим просторијама на рачун других држава.

Националне страсти, компликоване социјалним противречностима, достигле су до својих крајњих напона. И поли-

тички живот Европе не улази у своје тихо корито, већ се напротив све више компликује новим сукобима интереса и неразрешивим противречностима.

Европа и најближи Исток, после закљученог мира ни издалека се не налазе у стању мира. А из овог ненормалног положаја не предвиђа се никакав лојалан излаз.

Но поред свега реченога, каква ли тек несрећа прети миру Европе од присутности у њој трију милиона армије бољшевичке Русије. Толику војску Лењин и Троцки нису створили само за угушивање унутарњих буна и немира. Њој је потребно шире поприште, а то је поприште богата Европа која живи на вулкану и очекује само подстрек, па да новим ратом исправи недостатке садањег положаја.

И када се у штампи овај мир, којим се завршио рат 1914.—1919. године, сравњује са миром који су Римљани добили за време владавине императора Августа и изјављује нада у његову дуготрајност, онда је то једна груба погрешка, у коју су људи неизбежно падали после сваког великог рата.

Утрехтски уговор о миру и Бечки конгрес такође су у своје време саблажњавали оптимисте лажном надом у мал' те не вечити мир.

Мир Римљана и мир Савезника немају ничега општег међу собом.

Тамо је био један победилац; у једном лицу је била уједињена и воља и сила; овде је неколико победилаца. А то не може остати без утицаја на стабилност мира, јер сами чувари његови — Савезници, идући за својим личним циљевима, могу пореметити своје узајамне обавезе и завадити се. Коалиције у опште нису стабилне. Непостојаност њихова испољила се и у последњем рату; сетимо се Италије, Бугарске, Румуније.

Стари, римски мир произилазио је не само из руку победиоца него и из руку народа, који је културом својом превазилазио побеђене народе. Одузимајући народима самосталност Рим је у накнаду за то давао духовна и материјална блага, непозната дотле Варварима, но која их саблажњаваху.

Најзад, Рим је изишао из борбе силан и моћан, те је могао владати и дуго орджавати неопходан за њега мир.

Ничега сличнога у данашње време нема.

Победиоци и побеђени подједнако су културни, и сваки у својој души другога сматра за нижег од себе. Потпавши под економску и политичку зависност, побеђени су тиме бачени у изузетно невољно стање и унижење које су они, узгред буди речено, припремали другима. И, најзад, победиоци се још једнако боје побеђених, јер су и они сами до крајности изнурени ратом.

Версаљски мир, по свом карактеру, пре може бити сра-
њен с Утрехтским уговором и Бечким конгресом.

Ова три мира, као и ратови који су им претходили, имају
у истини много заједничкога.

Овде видимо заједничку схему двају векова, према којој
се, како изгледа, развијају и догађаји XX. века:

Једанпут у столећу, почев од 1701. године, догађа се ве-
лики сукоб европских народа, који са сваким веком бива све
већи по броју учесника и њиховом огорчењу. Ова борба има
за циљ: поновну деобу територије и завлађивање наследством
држава које се сматрају за слабе.

Под разним изговорима отпочиње се рат коалицијâ с ко-
алицијама. После упорне борбе и темељитог узајамног разо-
рења искупљају се конгреси, на којима се покрећу питања о
разоружању, али само побеђенога, израђују се сви могући
услови за отклањање будућих ратова и саобразно томе пре-
краја се карта Европе.

Али пролази неколико година и показује се, да уговор
о миру и деоба територије не само да нису задовољили жеље
народâ, него су напротив још више компликовали међуна-
родне односе.

И у циљу решења нових неспоразума порађа се читав
низ посебних великих и малих ратова.

Историја народâ са необичном очигледношћу сведочи, да
живот човечанства протиче поглавито у ратовима. Њему пада
у део више јада скопчаног са ратом, него ли среће мирнога
времена.

И то се потпуно слаже са природом света.

Ми видимо, да природа нема намеру да човека учини
срећним и мирним, јер би тада она била изузетно дарежљива
према њему. Али томе противурече стварност и хиљадугоди-
шње искуство живота.

Кад би срећа човекова била крајњи циљ целе природе,
онда би тек испало да она не постиже свој циљ...

Ми видимо, да је свака човечја срећа тренутна, да се
одмах за тренутком триумфа и задовољења јавља нова жеља,
тежња ка новој срећи. И из сваког човечјег задовољења истиче
низ нових потреба. Потреба, пак, јесте осећај противположан
срећи и миру.

Природа човека воли исто онолико, колико и свако друго
створење. Као створење он представља беоцуг у ланцу других
бића. А у ланцу нема среће. Овде је човек исто тако мало,
као и сва друга бића, издвојен од несрећа и разорних акција
природе.

И народи, бранећи своје право на опстанак и материјална блага, налазе се у непрекидној борби један с другим, као и све друго у природи.

Вечити мир, за нас становнике земље, није ништа друго до саблажњиво маштање. То је идеал, и као такав он мора бити нетакнут и божанствено чист. Без идеала, без лепих маштања, човечанство не може да живи, јер је то основна одлика његова од осталих земаљских створења.

Али идеал на земљи не може се претворити у стварност. И вечити мир, ова највећа срећа која води блаженству, противуречи реалној природи света.

Није то било давно, кад се лозинка „мир целој свету“ разлегала по целој руској земљи, која износи $\frac{1}{6}$ земљине кугле. И кад се она почела спроводити у живот, претворила се у бојни поклич и пролила је читаве потоке крви.

Човек, што 'но веле, живи у греху и с великом муком, готово с геолошком спорашћу, подлеже духовном побољшању.

Можда то долази отуда, што човечанство мора са толико напрезања да рачуна на реални живот, те му остаје врло мало времена и снаге на унутарњу борбу са самим собом, на борбу добра са злом своје властите природе. Али ће пре бити стога, што је савршенство недостижно на земљи. Постоји граница која се не може прећи. И људи не могу да постану богови.

Па и морал човечанства, откако оно постоји, мало се изменио на боље.

Ми видимо у XX. веку, у културних народа, робове под фирмом ратних заробљеника; видимо најусавршеније машине и направе за убијање у најкраћем времену што је могућно више људи и она иста, као и у старо доба, одушевљења победилаца и сузе побеђених; рика и тресак оружја, као и пре, заглушавају законе, а међународно је право, по староме, обавезно само за слабога.

Човек је по природи својој вечити ратник.

И кад би натприродна сила даровала човечанству вечити мир, људи би одмах напрегли све своје силе да раскину ове ланце мира, јер је човечанству рај потребан само у сновима.

И стога, сви покушаји да се установи трајан и постојан мир на земљи обично трпе неуспехе.

Ништа ново у том погледу неће дати човечанству ни порођена последњим ратом Лига Мира, нити пак Велика и Мала Антанта. Ратове они неће отклонити.

Снажан и способан увек ће господарити, не обзирући се да ли је то жеља слабога или не.

Све ове споразуме треба разматрати простије. Они су корисни и благодетни за народе, јер им дају извесну могућност да одахну после ратних потреса и у толико је тај одмор

дужи, у колико су јаче државе које стоје на челу њихову. У овом периоду народи напредују, креће се напред култура и цивилизација и подрашћује нова снага.

Али одвећ дуготрајан мир штетан је. Он је одвео распаду некада снажне духом Римљане и на крају крајева их урнисао. За усавршавање човечанства очевидно неопходно је хармонично спајање рата и мира.

Шта је дао човечанству овај минули велики рат?

Он је изрекао немилосрдну пресуду над лажним либерализмом, који је тежио да створи рајско блаженство на земљи, који је тежио да створи господарственост и узајамне односе међу народима, засноване, у пркос здравоме разуму, на фантастичним датима која се не слажу са реалним условима целог нашег бића.¹

Он је потврдио стару истину, да борбу међу народима изазива неодољива природна чежња за материјалним благом и да је у овом случају, као и раније, од пресудног значаја само сила.

Сила ствара право, установљава законе, па следствено и правду.

Рат је показао, да се новчани издатци на припреме за њ исплаћују чак и у случају пораза. Изгубивши рат, Немачка може жалити што га није отпочела онда кад треба; може жалити што се није за њ довољно припремила; али се не може кајати за утрошене на припрему суме, јер је, благодарећи својој припреми, спасла своју државну егзистенцију.

У исто време рат је показао двадесетоме веку, да се не могу газити вековима израђене и проверене истине ратне вештине и политике. Те истине, које културни народи тако темељно заборавише, своде се на следеће:

Рат се мора водити, мада и с пуним напрезањем снаге, али тако, да се народна мржња не развија прекомерно и да се међу противницима не прекида узајамно поверење. Стога, рат не сме прибегавати нечасним средствима: пропаганди, тајним убиствима и др. Јер оваква средства у толикој мери драже народе једне против других и у толикој мери учвршћују непријатељство, да и у будуће, по свршетку рата, искључују могућност правих мирнодопских односа.

Приликом закључења мира неопходно је, да уговор о миру не садржи у себи намерно унетих тајних повода за рат. Не треба да има у њему ничега увредљивога за народни понос побеђенога, који је већ самим поразом претрпео увреду, и ничега што би поткопало у корену опстанак побеђенога. Иначе

¹ Овај либерализам урнисао је руску војску у прошлом рату, а затим и руску државу.

је закључење мира само примирје, а не мир. Затим, ако се народи налазе у стању мира, треба избегавати све што би могло нарушити или чак додирнути политичку независност другог.

Ове истине представљају разумну границу хуманих узамних односа међу народима.

Али резултат тиме није исцрпљен.

Највећа је његова заслуга у томе, што је коначно ослободио словенске народе од туђинског јарма, дао им слободу и самосталност. И пред Словенством се открило широко политичко поприште. Образована је нова сила, која ће заузети одговарајуће јој место у Европи и о којој ова последња од сада мора водити рачуна.

А и Словенство се мора користити околностима, које су се по њега повољно стекле. Оно се мора користити ослабљењем туђих му и увек непријатељских Немаца. А најпречи је његов задатак у томе, да се, у моменту васкрса немачке моћи, нађе уједињено и потпуно наоружано.

Војна снага споро се ствара.

Код кратких рокова службе, кад су народ и војска нераздвојни, државна школа је од првостепеног значаја за војску. Још у детињству мора се развити љубав према завичају, оданост према влади и љубав према својој војсци која обезбеђује благостање, срећу и величину отаџбине. Школа је дужна поред образовања, не космополитског него прожетог родољубљем, да развије осећај дужности у будућем грађанину и ратнику, способност да се жртвује за отаџбину, да развије снагу за подношење напора и оскудица, јер се размаженост не слаже са моралом.

Неопходно је, да се човек из детињства навикне да се у поступцима својим руководи не толико осећајем, колико свешћу о својој дужности и обавези. Симпатије и антипатије су лутајуће светлости, а само појам о дужности даје постојан правац делатности човековој.

Само ће уз повољну спремину омладине војска, која у ствари представља у мирно доба само једну војну народну школу, успети да изрази поузданог ратника.

Из овога се већ може видети, да моћ државну не ствара само Министарство Војно.

Подизањем војних творница, израдом спремине, грађењем утврђења, формирањем разних јединица не исцрпљује се појам о војничкој моћи и спремине једне земље, а још мање може служити као гаранција да су сва средства земље у довољној мери искоришћена за тај посао. Међутим, у овом питању је подједнако штетно како неискоришћавање свега онога што се може, тако и прекомерно оптерећивање земље.

И стога је неопходно да у стварању војничке моћи, коју одређују најближи политички задатци, најживље учешће узму и сва друга министарства државе. Свако од њих мора дати све што може, не дирајући у онај минимум, неопходан за подмирење најпречих животних потреба становништва. Свако од њих мора имати свој мобилизациони план и свој програм рада за време рата, који ће бити у потпуном складу са ратним планом. Једном речи, у припреми за рат мора узети учешћа цео државни механизам земље и та се припрема мора одражавати у свима гранама државне делатности.

Рат је показао, да се победа рађа на фронту, а пораз — у позадини.

Министарство Војно или тачније Главни Генералштаб, који разрађује ратне планове и у рату их извршује, природно је да мора узети руководну улогу у овом значајном државном послу.

Наравно, све је то у извесној мери било и раније, али је сада ово питање добило свој нарочити значај, а његово правилно решење диктује нам упорно и само време.

Бити спреман за рат, увек способан за одбрану своје слободе, културе, родне груде и права на даље развијање ни издалека не значи клањати се богу рата — Марсу.

Одушевљавање ратом рата ради — није правилно, јер противуречи природи, те је стога и нецелисходно за самог себе и злочиначко у односу према другоме.

Али је штетно и толико исто преступно, одајући се сањаријама, заборављати стварност, пренебрегавати рат и не спремати се за њ.

Н. Обручев.

СВЕТСКИ РАТ НА МОРУ

— Са шест слика у Прилогу I —

„Seapower is — life!“

I.

Међународна ситуација на морима.

Теорија у политици у Европи сматрала је још пре десетак година као догму: да је уз општу добру вољу могућно доћи до споразума између земаља и народа онако, као што је то могућно и у препиркама међу појединцима. Пријатељи мира већ онда сањаху, да се „борба за опстанак држава“ може извршити на миран начин, без крвопролића, те да је довољно организовати један зато компетентан суд, који би још и у последњем часу уклонио све, што би могло довести до конфликта. Међутим, како да се створи овај рај земаљски, за којим одавно чезнуше мирољубиви људи, кад је тиранија и похлепа за влашћу с једне стране гушила добру вољу код других, те тако постала несношљивим бичем човечанства? И сусед је хтео живети, бити независан и равноправан у честитом раду и стварању. И он је захтевао за себе и своју децу места на божјем сунцу, као и онај који је себи присвојио власт диктовања другима. Зато притисак, немилосрдно насиље над оним који је сматран за слабијег, мораде напослетку довести до експлозије: дуго затомљене прасиле разлише се као голема, усијана лава, изгоревши све што је старо, уништивши труло, да се створи нов и бољи живот.

Вољом судбине наш се народ налазио у жаришту те ужасне ерупције, тако, да он по својим жртвама, каквих досада ниједан народ у свима вековима историје човечанства није претрпео, очеличен управи свој поглед у бољу будућност, пуну обећања.

Како су незнатни трагови, које оставише за собом у историји један Александар, Цезаров мач и Наполеонов геније, пореде ли се са гигантским делом народа за ово последњих шест година, које је дело уздрмало темеље континента и изменило географску карту! Стога, био би превише смион, чак

и наиван потхват, хтети тај непрегледни хаос големих догађаја јасно предочити слабим речима у једном кратком приказу. Да се обухвати предмет у свом његовом опсегу без мерила, хтела би се марљивост једног целог људског живота. Ипак овде ће се покушати, да се у колосалном оквиру светских догађаја предоче узроци и учинци њихови; да се објасни њихова генеза, истичући карактеристичне потезе и то по могућности на објективан начин.

Повод светском рату беше ултиматум цара Фрање Јосипа I, који присили Србију да зарати. Осећај правде код савезничких сила стави ове одмах на страну ове мале државе, о којој је династичка политика Аустрије била уверена, да ју без много потешкоћа лако може да скрши и сатари. Заједно са горе наведеним поводом надошло је било време, да се једном радикално реше несносне напетости између извесних група: натецање у наоружавању на копну и на мору, које је од године до године све више расло, мирољубиво човечанство осети као ужас без краја. Да би се ово стање докончало, изгледа, да је стигло време неизбежног *ultima ratio*.

Што се овог интернационалног такмичења на мору тиче, то је услед живљег поморског саобраћаја између народа довело до антагонизма, који је у главном проузрочио био једно груписање у две просторно одељене сфере интереса. Пре свега дошло је до конкуренције на океанима, која је захватала цео свет и постајала све жешћа. У овоме су такмичењу учествовале саме светске власти са својом поморском трговином и важним колонијалним поседима. Па онда беху и оне поморске земље које сачињавају, тако рећи, неки засебни свет у зони Средоземног мора. Ови су крајеви били домена енглеског једног крила; овде се налазила већа половина француске морнарице, као и флоте тамошњих приморских држава. Напокон, била је пре рата још једна трећа група интересаната, о којој се на мору мало говорило, јер је она била осуђена на судбину поморске пепељуге: државе, наиме, којима једно неправедно „*vis maior*“ непоколебиво није дало да приступе нужним и корисним приморским крајевима. Између ових је била и велика Русија, јер ју је уговор о Дарданелима лишио слободе у врућој меденици Средоземног мора.

Управо због све то живљег поморског саобраћаја дошло се почетком двадесетог века до уверења, да је појам поморске силе постао на неки начин идентичан са појмом права на опстанак, те је нестало оног дотадањег схватања, да једна потпуно континентална држава поседује све нужне погодбе живота. А логична је последица те констатације била та, да најважнији фронт светске политике није више био на копним границама држава него на мору: на океанима. Ова спо-

знаја може да нам тумачи онај „поморско-технички“ ривалитет који грозничаво настаје задњих десет година пре рата, те се постепено универзално шири. Кад је силна на мору Енглеска 1906. године остварила теорије талијанског инжињера поморске артиљерије Cuniberti-а, саградивши први „dreadnought“, она је била овим кораком по ондашњем увиђању постигла тако велику премоћ, да су од тог часа остале морнарице морале квалификовати своје лађе једноставно као безвредне мете. Зато овима није онда преостајало друго, него или напустити све даље такмичење на морима, или започети, једнако као и Енглеска, са конструкцијом таквих досада невиђених типова. Као последица тога ови се одлучују — *struggle for life* — за овај задњи пут, оптерећујући тиме ужасно буџет, нарочито код мање богатих држава. Овако дакле усред мира започеше такве ратне припреме, какове се у историји свих времена нису још виделе. А као мерило поморске оцене једне државе од сада је вредило само то, колико она поседује *dreadnoughta*.

Разуме се, да је ово натецање у градњи овакових морских чудовишта, у оно доба и онако већ напетих одношаја између поморских држава, морало довести до још акутнијег узајамног неповерења, које није више престало, мада је свуда било мирољубивих духова међу меродавним личностима и много, заиста, искрених пријатеља за споразумевање. Увек би сусед сматрао напредак свог суседа као неку неугодну ступицу и спутавање свог властитог напредовања. Непрестано се мислило, да један другоме тешко угрожава будућност, те је сваки настојао свим могућим средствима и формулама, да компензира шансе ближњега, које му се чинише повољнијим. „Спољна политика“ велевласти водила се у истини у уредима ђенералних штабова војске и морнарице, те заправо није било ништа друго него решење много пута особито тешке задаће, како да се контракарира надмоћ сваког могућег будућег непријатеља.

Најсилније питање светске политике и најозбиљнији проблем, који се тада најјаче одразивао на међународном супарништву, била је — како је схватљиво — енглеско-немачка конкуренција на океанима. За поморску силу као што је Енглеска, са сто постотака обале, морала је, природно, спољна политика бити идентична са океанизмом, а то значи: обухватити у једно коло сва напрезања, да би утицај њене поморске снаге увек могао остати одлучујућим за судбину државе. Било је код немачке политике, зацело, разумљиве тежње, да се дође до тржишта за сувишак производа индустрије ове земље, која се била развила до невероватне висине. Али поставити на заставу гесло „океанизам“ у Немачкој, која је за четири петине своје територије континентална држава, значило је ништа

мање него подати првенство „специјалним интересима њене поморске снаге на штету најважнијих државних задаћа на копну.“

Цар Виљем II лично је диктирао држави то гесло, те је Енглеској управио ове речи: „Трозуб треба да је у нашим рукама“, а још јаче, кад је оно године 1900. изазивачки поручио преко канала: „Наша је будућност на мору“. Па зар је чудновато што је онда јавно мњење у Енглеској дошло до уверења, да је развој немачког царства на мору у првом реду управљен против британског господства? Зар је чудновато, што је Француска почела да дрхће за своје опсежне поседе преко мора? Велика Британија са својих 42 милиуна и Француска Република са своја 40 милиуна становника поседовале су скупа 80% свих колонија целог света, међу којима наравно и оне најбогатије, са од пр. 400 милиуна колонијалног пучанства. Свим осталим државама преостало је укупно 20%. Немачка, која је годишњим прирастом пучанства, од пр. један милиун, досегла била до 67 милиуна становника, на територији не већој него што је Француска, била је прекасно прispела на ред кад се земља делила. Пошто није имала сопствених тржишта за пласирање своје робе, морала је наћи на страни купце за свој колосално развијени експорт. Њени првокласни индустријални производи, који су се разносили на бродовима изврсно организоване трговачке морнарице, били су већ потисли многе конкуренте и угрозили неколико монопола. (Н.пр. немачка трговина, која је веома брзо напредовала, била је годину дана пре рата, са свотом од 21 милиарде марака, заузела место непосредно иза Велике Британије са 26 милиарди марака, а далеко оставила за собом Француску са 12¹/₃ милиарди марака. У продукцији сирова жељеза биле су те исте године Сједињене Државе Америке на челу са 31¹/₂ милиуна тона, на другом месту Немачка са готово 20 милиуна тона, а Велика Британија са 10¹/₂ милиуна тона тек на трећем месту. На почетку године 1914., обзиром на тонажу бродовља, биле су између највећих бродарских друштава на свету прва ова два: Hamburg—Amerika Linie са 1,365.000 бруто регистраних тона и Norddeutscher Lloyd са 1,000.000 тона, док је за њима далеко заостајало највеће енглеско бродарско друштво British Steam Nav. Co. са 715.000 тона. Енглеска је дакле поред свију других европских држава, као прва, највећма морала осетити немачко напредовање као погибао, која прети њеном традиционалном прерогативу на мору, те није зацело без узрока постала увек више нервозном и узнемиреном; али и Немачка је била мишљења, да може са истим правом захтевати, да се она оцењује доследно њеном увек већем интернационалном угледу. Најближи пут био би овде дакако пут споразумевања са раздиобом и ограничењем сфера интереса.

У пркос непрестано сметајућој реторици од стране цара Вилхелма, увек се наново кушало да се узме овај правац. Немачки је закон за морнарицу јуна 1912. године одредио био програм новоградња са годишњим прирастом, тако, да би немачка морнарица, — рачунајући да развитак не би био ничим запречен — поседовала године 1920.:

41 бојни брод,
20 бојних крсташа,
40 лаких крстарица,
144 дестроајера,
72 подморнице.

Исте је године у Енглеској први лорд адмиралитета Mr. Winston Churchill изнео захтев, да енглеска морнарица мора: ако већ не two keels to one — а оно бар сматрати као „минимум егзистенције“ то, да мора на сваки начин надмашити Немце у размери 16:10. О овоме је био интерпелисан у седници комисије за буџет 6. фебруара 1913. државни секретар за морнарицу адмирал Тирпиц, који је изјавио, да му ова пропорција одговара, само му се чини, да се може доћи практичније до исте релације, ако се успостави формула осам ескадри према пет ескадри. Томе Тирпиц још истиче, да овакова погодба између Енглеске и Немачке одговара главној интенцији закона за морнарицу: „Немачка флота мора бити тако јака, да се ни најјача држава на мору не може упустити с њом у борбу, а да се при томе не изложи тешком ризику“. Али ови покрети оба министра морнарице остадоше само пуком теоријом, те се и није никад покушало збити у стварно споразумевање. Осетљивост је с једне и с друге стране међутим више расла, него ли опадала. У енглеском је парламенту било постало обичајем, да се за расправе о буџету за морнарицу, сваке године, у јавној дискусији непрестано уплиће питање развоја немачке флоте. А раздражени је одговор на то из немачког државног већа био увек стереотипан: „Ми градимо, што мислимо да нам је потребно, Енглеска нека гради, што она хоће“!

Ипак је Черчил у свом првом говору у парламенту о прорачуну за трошак морнарице 1913. поново предложио: нека Немачка напусти своје бродоградње за једну т.зв. „годину одмора“ т.ј. нека не почне градити нове лађе, па ће то исто учинити и Велика Британија, изузев „непредвидљиве догађаје“. Ову је последњу изреку немачко неповерење дакако схватило као „заседу“ и прогласило по новинама, да о том предлогу уопште не може да буде ни разговора. Са друге је стране сада тај негативан одјек дао повода г. Черчилу, да у свом следећем извештају о мотивацији буџета морнарице

за годину 1913. изјави, да главни правац, којим мора да иде енглеска поморска политика, овој показује сам развитак немачке морнарице, а да се развитак те флоте може парализовати само једним новим планом градње бродова. Обзиром на немачки закон за морнарицу од прошле године, енглески програм грађења флоте мора ићи тако далеко, преко 60% премоћи у великим ратним лађама, да за будућих шест година буде готово 25 енглеских према, 14 немачких бојних бродова, а за сваку би се, даљу, нову немачку лађу морало почети одмах градити две нове у Енглеској, а осим тога морало би се градити још више великих ратних бродова, ако то буде захтевао развој поморских сила на Средоземном мору. У овај програм дакако нису биле убројане оне лађе, које су колоније даровале Енглеској. С овим би се пак бродовљем морала саставити једна ескадра у иноземство, какова се до сада видела није и то са главним упориштем на Гибралтару, одакле би се у случају потребе она могла послати у све колонијалне воде. Ове би мере омогућиле, да Home Fleet (флота домовине) увек остане у Северном мору и приправна за борбу.

У овом експозеу, који се може сматрати најзнаменитијом службеном изјавом ове одлучујуће поморске силе пре светског рата, Churchill разлаже даље: „Године 1914. енглеска ће флота имати посаду од 150.000 момака, а то је ефективни број момчади, који ће први пут надмашити онај број који је некада био сакупљен за морнарицу у доба Наполеонових ратова. Ово је сила, с којом се ниједна сила на мору не може упоредити, двоструко јача од силе друге најмоћније поморске силе на свету; — а с обзиром на трајање војне дужности и на усавршеност неких њених специјалитета, она је чак три до четири пута јача од споменуте. — Систематско и неуздржљиво развијање немачке флоте захтеваће, без сумње, код нас издатака и труда већих него што су они, које смо икада имали у доба мира, а идуће ћу године предложити парламенту један још много већи прорачун, него што је овај за ову годину“.

Из ових изјава о поморској политици с једне и с друге стране, које нису никако могле да се ублаже, него су чак од године на годину бивале све оштрије, видело се, да једна погодба у циљу смањења финансијалних терета не би имала никаква успеха. Да није дошло до радикалног решења британско-немачког супарништва на мору, били би услед већ споменутог повода трошкови за морнарицу расли непрестано, тако да би они сачињавали највеће издатке у буџету ових двеју држава. Није потребно да се нагласи, да се у овом такмичењу, које се у порезима тако јако осетило, немачка политика за флоту усудила да се одмах из почетка бори са сунцем у лицу: са што бржим грађењем бродова није било

могућно изједначити уплив неповољности сопственог географског положаја и онај силни развитак, који је код супарника био резултат велике историјске традиције. Немачка је, као што је већ речено, изричито континентална држава са размерно малом обалом, која је осим тога већим делом у затвореној меденици Источнога мора. Енглеске ескадре остадоше увек, тако рећи, аутоматично јаче од флоте Немаца у пркос постојећим и пројектираним програмима за изградњу ове задње: потребна помоћна средства заставе Албиона налазе се увек у најприкладнијој близини, ова располаже са најспособнијим бродоградилштима целог света, упоришта њена у свакој зони обезбеђују јој будућност слободног кретања, те осим тога она фланкира све саобраћајне путеве немачке трговине, који, шта више, пролазе поред обале Енглеске.

Услед развитка ових двију водећих сила на мору, а под притиском непрестаног међусобног ривалитета, енглеска флота располаже у јуну 1914., дакле баш пре почетка рата, са једним пловним материјалом у бојним бродовима, бојним крсташима, оклопним крстарицама, дестројерима, торпиљерима и сумаренима од укупно 2,500.000 тона. Немачка је морнарица у истим или сличним типовима имала тонажу од 1,100.000, била је дакле материјално до пола тако јака као њен силни такмац.

Као тадашња догма поморске стратегије и тактике вредило је за велику већину стручњака правило, да ће последњу одлуку у једном поморском рату диктовати онај, који може да баци у бојну линију такве флоте и ескадре бродова, које надмашују противника бројем и квалитетом, хомогеношћу и организацијом, бољом способношћу у гађању и тежином избачених метака. То ће другим речима да каже: одлука се поморског рата очекивала у једној главној битци између оба противника, у којој би слабија флота била потпуно уништена. Велика бојна лађа сматрала се зато, као што је већ речено, најважнијом јединицом у борби; код њене конструкције узети су темељито у обзир сви могући фактори, који беху резултат тадашњег искуства, био то резултат праксе или теорије за зеленим столом.

Нема ни данас, у доба опште велике технике, ниједног материјализованог производа људског ума, који би репрезентовао у тако малом простору толико драгоцености, колико један модеран бојни брод, чијег су првог репрезентанта Енглези крстили карактеристичним именом „Небојша“ (dreadnought). Задиви те кад видиш оваково чудо које створи људска фантазија и енергија, те размишљајући тражиш у прошлости почетак оног низа бескрајних измена, које су у развоју технике привремено довеле до ове грдне ратне лађе светскога рата.

...Пре небројено хиљада година! — Гладан преисториски човек вреба уз обалу и загледа се у пучину. Опази како се на води нешто колеба. Пањ је то једног стабла, које је гром оборио, а струја понела собом. Он упола вири из воде са грананама својим и гранчицама, — селе су на њих тичице небеске, те се безбрижно возају. Засија похлепно око прачовеку; схвати одједном, разуме, није више она полуживотиња, постао је... техничар! Схвати умом да му пливајуће стабло може да послужи као згодно оружје: неће више морати као видра или туљан да плива гô по реци и по морским увалама, да би тамо, с оне друге стране, стигао непријатеља, да га обори, да му отме дивљач, кожу и женку.... Довуче к себи пањ, узјаши га, чучне на њега — вребајући радознало гледа како га носи струја... ветар: прачовек, који постаје пратећни техничар измисли прадеду *dreadnoughta*. Гладан је, нестрпљив... споро га ветар носи циљу; хировито валовље му смета. Али, научио је већ измишљати, измисли даље: рашири између две гране кожу животињску, у коју ухвати дах ветра, силу, која га носи напред. Помоћу гранчица, које урони у воду, час десно, час лево, остраг, пође му за руком да уздржи жељени правац пута. Но с округлог му дебла сувише често пада у воду при љуљању неопходно потребно камено оруђе, тољага и чљунак за бацање. Зато он тешком муком дугих месеца и радом, помоћу ватре и длијета дебло с једне стране издуби, те седне у корито и склони тамо камено оруђе. Још се и сувише пута преваљује ова нестабилна творевина по узбурканој води и олуји. С обале гледају синови како им љути богови вода повлаче оца, хранитеља у дубину. Празан им желудац не да времена да очајавају. Опазили су, да, док се тај неспретни сплав тако лако преврће, галебови и патке пливају без икакве погибљи на гломазним валовима. Обрате се мајци учитељици природи, да их она поучи. Својем новом деблу даду у средини облик патке, да би могло тако широко и сигурно пловити на површини, а спреда га и остраг сузе, да би као риба спретно и лако могло сећи валове. Гране се режу по узору рибљих пераја, тешка се животињска кожа замењује дебелим платненим једром, које они сами изаткаше. Сада већ могу да се усуде и на даље путовање и да потраже удаљеније обале. Али у борби за опстанак и тамошњи су противници исто тако мало по мало дошли до једнаких искустава, те их је сада теже савладати, него што је то некада било. Морају се зато пронаћи нова средства за борбу... Далеко од обала, у долинама, које су брањене високим горама и густим шумама, сродна су племена измислила у несметаном развоју нешто баш чудно, те су загосподарили тајним силама природе: у меди и ковини, у руди и угљену нашли су они неочекиване факторе силе.

Приморац, са радосним чуђењем чује, схвата тај велики напредак. Не треба више да се повери лабавом кориту издубљеног стабла... Оштрим оруђем расече дрво у два, четири, у стотине платница, те их спретно састави, истеса и тако сагради једну велику лађу, која сада већ може на далеко да носи насртаје целе гомиле оружаних бораца са свом њиховом спремом. Са огромним једрима, по тишини са два до три реда весала, наваљују лађе једне на друге. Страшно се камење баца надалеко из праћака, а приближивши се, убијају и рањавају момчад као град густа копља и облак стрелица, док након узајамног насртања, у крвавом окршају, не дође до одлуке.

У оно доба није било разлике између ратних и трговачких лађа. Несигурност на мору присили и ове да се за своја путовања, у намери да измене разне продукте, увек добро наоружају. Специјално ратни бродови и целе флоте, које служе само за борбу, граде се само онда кад се спремају ратне експедиције целих народа, што се видело код подхвата старих Египћана, код поморских битака Персијанаца и Грка.

Облик брода, начин ратовања — изузев незнатне метаморфозе — остаде за више хиљада година код свију поморских народа једнак. Тако је то било све док није у средњем веку жудња за златом, преко руку немачког калуђера Бертолда Шварца пронашла барут. Топови на лађама замењују традиционално оружје праотаца. Гвоздене кугле пробијају, цепају и најјаче хрестове бокове бродова. Њихова је тачност у гађању још малена, те се мора много гађати док се савлада непријатељ. Поставља се на лађе што је могућно већи број топова, те њихова зјала укочено провирују кроз отворе. Поносно вију своје заставе корвете са једним, фрегате са два, а господари мора, линијски бродови, са три реда топова, један поврх другог. На овим последњим често се нађу чак 100—150 топова... Вражја је то бука, када сви ти топови одједном испале, да избуше непријатељеву велику лађу као решето. Ипак, велики број ових пуних, неексплодирајућих зрна, која погоде непријатеља, не потапају га, тако да се још и сада, кад нестане муниције, као и у најстарије доба, бацају мостови за насртај од брода на брод, изузев наравно случај, да се за време пуцњава не погоди барутана, те не однесе брод у зрак.

Поново станка технике и поморске тактике за неколико векова. Велике флоте једрилица и надаље зависе од милости Посејдона и Аеолоса, богова мора и ветрова. Кад одједанпут немирни човечји дух ево носи нам... Данајски дар. Тако је диван тај проналазак, да је несхватљив из почетка. Сила је то коју нам даје пара.....

Силна револуција наступа. Невреме и валови не уништавају више једну целу армаду, неповољни ветар не запречује више флоти, да заплови, да напада.

По вољи човека, малена количина воде, која се у њеној големој пресији припитоми вешто конструисаном машином, загосподари океаном: свим водама, које опкољују земљу. У свако доба може сада адмирал да потражи непријатеља, где и кад год му је воља!

Све се више ово чудовиште усавршује, развија све већу енергију, те гони све веће лађе са невероватном брзином. Чудновата се створи индустрија метала. Ефикасност ватреног оружја постаје све ужаснија, њена снага све разантнија: као хартију раскидају експлодирајући метци највеће дрвене бродове; ови се морају гвожђем опасати. У Кримском рату Французи запањеном свету показују прву оклопњачу, од које одскачу метци топова као зрневље пасуља. Сада све државе граде овакве лађе. Свршена је ера дрвених бродова, која је трајала хиљадама година.

Опет станка за од прилике једну генерацију. Бродови су у размеру тадашње артиљерије тако јако опасани гвожђем, да им тана не смета. Морају се пронаћи нова средства за уништење. Код Виса аустријски адмирал Tegetthoff силовито показује пут: са пуном паром насрне кљуном његове лађе у ребра непријатељског адмиралског брода, потопи га са целом посадом, те тако одлучује судбину дана. Секиљ је сада ново гесло на морима. Све су сада оклопњаче на прамцу оштре као нож, у тактици се заступа анахронизам судара. Али у наглom развиту и ово се мишљење брзо преброди; једна нова аквизиција у техници јури другу. Балистика се тако усавршује, да „гранате“ сада пробијају оклопе на све већим даљинама. Међутим, њихов ефекат зависи још од извесних погодаба: топови, чија уста само мало извирују из каземата, не бију непријатеља, него само у маленом куту; зато лађа у борби, кад гађа, мора да се непрестано окреће, да би могла погодити непријатеља који вешто маневрује... бори се налик човеку са укоченим вратом. Мора се дакле настојати, да се поставе топови тако, да би сваки топ могао за себе, независно од кретања целог брода, што слободније гађати на све стране. Ово доводи до изума окретљивих топовских торњева. Сада се са мало топова, који се крећу заједно са торњевима око своје осовине, постизава исти ефекат као пре са много топова ограничених у кретању. Зато се ови топови могу сада конструисати у мањем броју, али све тежи, све снажнији.

Али ето опет нове враголије. Капетан Лупис (Вукшић) из Реке даје генијалну идеју, а Енглеz Whitehead новаца, и ствара се торпедо. Малени брзи бродићи врве као морски пси око непријатељских оклопних колоса, лансирају подмуклу мину са динамитом, која аутоматски јури, те раздери највећег непријатеља једним јединим ударом. Овај са његовим тешким

топовима који лагано гађају не може да уништи ове, као стрела брзе, бродиће. Стручњаци „jeune escole-a“ говоре, да је свршено време оклопњака. Али техничари оружја не попуштају. Пронађу се топови малог, а после средњег калибра, који гађају са невероватном брзином, топови, који се постављају поред главне артиљерије, у великом броју, на панцирима. Сада туча метака сатире сваки торпиљер пре, него ли узмогне да стигне на даљину, на коју би лансирао. Пажљиво, и по ноћи, осујећују огромни рефлектори њихове нападе. Торпедо постаје помоћно оружје. Изгледа, да нема више достојног противника за тешко блиндирану бојну лађу, која има у овоме стадију развитка неколико споро-бојних главних топова за главну борбу, велики број средњих и лаких топова и митраљеза за одбрану атака торпиљера и за уништење непријатељских надграђа и оних делова брода који нису оклопљени.

Овај систем наоружавања вреди као правило до битке код Цушимае. Тамо стотине јапанских топова средњег калибра изрешетају руске лађе. Тактичари констатују, да се од сада борба мора да води на силне даљине, камо средња артиљерија не може да досегне. На највеће даљине међутим дејствује само најтежи калибар; у Енглеској се зато граде грдни бродови са кроз тешким и што брзометнијим топовима, као главном артиљеријом, који се називају „Небојше“....

Поморске снаге разних држава уочи рата.

Почетком рата највећи готови бродови енглески имају депласман од 30.000 тона, дужину од 200 метара, челични оклоп до 350 мм. дебљине, главну артиљерију од 8 комада 38.1 см. калибра, у четири окретљива торња, 16 комада средњих и 16 малих топова, машину са 100.000 коњских снага са брзином до 28 морских миља на сат, а посаду до 1200 момака.

У исто доба најмодернији велики бојни бродови код Немаца били су мало мањих димензија; њихова је главна артиљерија имала само калибар од 30.3 см. (само бродови тако звани „замјена Worth-klasa“, које Немци тек почеше градити, требали су да добију исти велики калибар као и код Енглеза).

У градацији калибара до 38.1 см., више него икада изражава се мисао, да успех зависи од разорне силе појединог зрна кад погоди. Овај успех је, наравно, код већег калибра већи, те је код овог и више сигурно, да ће се заиста погодити, јер су балистичка својства већег зрна много боља од мањег. Зрно од 30.5 см. тешко 390 кг. пробије, наиме, код једне почетне брзине од 940 м., 50 калибара дуге цеви, на даљину од 12.000 м. једну плочу од каљеног жељеза и никла (из којег се материјала састоји оклоп бродова), дебелу 360 м/м, док

метак од 38.1 см., који тежи 760 кг. пробија уз те исте услове једнаку челичну плочу од 535 м/м. На велике даљине најтежи калибар, дакле, са својим сувишком енергије увек надмашује слабији.

Најмодерније велике лађе за борбу, које се конструишу дуже него ли бојни бродови, са што више топова и што јачим оклопом — да би тако могле имати већу брзину, а којима се даје зато још јача машина, али нешто мање топова и мање оклопа, — зову се бојни крсташи. Формирани у ескадрама, њихова је задаћа да предводе гро бојних бродова (линијских бродова), слично задаћи коњице на копну: да предводи главну силу армија у покретном рату.

Јуна 1914., дакле непосредно уочи рата, енглеска флота је имала између својих 2¹/₂ милиона тона укупног материјала 29 најмодернијих бојних бродова и крсташа, који су имали депласман од 673.000 тона. Немачка је флота имала 17 таквих бродова са 395.500 тона депласмана. Кад би сви ти 29 енглеских бродова одједном испалили на исту страну све своје главне топове, они би у оваковој једној борди избацили наједанпут 153.897 кг. челичне масе на непријатеља. Тежина метака оних 17 немачких великих ратних лађа била би 68.220 кг.

Док се конкуренција на океанима између Немачке и Енглеске налазила у овоме стадиуму развитка, супарништво у зони Средоземнога мора стиже до сличних, али дакако скромнијих резултата. Француска је флота трећа по јачини у Европи. У оквиру свог савеза са Енглеском ова држава тежи у првом реду да одржи вођство у западној меденици Средоземног мора. Транспортовање трупа из северне Африке на ма које европско бојно поље, могућно је само ако се ово вођство одржи. Јакост уједињених флота Италије и Аустро-Угарске беше званично мерило француске политике на мору до лета 1914. Кад је букнуо рат, Француска има 29 бродова линије и 23 мање крстарице са укупном тонажом од 600.000 тона; између најјачих бродова налазе се по броју 10 бојних бродова са укупно 204.000 тона. У исто време показују на хартији савезници, Италија и Аустро-Угарска, 29 бродова линије и 15 крстарица са укупно 497.000 тона; између њих беше 7 великих модерних бродова са укупно 151.000 тона. Судећи по тим рачунима на хартији, француска је флота дакле била много јача од ових двеју држава на обалама Средоземног мора. Француска је поморска стратегија управо из горе наведеног разлога концентрисала године 1912. скоро све своје силе у Средоземном мору. У ратној луци Севернога мора, у Бресту, остадоше стациониране само две дивизије лаких крстарица са трима флотилама дестројера и двама флотилама сумарена. Карактеристичне су за ове мере изјаве француских

министара морнарице Делкасеа и његовог наследника Баудина који, обојица, наглашују: „Француска неће више напустити првенство у Средоземном мору“. Но још је знаменитије, кад је референт за буџет морнарице, г. Пенлеве, у француској комори јануара 1913. уз опште одобрење разлагао: „Задаћа француске флоте је да уништи талијанску и аустро-угарску флоту за 30 до 40 минута“.

Највећи топови на најмодернијим француским ратним лађама имали су калибар од 34 см. Метак је тежио 540 кг. Експлозив тих метака састоји се од 20 кг. мелинита и морао је на даљини од 9000 м. пробијати још челични оклоп од 300 м/м.

Разумело се, истина, само по себи, да је на ове „званичне“ циљеве француске морнарице суседна поморска држава, Италија, могла у свом наоружању такође само „званично“ одговорити преко говорника за трошкове морнарице сличним начином: „Талијанска се политика у Средоземном мору покорава сили потребе, која је настала због француског плана, да од једнога краја Средоземнога мора до другога превуче огромну мрежу, у коју би Италија упала као мува“. У својој души пак осећала је већина пучанства у краљевини Апенинској исто онако, као што је осећала и јавност код њеног „савезника“ на источној обали Јадрана, ко ће, по свој прилици, бити непријатељ у будућности. Заиста, закон о трошковима за морнарицу за годину 1914., одређује конструкцију 4 велика бојна брода са од прилике 30.000 тона сваки и топовима од 381 см. и конструкцију разних других помоћних бродова, још у истој години.

Непосредно уочи рата Италија има целокупну тонажу од пр. 400.000 тона, између којих 14 бродова линије и 10 оклопних крстарица. Најмодерније готове 4 велике лађе имале су укупно 87.000 тона депласмана; њихова су најтежа артиљерија били још топови од 305 см.

Највећи је интерес за развој талијанске ратне морнарице показивала савезница Аустро-Угарска, због већ споменутих разлога. У Подунавској су монархији хроничне трзавице унутрашње политике, а особито отпор Угарске, спречавале развој поморске силе и сваки већи план за изградњу флоте, исто онако као и код копнене војске. Тек је у расправи о буџету за морнарицу године 1914. сматрао министар председник гроф Тиса, који је био иначе велики маџарски шовен, да мора у свом говору истакнути своје живо заузимање за „званичне“ потребе морнарице: „Једна велесила не сме водити рачуна само о часовитим политичким захтевима, што се организације војске и морнарице тиче, зато ни Аустро-Угарска не може да се одрече да не иступи као важан фактор на Јадрану и на Средоземном мору. Морнарица је монархији драгоцен и дво-

струко корисна — кроз њу ће и наш савез бити од веће вредности за Италију. Аустро-Угарска појачава своју флоту, јер ће с њом моћи учинити Италији добрих услуга“.

Концем априла 1914. аустро-угарске делегације прихватише закон о појачању морнарице, који ступи на снагу 1. јула исте године и по којем су до конца године 1917. морале бити готове 4 нове велике ратне лађе, свака од 25.000 тона. С овим би бродовима био проведен план, који су саставили адмирал *Montecusso i* и *Haus*, и то: 16 бојних бродова, 12 крстарица, 24 дестројера, 72 торпиљарке, 12 подморница, 8 дунавских монитора и 12 патролница на Дунаву.

Али, кад је букнуо рат, флота Хабсбурговаца имала је само 15 бродова линије међу којима је било готово половина без икакве вредности за борбу, као и 5 оклопних крстарица, са укупном тонажом целе флоте од 250.000 тона са топовима од 30,5 см. Четврта јединица ове најмодерније тешке дивизије, „*Szent Istvan*“, није још била готова, јер је угарска влада апсолутно хтела, да ова лађа буде саграђена на националном бродоградилшту, које се тек морало подићи у хридилама око Реке.

Што се тиче треће државе савезничких сила, Русије, у погледу јачине њене поморске силе, она заузима пето место у Европи. Гесло, након катастрофе коју је била доживела пре 8 година у источној Азији, била је „велика обнова“. При том су се Руси држали закона за повећање морнарице, који је био одобрен 1912. год. и који је био добио име „малог програма“ бродоградње. Са стратегијског гледишта најважнијим морем за свој опстанак сматрала је Русија Источно море. Јака флота коју намераваху овде створити, налазила се у почетку рата још у почетном стању. Тонажа свију јединица изнашала је 250.000. Најјачи бијаху типови 4 брода линије и пет бојних крсташа, но од ових још ниједан брод није био потпуно довршен. Јужна руска флота, т. ј. флота Црног мора, која услед уговора о Дарданелима беше тамо затворена, имала је у лето 1914. год 200.000 тона, између ових 4 бојна брода са 90.000 тона са топовима од 30 см.

Међу државама Европе, које за време свеопште напрегнутости године 1914. играју улогу, налази се и Турска. Флота ове државе у прошлом рату са Грчком, због њене рђаве организације и застарелог материјала није никако одговорила својој задаћи. Зато године 1913., на молбу турске владе енглески адмирал *Limprus* преузима врховну команду, те купи велики ратни брод „*Rio de Janeiro*“, који је код Армстронга у Елсвицку била наручила Бразилија; исто тако требало је преузети још један други брод истога типа „*Решадије*“ у истој фабрици. Обе јединице, које су биле купљене из јавних даровања, не

стигоше услед рата никада у луку Златнога Рога. Ове би лађе пружице Турцима потпуну надмоћ над Грцима. Но одмах након почетка рата ступи у турску флоту немачки бојни крсташ „Goeben“, који постаје један врло важан фактор у Црном мору и по теснацима Дарданела. Овај је брод 23.000 тона тежак, његова се главна артиљерија састоји од 8 топова од 28 см. а развија брзину од 28 морских миља на сат.

Осим ових поморских сила, које у оквиру њихових савеза заступају извесне политичке аспирације у Атлантском океану и Средоземном мору, мора да се истакне још једна снажна група интересаната у Великом океану. И ако још године 1914. ривалитет између водећих сила у Тихом океану није ступио у сличан акутан стадијум, као н. пр. конкуренција у Атлантику и Средоземном мору — ипак је тамо било доста значајних трвења између Сједињених Држава и Јапана. Трећи супарник у игри, Енглеска, која је тамо поради Канаде и Аустралије исто тако жестоко заинтересована, остаје још прилично у позадини. Мера, у којој је и влада Сједињених Држава признала, да одлучујуће линије светске политике леже на океанима, показује нам начело, по којем државни секретар за морнарицу Daniels успостави поморски буџет за годину 1914./15.: „Више новаца на мору, а мање на копну“. Истина, да је на изградњу флоте врло упливисало то, што није било тамо флотног програма, који би унапред одредио шта и како треба да се гради; државни секретар је зато сваке године морао да поднесе план градње за идућу годину, који је био одобрен, скраћен или непримљен од конгреса. За годину 1914./15. било је у Америци одобрено грађење двају великих бродова линије уз разне мање јединице. У ово доба беше флота Сједињених Држава са једним депласманом од 1,000.000 тона, по јачини трећа на свету иза Енглеске и Немачке. Највећи топови од 356 см. имале су бојне јединице типа „New York“. Свега је имала флота 50 линијских бродова и бојних крсташа, међу којима 10 јединица најмодернијег великог типа. Услед конфигурације обале и културног развитка, главна јачина Сједињених Држава лежала је на Атлантику, али државни секретар створи формулу „да су обадва океана једнака“, те зато врло развија луке и бродоградилишта на Тихом океану. После отварања Панамског канала флота се зато подели једнако на обадве стране државе.

Развитак главне поморске силе на подручју обала Азије, развитак јапанске флоте, после Цушимае, отежавају замршене политичке прилике у земљи, а нарочито традиционалне борбе између војничке и поморске странке (Satsuma-Chosú), од којих свака хоће да доминира. Задњи закон за изградњу флоте из године 1912., утаначује грађење од 4 велика бојна брода

и 4 бојна крсташа — овима придлази у етату за годину 1914/15 одобрена градња двају даљних бојних крсташа, који морају бити готови до 1917. и 4 бојна брода, до 1920. године. Укупна је тонажа јапанског бојног бродовља у лето 1914. 550.000. Ова је флота дакле пета иза Енглеске, Немачке, Америке и Француске. Имала је укупно 34 бојна брода и оклопљене крстарице, међу којима 6 најмодернијих са депласманом од 140.000 тона са главном артиљеријом од 30.5 см. На ново одобреним типовима нормиран је исти велики калибар као и код Сједињених Држава (35.6 см.).

Из горе наведеног види се, да, до почетка рата, свака поморска сила хоће да има што већи број лађа најмодернијег типа, јер је свака уверена, да су ови бродови најодлучнији фактор у борби, да од њих зависи победа или пораз.

Поред одржавања идеје дреднота неколико истакнутих стручњака, истина, рачунају са могућношћу, да ће, ако не у садашњости или у најближој будућности, то зацело скоро, једно ново чудо технике постати главним оружјем на мору. Беше то опет г. Черчил, који годину дана пре рата о овој теми говори овако: „Они који тврде, да ће велики бојни бродови моћи постати непрактични, упозоравају нас на опасност сумарена, који постају све то већи, и на велики непредвидљиви развитак технике у ваздуху“. Питање ових песимиста гласи: „Неће ли једног дана напад, који ће се управљати из зрака а извршити испод воде, скршити надмоћ бојних бродова, нарочито у тесним водама?“ Али први лорд адмиралитета одмах умирује: „Ово још време није стигло. Са задовољством можемо констатовати, да надмашујемо свакога са нашим великим бојним бродовима и да не застајемо ни под водом ни у зраку. Захваљујући предвиђању лорда Фишера, наша је подморничка служба двоструке јачине него ли она друге најјаче поморске силе. Овај наш супериоритет не може тако лако да се изједначи, јер су подморнице успешне само у добрим и вештим рукама. Уз велики број подморница извежбали смо задњих десет година хиљадама официра и момчади, који постадоше вештаци у том оружју. Исто тако и у ваздушном оружју, мада смо у том погледу били врло опрезни, — факат који нас Британце карактерише, — наша се морнарица не треба да боји никога. Наши хидроавијони, и све на овоме пољу, надмашују друге државе. Али то није довољно, зато треба данас да кажем, да ми не смемо само у том погледу бити први. Сигурност наше државе на копну — па и на мору — може с оружјем само онда да се одржи, ако постанемо први у целокупној техници пловидбе у зраку. Још немамо оне резул-

тате, које постигоше Немци у њиховој непоколебљивој истрајности. Али, да би се могло постићи господство и савршеност у ваздуху, потребно је имати најоштрије око, најсигурнију руку, најодважније срце, — нема сумње, то ће бити господство наше“!

Овим министар мисли на „Цепелине“. Познато је, да је скоро сваки у Немачкој био уверен, да ће ови постати најмоћнијим оружјем будућности, имати изванредне успехе. Шта више у већини стручних листова чуше се гласови, који веле да су огромне крстарице зрака оно средство, с којим се може осујетити надмоћ Енглеза у бојним бродовима, која се надмоћ иначе не може више достићи. Ови стројеви т.зв. „крутог типа зрачних лађа“ моћи ће, тако се говорило, као једна сила вишег реда да упропасте целу техничку организацију рата у Енглеској, и онда, после свршеног посла, упркос свакој одбрани, ишчезнути са обзора. Велико одушевљење за грађење Цепелина, за које су се милиони даровали, био је баш узрок томе, што Немци почетком рата нису били, што се подморница и хидроавијона тиче, на оној висини развитка, као њене „зрачне крстарице“ морнарице.

У Француској, исто као и у Енглеској и Немачкој, силан се напредак разви у авијатици. Што се авијона тиче, Французи чак надмашише онда све друге државе, те се техника такође потрудила, да стигне Немце у развоју зрачних лађа. Концем 1913. министар морнарице у комори говори овако: „За службу наших упоришта, па по свој прилици и за наше ескадре на мору, употребићемо авијоне-извиднице. Али главно средство наше извидничке службе на велике даљине мора да остане *ballon dirigible*. Овде ми служи као пример Немачка, али се никако нећу угледати на њу што се тиче начина поступања у овом погледу. Трагична разочарања са Цепелинима ни најмање не оповргавају ваљаност њиховог принципа. (Министар мисли овде на оне две велике катастрофе приликом маневра немачке флоте, услед којих пропаде 9. септембра 1913. зрачни брод „L 1“ и после месец дана „L 2“). Три ће наше зракопловне станице бити снабдевене балонима, који ће деловати до 1800 км. даљине“.

Исто тако и напор да би се сумарени (проналазак француског генија) увек већма дотерали, резултира у Француској све веће и брже подморнице: „Cigogne“ који се сагради године 1904. има 174 тоне над водом, а 200 тона испод воде, развија брзину од 8.7 односно 6.4 морских миља, док „Fulton“, који се поче градити 1914. депласира већ 830 односно 1070 тона, са брзином од 19 односно 11 миља.

Позната нам је политичко-стратегијска почетна ситуација те епохе, — сви смо је доживели. Почетак борбе на мору силом одредише поморско-географске околности. За Енглеску и Француску сва мора беху отворена. Са њиховом надмоћи они могаху у свако доба концентрисати поморске њихове снаге, те их на жељеној тачки употребити. Почетна ситуација треће савезничке силе, Русије, беше међутим најнеповољнија. Цела флота руског царства — осим оне незнатне снаге у Сибиру — била је потпуно затворена, у Црном море из познатог разлога, а у Источном море зато, јер су сви излази из овога територијалне воде неутралних држава. Што се пак почетне ситуације централних сила тиче, овде је унутрашња линија, која је за сувоzemни рат тако згодна, за флоте врло неповољна: уједињење немачке и аустро-угарске флоте путем Средоземног мора, Атланског океана и Северног мора, било је потпуно немогуће, без обзира на друге потешкоће, већ и из тог узрока, што је даљина од Котора до прве немачке луке већа од 3000 морских миља. Сама по себи Немачка била је, помоћу канала између Северног и Источног мора, у стању да концентрише своју силу у једном или другом море. Положај аустро-угарске флоте, напослетку, беше сличан у почетку руској флоти Источног мора. Херметично затварање Јадрана од Отранта до Валоне са стране једног јачег непријатеља било је исто тако лако као затварање Гибралтарског теснаца или Суецког канала.

Диктат географских положаја и размер сила између удружених или непријатељских суседних флота имао је за природну последицу, да се рат на мору морао одиграти на разним подручјима мора одељеним један од другога. Што се тиче снага којима је Енглеска располагала, њена је флота сама била два пута јача од морнарице централних држава. Ако се размер јакости хоће да изрази у бројкама, бројећи аустро-угарску флоту јединицом, онда резултира следећа пропорција:

Енглеска	10
Француска	2.9
Русија, Источно море	0.8
Црно море	0.5
Савезничке силе у Европи	14.2
Немачка	4.1
Аустро-Угарска	1.0
Турска	0.3
Централне државе	5.4

Овим бројкама придолазе на страни савезничких сила још:

Јапан	2.2
Италија	1.6
Сједињене Државе	4.0

Дакле, целокупна јачина савезничких сила 22.0 прама 5.4.

Услед брже зготовљених новоградња на страни савезника ова пропорција постаје временом увек неповољнија за централне силе.

Свака држава, на тај начин, кад дође крваво лето 1914. године, беше што је могућно више наоружана и спремна да ступи у најстраховитију, крваву игру историје: позорница обухвати цео свет, фигуре у игри беху народи — живећи, дишући, надајући се — а вођа игре: Судбина.

Крајем јула кобно пуче прва пушка. Како је моћна рука судбине, онда, немилосрдно и непристрасно даље управљала, потез за потезом — даље кроз крв и ватру, кроз беду и смрт, даље до ослобођења наших народа, до победе — то ће се покушати да се покаже у идућем излагању.

II.

Када у првој недељи августа 1914. године као громови из ведре неба један за другим следише навјештаји рата — сваком паметном човеку беше јасно: да ће овај циновски рат не само потпуно променити карту Европе, већ да ће после склопљеног мира и међусобни одношај и саобраћај народа по морима и океанима бити сасвим измењен! Али нико онда није имао мање среће, него ли разни пророци са својим мудровањем, јер нигде и никада се не развијаху догађаји онако, како их они предвидеше. По тадашњим начелима у поморској стратегији и тактици н.пр. сматрало се као догма: да ће непријатељске флоте сместа навалити изненада једна на другу, да би тако што пре дошло до одлуке. Но колико горког разочарања, кад прођоше дани и месеци, а ниједан од адмирала не хтеде да се подвргне тој сугестији. Са психолошког гледишта било је истина сасвим разумљиво, да почетком једне епохе невиђених напетости, кад скоро цео свет са зебњом једва очекује судар најогромнијих титанских сила историје: да се појави жеља, која као отац грозничаве фантазије маса, далеко претрпљујући факте — што брже хтеде у одлучујућим догађајима да претрпи ту страхоту! Међутим, да би се могла исправно оценити цела ситуација, било је из почетка апсолутно нужно, да се непрестано води рачуна о времену и простору, а по највише о големој коначној сврси, ради које ова борба започе безпримерним бесом. Ако је ратиште на копну, које обухвати један цео континент, искључило дефинитивна решења одмах

из почетка, — тим је то мање било могућно на мору. Овде беше позорница рата у потпуном смислу речи цео свет; главни противници, као колонијалне силе, имадоше своје бојне лађе и флотиле у свима морима и океанима, те услед тога, наравно, наступише и исто толико мале и најмање акције и у најудаљенијим деловима света. Што се из почетка на обалама догоди, то са стране вођа беше само замишљено као спремање огромне позорнице за колосалну драму, да би након најтачније припреме игра главних јунака постала тим силнија.

Ова нам мисао водиља може да објашњава, већини необичан, факат што се гро (главни део флоте који се састоји од најмодернијих и најтежих бродова) енглеске и немачке флоте слепо не сукоби одмах у почетку рата. Борба, од које зависи последња одлука — опстанак на мору, са својим последицама које одређују светску ситуацију на далеку будућност, била је тако судбоносна, да се није смео пропустити ни најмањи део икакве могућности успеха. Зато преовлада тактика непрестаног вребања: да се не изгуби права прилика за главни судар.

Уз ово чекање и вребање, које временом постаде „хронично“, одиграло се у овоме рату безброј догађаја у разним водама целог света. Овде ће се истаћи најглавније фазе по разним бојиштима.

Прве војне акције.

Која беху гледишта вођства на мору за одређивање начина ратовања?

На основу већ наведеног постаде само по себи разумљиво, да ће борба између Енглеске и Немачке постати карактеристиком целог морског рата у опште. Судаћи по начину припрема за рат, које се припреме врше кроз деценије, сматрало се искљученим, да флота оклопњаца једне од водећих двију сила неће бити употребљена као офанзивно, него као дефанзивно средство за борбу. Истина, надмоћност Енглеске је голема. Ипак, адмирал Тирпиц почетком рата заступа — теорију — безобзирне иницијативе. Свестан одговорности за флоту, коју он створи, одмах почетком рата моли да му се преда команда целокупне флоте и хоће да преузме целу одговорност. „Иначе“, како се још с јесени 1914. јасно изражава: „флота ће доћи у озбиљну погибао, да бескорисно проборава читаво време рата иза брана (барикада) ушћа река“. Тирпицова намера и мишљење било би сасвим у сугласју са девизом при изградњи немачке флоте, коју девизу цар Виљем II. више пута прогласи светом речима: „Наша флота хоће и мора

да заштити у рату нашу светску трговину на морима. Ако ту трговину изгубимо, умрли бисмо за кратко од глади“.

Ипак се цар Виљем одлучи на дефанзиву: нека се чека згодна прилика, а донде да се употреби најбезобзирнија тактика „боцкања“, са којим би се непријатељ систематично ослабио, док не би попустио. Ово започе тиме, што се послаше к енглеским обалама полагаачи мина, торпиљери, већи и мањи бродови са налогом, да затворе излазе лука. Ова, са много пожртвовања извршена подузећа, наравно, немаху никаква значајна успеха. У Источном мору опет, већ 2. августа 1914. т.ј. првог дана мобилизације, немачка мала крстарица „Augsburg“ бомбардује луку Либаву. Са руске се стране одмах протестује, јер ово пристаниште није било утврђено. У Средоземном мору крсташ „Goeben“ и крстарица „Breslau“ бомбардују алжирске луке Bone и Philippeville. Французи исто тако протестују, јер су и то отворена места. Са стратегијског гледишта успех овакове „тактике боцкања“ беше једнак нули, — дочим је то политички, због повреде интернационалног закона, Немцима много шкодило. Током рата ово поступање у много већој мери постаје системом, који, досађујући тако непријатељу као и неутралцима, проузрочи мржњу целог света против Немаца.

У првим недељама рата, осим полагања мина, врши се поглавито извидничка служба, која наравно проузрокује губитке на обема странама. Вредно је овде напоменути упад једне дивизије енглеских бојних крсташа до Хелголанда 28. августа 1914., где уништише топовском ватром немачке мале крстарице „Köln“, „Mainz“ и „Ariadne“.

Али ево, 22. септембра 1914. наступи догађај који изврши преокрет у развоју целог рата на мору. Овога дана капетан Вединген са својим сумареном „U-9“ торпедова и потопи, између 6 и 8 сати изјутра, енглеске оклопљене крстарице „Abukir“, „Hogue“ и „Cressy“. Није губитак у материјалу, који је од великог значаја за непријатеља; силна радост, која обухвати целу Немачку од једног краја до другога као оркан весеља, има свој узрок у томе, што су сада тако меродавни фактори као и широка маса уверени, да је пронађено сигурно одлучујуће средство, којим ће се победити: сумарен, једино оружје са којим се може изједначити и савладати премаћ Енглеза у оклопљеним колосима! Кад је штитоноша царев, адмирал Тирпиц, почетком овога столећа почео да се натече са огромном силом господара мора, Албионом, он тада хоће да постигне свој циљ не са грађењем подморница, него за изградњом флоте бојних бродова и бојних крсташа. Вредност сумарена онда још признаваше само француска „Jeune école“. „Дејствовање сумарена могућно је уопште само уз при-

сутност флоте високог мора“. — Ово беху онда речи Тирпицове, којима хоће да увери јавно мњење о потреби грађења великих бродова и натецању са Енглеском. Противно мњење тада није смело никада да дође до изражаја. Али странка радикалних пропагатора великих бродова остаде непоколебива чак и после Ведингеновог дела и дела његових наследника. Овако н. пр. говори још и у задњој фази светског рата заменик шефа поморске секције аустро-угарског војног министарства, адмирал Родлер у делегацијама: „Што су непријатељске флоте поштедиле Јадран и наше обале, можемо поглавито захвалити нашој флоти, која кроз све године рата стајаше и још стоји нетакнута и увек спремна за борбу. Поред одличне конфигурације наше обале сигурно су и сумарени допринели своје у овоме: али, то не одлучује, јер једино су оклопњаче, као носиоци тешке артилерије, оне силне мобилне тврђаве, које могу да долове к оној тачки обале где опасност прети“. — Иронија судбине је хтела, да неколико дана после тога, 10. јуна 1918. буде торпедован и потопљен најновији и најјачи дреднот аустријске морнарице „Szent István“, кад први пут исплови под командом адмирала Хорти-а.

Ну Ведингеново дело одмах почетком рата има тај одлучујући ефекат, да и Тирпицов поглед скрене од оклопњача на могућност рата са сумаренима. С овим немачко вођство рата учини најтежу и најсудбоноснију погрешку, која мораде повући за собом мржњу целог света на немачку државу: погрешку што је остварила идеју која зацело много обећава, идеју подморничког рата, али са недостатним средствима, те овако од почетне обмане дође до болног и горког разочарања и све даље до све безумнијих мера... очајања, — док се напослетку све не изгуби и ништа више не узможе поправити. Вођство немачке морнарице, из горе наведених разлога, било је пропустило да усавршава подморнице, ово најмодерније оружје. Ово би оружје за слабијег на мору било сигурно од најеминентније вредности, јер овај зацело није био у стању да стигне Енглеску, која је тако у већ изграђеним оклопњачама као и у бољој могућности да нове сагради надмашила Немачку. И тако Немачка са цигло 27 готових сумарена ступи у рат.

„Нема никаквог смисла грађење таквих малих лађа са тако маленим радиусом дејствовања“ службено изјави Тирпиц у Рајхстагу пре рата. Али, кад Ведингену пође за руком јуначко дело, државни се секретар преко ноћи претвори од Савла у Павла. Сада, у децембру 1914., у једном интервју-у говори адмирал америкаанском новинару Wiegand-у овако: „Да су подморнице једно ново и велико оружје у поморском рату, о томе нема сумње. Ми смо пре мислили, да оне не могу да

остану дуље од три дана изван својих база, јер би посада изнемогла“.

20. октобра 1914., дакле кратко после Ведингена, заустави и потопи сумарен „У 17“ на норвешкој обали прву трговачку лађу, енглески пароброд „Glitra“; месец дана касније енглеске лађе „Malachite“ и „Primo“ стиже иста судбина, од стране „У 21“. Тирпиц сада присваја и ову методу ратовања испод воде, мада је мало раније према једном свом другу — адмиралу Трупелу — ову мисао далеко од себе одбијао: „Никако нећу допустити, да се моји драгоцени сумарени баве са таквим „бескорисним“ (sic!) пословима, — они морају да децимирају енглеску велику флоту, тако, да наша флота високог мора са сигурношћу успеха може на њу да навали“.

Из ових званичних изјава вође немачке поморске снаге јасно се види кривудава правац меродавних мњења, непрестано пипање и кушање тамо амо, које не може никако да има одлучног успеха.

Енглеска, с друге стране, одмах почетком рата навести блокаду над целом немачком, а после и делимично над норвешком обалом — не марећи ни ђавола за брбљање које псује, грди и пише о „кукавној флоти Албиона, која се крије по лукама“ — те оставља времену, да оно ради за њене добро промишљене циљеве. „Када ће се рат свршити?“ упиташе у јесен 1914. фелдмаршала Лорда Кичинера. „То не знам“ одвраћа Сирдар, — „али да ће од прилике године 1918. тек заиста почети, — то вам са сигурношћу могу рећи.“

Док се у немачком адмиралштабу на зеленом столу кроз месеце мудровало, вршиле су се на мору борбе сумарена и торпиљера, бомбардовала се разна обалска места и полагање мине. У овој епоси вредно је споменути губитак енглеског великог брода „Audacious“ од 27.000 тона, који 27. октобра 1914. северно од Ирске наиђе на мину и потону (први дреднот у светском рату, који пропаде без борбе).

24. јануара 1915. дође први пут до сукоба између најмодернијих бојних крсташа на Догербанку, у којој битци суделују и више малих крстарица. Гро, под командом подадмирала Beatty-а сачињаваху с једне стране бојни крсташа „Tiger“, „Princess Royal“ и „Lion“ са 30.000 тона сваки, и нешто мањи бродови „New Zealand“ и „Indomitable“. На немачкој страни под подадмиралом Hipper-ом бојни крсташа „Derfflinger“ и „Seydlitz“ по 26.000 тона, затим мало мањи „Moltke“ и оклопна крстарица „Blücher“, која имаше само 16.000 тона. Паљба се отвори на 20 километра, а даљина се између ових јединица са брзином од 25—30 морских миља за време борбе никад не смањи испод 14 км. Беше то једно непрестано прогањање слабије немачке ескадре. „Blücher“, који није располагао са

довољном брзином — плови само 24 миље — заостаје, стигнут од непријатеља би погођен у машину, те потону. За време борбе енглеска се лађа „Lion“, услед добивених метака и уласка воде у лађу, наже на страну, што Немцима даде прераног повода, да после битке јаве потонуће „Liona“. После борбе, која потраја 3 сата, Енглези због опасности мина у подручју немачких обала, напустише гоњење.

Обома командантима, Beatty-у и Hipper-у, било је суђено, да се у будућности још једанпут опробају приликом једног много озбиљнијег искушења. Овај сукоб није имао никаквог одлучујућег уплива на даљи развитак догађаја у рату, — једино тај, да се команда још више плашила тога, да изложи велике типове великом калибру. Рат са подморницама ступа са обадве стране увек више у акцију.

Рат крстарица.

На светским се морима у логичном развиту међутим одиграју догађаји, који су наравна последица велике превласти савезничких сила над Немцима. Најважнија колонија Немаца Кјау-чау била је трудом од 20 година и небројеним милионима изграђена као „ослонац“ немачке флоте. Када 19. августа 1914. Јапан објави Немачкој рат, део немачке флоте на далеком истоку и не мисли на то, да се заиста ослони на ово „ослониште“. Ово јасно показује бескорисност овог упоришта *ad osios mundi*. Интересантно је навести да је онда јапански ултиматум, који је упућен био Немцима, имао готово исте речи, којима године 1895. Немци стадоше на пут јапанској тежњи експансије, те им тако одузеше плодове њихове победе над Кинезима. Немачкој ескадри под командом подадмирала Spee, која се састојала од оклопљених крсташа „Scharnhorst“ и „Gneisenau“ (11600 тона, 22¹/₂ миље брзине), 4 мање крстарице, међу њима после тако славни „Emden“ успу почетком рата да побегну из Сингтау-а још пре блокирања луке од стране јапанске флоте и енглеских ратних лађа. У луци остаде поред неколико топњача такође и стара аустро-угарска крстарица „Elisabeth“, са налогом да се до задњег часа бори и да се лађа после потопи.

Немачке лађе које провалише из Сингтау-ског залива на отворено море, врло енергично воде трговачки рат у Тихом и Индијском океану док их не стиже неизбежна судбина, но тек после уништења неколико стотина хиљада непријатељске тонаже.

После месец дана крстарења ескадра грофа Spee-а стиже 22. септембра 1914. у луку Papetea на Тахити, те топовском паљбом запали француску топњачу „Zélé“. Пред вече 1. но-

вембра Spree наиђе код Коронела на чиленској обали на један део енглеских бродова под командом контрадмирала Cradocka. Уз велику храброст са обеју страна, како вођа тако и посада, непристраница оцена мора да призна, да је енглески адмирал без довољне извидничке службе стратешки тешко погрешно улетевши услед тога материјално јачем противнику директно у наручје. Cradock располагаше са два оклопна крсташа „Good Hope“ (14300 тона) и „Monmouth“ (10000 тона), први имаше два комада 23.4 см. и 16 комада 15 см., задњи само 14 комада 15 см. Енглези наспрам 16 комада 21 см. који су на немачким бродовима „Scharnhorst“ и „Gneisenau“ нису могли успети, те беху уништени. Она два топа од 23.4 см. на „Good Hope“ беху бројно врло слаби, да би могли да осујете одлуку, коју донесоше 16 немачких 21 см. прама 30 енглеских 15 см. У овоме се сукобу показа, да код једнаких својстава бораца и сличности материјала већи калибар мора да победи: тачне једног топа од 21 см. тешко је 125 кг. те може још да погоди на даљину, на коју једно тачне топа од 15 см. са тежином од само 45 кг. не може да досегне.

Исту погрешку свог слабијег противника Cradocka, учини после Spree, када покуша да продре кући, у Немачку. Са намером да изненади Port Stanley он се приближује у затвореној формацији а без претходног извиђања у сред дана 8. децембра 1914. овој луци. Овде се међутим скупиле после неуспеха код Коронела једно моћно енглеско бродовље, међу којим чак два велика бојна крсташа. Кад Spree опази енглеску надмоћ, хтеде да се спасе и побегне. Али британски бојни крсташа типа „Invincible“ и „Inflexible“ са преко 20000 тона и 26.5 миља брзине лако стигоше много слабије немачке крсташе, који су после дугог напора на морима већ малаксали. Оно даље свршише енглески велики топови од 30.5 см. Само се немачка мала крстарица „Dresden“ спасе. Њу 15. марта 1915. после успешног њеног крстарења униште енглеске крстарице „Kent“ и „Glasgow“ на ради острва Робинзона Крузоа (Juan Fernandez). Од малих немачких крстарица за иноземство, које слично дејствоваху и које беху после уништене, рекорд постиже „Karlshruhe“, потопивши 17 трговачких лађа са укупном тонажом од 76.000 тона и већ споменути „Emden“ који уништи исто толико бродова са 73.895 тона. То тада беху запањујуће цифре које Немци прогласише „несношљивима“ за саобраћај на океанима. Ну после се показују још веће бројке, које су савезници „сносили“: тако н.пр. у подморничком рату до октобра 1917. само један сумарен, 2U—39“, капетан Форстман, потопи 148 лађа са укупно 410.000 тона.

Рат на Јадрану.

Како немачко бродовље, тако и аустро-угарска флота стоји одмах у почетку рата према много јачем непријатељу. 10. августа 1914. прогласи се блокада црногорске обале, али то остаје само теорија; још у истој недељи стиже француско бродовље, те потопи малу крстарицу „Zentu“, која врши блокаду. Од овога дана, па до свршетка рата, цела аустро-угарска флота седи као у замци у Јадрану, који је код Отранта зачепљен. Само се кадгод врше мали нападаји. Док флота оклопњача седи у Пуљској луци, рат постаје понајвише „приватном пасијом“ млађих капетана на флотилама, дестројерима, авијонима и сумаренима, који се, истина, излажу са пожртвовањем задаћама, али које, аб ово, не могу имати никаквог правог успеха. Пође овако за руком 21. децембра 1914. капетану Legchi са његовим сумареном „U 12“ да торпедује и тешко повреди у каналу Отранта француску оклопњачу „Jean Bart“ са 23.000 тона. Под командом подадмирала Boué de Lareugère француска флота успостави своје главно упориште на Крфу, те цео Јадран тако држи, под непрестаном контролом и са морске стране помаже савезничку Србију и Црну Гору. 27. априла 1915. капетан Тгарр са подморницом „U 5“ уништи оклопљену француску крстарицу „Léon Gambetta“ (12.000 тона). Док Италија не ступи у рат, не догоди се више ништа значајнога: тако Французи као и Аустријанци чекају на Италију.

Сама по себи талијанска флота много је јача од аустро-угарског ратног бродовља. Она је за време триполитанског рата стекла много искуства нарочито у транспортовању и искрцавању трупа. Једна енергична навала, комбинована са искрцањем војске у Далмацију, била би одсекла Боку Которску од главне луке Поле, те би створила једну добру базу за флоте савезника за даље операције са морске стране. Такав велики напад, који се у Аустрији очекивао на Духове 1915., на дан талијанске објаве рата, изостао је. Дочим аустро-угарско бродовље већ у ноћи истога дана навали на целу талијанску обалу између Венеције и Барлете. Бомбардовање појединих обалских градова и жељезница имаше у првом реду само моралан успех, јер се флота после напада због њене инфериорности одмах, и то што брже, морала да врати у Полу. 26. маја 1915. Италија прогласи блокаду целога Јадрана, али одлучујућу борбу непријатељи избегаше; рат се развије у низ појединих акција секундарног значаја, које се од времена на време врше. Најзнаменитије међу њима беху торпедирање талијанских оклопљених крстарица „Amalfi“ и „Giuseppe Garibaldi“ са стране аустро-угарских сумарена. Испади појединих флотила према излазу Јадрана наравно не моглоше ослабити јаки херметични

затвор отрантских врата. — Највећа акција у овоме погледу беше 14. маја 1917., када три лаке крстарице типа „Novara“, под командом капетана бојног брода Хорти-а, и два дестројера продреше до висине отока Крфа, те у Отрантском каналу уништише више енглеско-талијанских наоружаних рибарских бродова и патролица. Овој флотили при повратку пресече пут један део енглеско-француско-талијанског бродовља. После борбе, која трајаше два сата, тешко рањеном Хорти-у са својим озбиљно оштећеним лађама пође за руком да се спасе у Боку Которску. Српској војсци, кад се после одступања преко Арбаније превозила на Крф, у Италију и северну Африку, аустро-угарска флота није била у стању да шкоди.

У почетку рата, па још дуго после талијанског ступања у рат, аустро-угарска хидроавијатика стајала је на високом степену. Даљим током рата, међутим, она није могла никако више да конкурише великом развиту овог оружја на страни савезничких сила.

Благодарећи највише својој конфигурацији и метежу острвља, далматинска је обала за време рата била поштеђена од навала непријатељског бродовља: ово ће бити и у будућности, ако та обала буде располагала модерним средствима одбране.

Борба за Дарданеле.

Без икакве везе са догађајима у затвореном Јадрану разви се рат у Средоземном мору. Кад су стигли немачки крсташ „Goeben“ и крстарица „Breslau“, Турска — *pollens vollens* — би присиљена да ступи на страну централних сила, пошто су ове лађе (од диктујуће странке Енвер паше прекрштене у „Султан Јавуз“ и „Мидили“) одмах потопиле руске бродове и бомбардовале Севастопољ. Најважнија тачка турске дефанзиве беху Дарданели. Савладавши њене тврђаве, једна би савезничка флота могла доћи пред Цариград, те тако Турску као непријатеља излучити а централне силе такође са југоистока заокружити, те створити једну сигурну везу са Русијом преко Црног мора. Душа ове идеје беше далековидни енглески министар Churchill.

Након што се створи једно моћно упориште за флоту савезника у заливу Мудрос на отоку Лемнос, једно комбиновано француско-енглеско бродовље од 16 оклопњаца навали 19. фебруара 1915. на вањска утврђења Дарданела. После месец дана бомбардовања и осетљивих губитака у лађама, који су поглавито проузрочени лутајућим минама, савезничке се флоте повуку у своју базу. Тек средином априла, после добивених појачања у артиљерији новостиглих бродова, бомбардовање

опет отпочиње. На Галипољском полуострву искрцане трупе већ су биле прилично напредовале — када изненада стижу немачке подморнице, те веома поремете даље напредовање експедиције. Сумарени извршише дело, које се онда још сматраше немогућим, дошавши из Севернога мора кроз Гибралтар и Средоземно море са сопственом снагом пред Дарданеле. Међутим Немци створе преко Србије и Бугарске директну везу са Турском, те се ова промена у вањској ситуацији осети и на Галипољу. Услед потпомагања Турске са стране својих савезника развише се сада тамо борбе за експедициони корпус: Енглеза и Француза све неповољније. Искрцана се војска одједанпут повлачи на море; 10. децембра нема више ниједнога војника на полуострву — савезници изабраше Солун као нову базу својих операција. Тако се сврши ово подузеће. Веселе код централних сила беше неизмерно, — ко би онда већ могао слутити, да ће Солун у будућности бити од тако одлучујућег значаја! —

Битка код Јутланда.

После борбе крсташа на Doggerbank-у, на европском бојишту не дође више ни до каквих акција између скупина већих јединица. Акције подморница и мина преовлађују. Чудновато беше свакако да немачка флота, која се налази на унутрашњој линији, није никад покушала да се ослободи непрестаног фланкирања са стране слабијег непријатеља у Источном мору: у почетку рата сваки је мислио, да ће офанзивни дух Немаца одмах хтети да се навали са једном ескадром у Фински залив, да се тамо затвори и уништи руска флота, ослободивши тако сопствена леђа за одлучујући рад у Северном мору. Та руска флота у Источном мору није имала више од 4 бојна брода и 6 оклопних крсташа старијег датума; 4 дреднота „Gangut“ 2 класе нису били још спремни за фронт. Али немачка се флота не упушта у борбу са Русима са мотивацијом, да се због јакости Енглеза морају избећи и најмањи губитци у акцијама секундарног значаја. Зато је руским јединицама више пута пошло за руком да противнику нанесу губитака у бродовима. Ови се губитци још повећаше, кад почетком 1915. неколико енглеских сумарена продреше кроз Сунд у Источно море, те потопише немачке крстарице „Gazelle“, „Prinz Adalbert“, „Undine“ и „Bremen“, тешко оштете бојни крсташ „Lutzow“ и осетно поремете тамо саобраћај немачких трговачких бродова.

Мишљење о „неоспорном господству“ у Источном мору подржавао је немачки адмиралитет једино цензуром. Поморски рат потраја све дуже, а непријатељи не покушаше да флоте:

довећу до одлучне битке. Посве је појмљиво, да нити енглеско нити немачко вођство није могло да буде задовољно са садањим делима. Енглеска флота још није испунила очекивање свога народа, по којем би рат сасвим природно имао да започне са делом уништења немачке флоте. Немачка је флота с друге стране осећала велико поуздање свога народа и силне наде које је тај народ полагао у своју поморску силу. Вође и енглеске и немачке флоте, — не могавши се више одупрети овим осећајима — дадоше наређења, која су довела до догађаја, који је својим треском зауставио дах читавог света. Било је то у вече 31. маја 1916. године.

Немачка флота високог мора, крстарећи пред Скагераком, доби од прилике 90 поморских миља западно од Хансхолма од својих малих крстарица-извидница вест о приближавању непријатељских јединица. Беше то историјски моменат, кад се на малој крстарици „Elbing“ са гнезда зачу глас сигналног официра: „Спреда дим, од прилике 4 непријатељске крстарице са три димњака. Курс јужно, високом брзином“. Силном напетости журе командант, официри и сигналци јављеним правцем. Скоро се енглеске јединице покажу као брзе крстарице и одмах то би јављено заповеднику извидничке групе. Непосредно на то стиже његово наређење: „Навали!“.

Крајњом силом појуре извидничке крстарице са торпиљерима на противника. Енглези брзо узму против-курс и силна хајка започе. Големи облаци дима сукљају из димњака. По крми бродова дижу се брегови извитлане пене. Како гонилац, тако и гоњени жртвују све, што им машине и котлови могу дати. Но размак се не смањује. И немачки бојни крсташи, далеко за њима, повисише своју брзину и појурише за извидницом. Наједанпут појавише се с лева на двадесет километара даљине велики облаци дима. Чини се, да се непријатељ са великим силама приближује; нада одушевљених немачких морнара, да су оне 4 бежеће енглеске крстарице једине непријатељице, показа се празном. На свима јарболима залепришају бојне заставе. Извидна ескадра подадмирала Хипера са 5 бојних крсташа, међу њима најновији „Lutzow“ и „Derfflinger“, и 7 малих крстарица и 20 торпиљера похита новом непријатељу у сусрет. Њега прати, али још за хоризонтом, немачки гро под адмиралом Scheer-ом: 22 бојна брода, 6 малих крстарица и са 50—60 торпиљера. Мало је ко могао да слути, да ће овај енергични контакт са непријатељем још непознате јакости и састава бити уводом највеће и најстрашније поморске битке свих времена! С енглеске стране, оне прилично далеко отпослане крстарице класе „Calliope“, закренивши на траг, јавише бежично подадмиралу Беати-у, заповеднику извидничке ескадре, да им је пошло за руком да привуку на се

једну ескадру од 5 немачких бојних крсташа, којој — према авијонским вестима — као извидници следи гро немачке флоте.

Beatty посла одмах своје заповеднику флоте адмиралу Jellicoe који се, долазећи из упоришта, са флотом налазио далеко на северо-западу, следећу карактеристичну бежичну депешу: „Follow me, we have got them cold“ (Следите ме, ухватисмо их).

А онда, када је и приближавање немачког гро-а показало јасну жељу за борбом, посла Beatty и други бежични телеграм чија се исторична замашност може упоредити са познатим Нелсоновим сигналом: „Urgent — Submit van of battleships follow battlecruisers. We can then cut off whole of enemys battlefleet“. (Хитно — Изложи чело бојних бродова, следи бојне крсташе. Онда можемо одсећи целу непријатељску бојну флоту).

Да је Jellicoe потпуно схватио почетну ситуацију, показивао је његов одговор: „5 th Battle Squadron follow our battlecruisers.“ (5. аскадра бојних бродова пођи за нашим бојним крсташима).

Прво раздобље битке тиме започе. Извидна ескадра адмирала Hipper-а са свим бојним крсташима, малим крстарицама и торпиљерима окреће према западу на противника и почиње борбу. Непосредно затим скрене и овај према југоистоку, поређан у линију. Одстојање се сваким часом смањује, тако се брзо приближују немачки бродови. Противник се све јасније види. Немачки двогледи препознавају у њему Беати-еве извиднице; по силуетама судећи 6 најјачих бојних крсташа „Lion“, „Princess Royal“, „Queen Mary“, „Tiger“, „New Zealand“, „Indefatigable“, даље неких 30 малих крстарица и дестројера. Иду у две колоне.

Један борац, шеф артиљерије на немачком бојном крсташу „Derfflinger-и“ описује прву фазу овог почетка на следећи интересантни начин: „Са заповедничког моста јавља се нутрини брода, да ће десни бок започети борбу. Све је на својим местима. Нарочите су команде непотребне, јер је од момента „узбуне“ сва момчад на свом месту.

Оба противника јуре сада у размаку од 160 hm (16 километара) истим курсом према југу. Све појединости код противника сада се распознавају. Спреда се пуши „Lisp“, силан брод са два велика и једним мањим димњаком, са два јарбола и четири топовска торња. Предња се два торња јасно распознају. И следеће су јединице огромни бојни крсташа. Последњи се по треногом јарболу познаје, да припада класи „Indefatigable“.

Торпиљарке јуре на страни заклоњеној од паљбе.

Око 5 часова по подне време се поправи, киша је престала и сунце се каткад појави међу облацима.

Грозничаво очекивање! Непрестано се јављају даљине, а топови их примају. Сваки брод добија свој нишан. Торњеви са високо уздигнутим топовским цевима окрећу се према противнику. Размак се све више смањује. 130 m, јавља сада даљинар. У истом маху пада команда: пали!

Плотунско звоно гласно зазвони, а прве масе огња загрмеше из цеви. Метални дрхтај и тресак, челични се брод потресе. Урлајући сикћу гранате од 30.5 см. на противника.

Од напрегнутости заустави се дах на један час. Мало пред непријатељем дижу се са површине огромни водени стубови. Посматрач јавља упад метака. Топови примају исправљене даљине. Но и противник одговара. Као прва „Queen Mary“. На њој као да засукља светло-црвени пламен. Један мукли прасак и сиво-жути дим обавије бок „Derfflinger-a“. — Прекратко.

Уз страховито урликање јури сада граната за гранатом из топовских цеви. Њихово сиктање заглушује.

Ветар је на почетку за Енглеze неповољан. Ваљајући се пред Беати-евим топовима он отежава енглеским артиљеристима нишањење. — Први погодак! С оне стране мукли тресак. Пламен запламса. Прва је граната пробила оклоп и унутрини брода праснула. Метак јури за метком без престанка с обеју страна. Као страховита туча, све гушће следи погодак за погодком. Дејство немачких граната посве се јасно рабабира на енглеским бродовима. Бити ће да је ту један читав плотун погодио, јер се густо дим шири, дижу се црни облаци помешани са белом паром. То је „Indefatigable“ са 8 топова од 30.5 см. Непрестано удара челична туча немачких граната на овај поносити брод; види се, да их је више непријатеља, који на њ концентришу своју главну паљбу. Гранате јој падају по прамцу, средини и крми. Метак за метком. Сад се скупи сва убојна паљба на средину брода — та што је пакао према овом ужасу! Сав засја у црвенилу овај челични цин као да је усијан. Мукла експлозија затутњи у његовој утроби, па још једна. Као једним махом угаси се та силна ватра и настаде несносна тишина. Прамац и крма тога горостаса као да се пропињу; брод се у средини преломио и — нестаде га.

Велики водени вртлог — и на месту, где је пливала једна од најпоноснијих енглеских лађа и грмела из својих силних топова, настаде празнина.

Укочени и без даха буље и суседи и противници у ту празнину, не обазирјући се на харајућу смрт око себе. Громовито немачко „ура!“, које би јављено и топовима, и стројевима, и утроби. С оне стране торпиљери спуштају чамце, да спасу оне животе, који се још боре са валовима. Но тих је мало!

Жестока се битка наставља. Метак за метком, погодак за поготком. Облаци слатког загушљивог дима ваљају се на

површини, сва пучина одјекује од ужасне грмљавине. Опет заблешће из бокова и опет гранате пустоше. Воду покрива велика множина мртвих риба.....

Не прође ни двадесет минута те страховите борбе, кад немачке гранате пробушише бочни оклоп енглеског бојног крсташа „Queen Mary“, који плови као трећи у реду. Из разбијених ћелија изби маса горивог уља на површину воде и запали се. И „Queen Mary“ оста овде — као голема пливајућа горећа зубља — без помоћи, изгубљена. Полако, као голема рањена неман нагиње се она на лево, све више, док најзад не потоне. Њен је депласман био 26.000 тона а главна артиљерија 8 топова од 34.3 см. (уз „Tigra“ најјачи бојни крсташ)“.

Невероватна појава! Пет немачких бојних крсташа против шест већих и артиљеријски јачих енглеских бојних крсташа, а после борбе од нешто више од четврт сата већ су два енглеска брода уништена, како то? Главни калибар енглеских бродова бејаше 34.3 см, а немачких 30.5 см. и 28 см. Разлог је била немачка предност у јачим оклопима, који су штитили бродове на линији воде. Како енглески, тако и немачки бродови беху прорешетани метцима, али, благодарећи својим дебелим челичним појасима и својој бољој унутарњој подводној раздиоби брода, одржаше се над водом, док су Енглези слабошћу својих оклопа платили животом. Ова надмоћ немачке грађевне технике признала се касније и с енглеске стране и то с похвалном безобзирношћу.

Положај енглеске извидне ескадре био је по томе у 6 сати п. м. доста неповољан. Beatty се не сме осудити, што се — не могавши да обузда свој природен темпераменат — упустио у борбу, а да није сачекао бежично позвану флоту. Но мора се критиковати, што је Beatty повео борбу јужним, а не северним курсом, чиме се удаљивао од своје резерве и од главне флоте. Његово је честољубље, по свој прилици, хтело да властитим силама победи још пре, него ли му од Jellicoa стигну у помоћ оних јављених 5 th Battle Squadron (4 бојна брода класе „Elizabeth“) или по готову сам врховни заповедник са флотом.

Али још на време, и то у 6.20 п. м., долази помоћна ескадра са севера да подупре Беатијеву тешко оштећену ескадру и да продужи њену линију. Ови су бродови велика опасност за такође веома оштећене бојне крсташе адмирала Хипера. 5 th Battle Squadron је са бродовима „Warspite“, „Barham“, „Valiant“ и „Malaya“ по начину градње једна смјеса између бојних крсташа и бојних бродова, имају веома тешку артиљерију од 8 топова од 38.1 см. а машине за 25 морских миља брзине.

Долазак ове ескадре, која је узмогла да избаци своје метке већ из највеће удаљености, значи почетак другог раздобља борбе. Надмоћ великих енглеских калибара, који у првом раздобљу битке (ради сразмерно мале бојне даљине од 13—16 км.) не дођоше до изражаја, осетише сада Немци врло неугодно. Овако описују борци: „Нас је тукла тешка непријатељска артиљерија, а наши га метци не досегоше, јер је наш калибар премален. Ова се неједнакост не могла никако уклонити. Кад око 7 сати п. м. флота адмирала Scheera, долазећи с југа, донесе Хиперовој ескадри енергичну помоћ. Како споменух, имали су и најјачи немачки бојни бродови топове од 30.5 см. Шеф артиљерије на једном од ових бродова пише о овом другом раздобљу борбе овако: „И наши најмодернији бродови класе „König“ возили су пола сата служећи енглеским далекометним топовима од 38 см. класе „Queen Elizabeth“ као мета. Наши топови од 30.5 см. стизаху до 19 км. а енглески бацаху лако до 20.5 км. Наши су метци имали 8 центи, а енглески 17 $\frac{1}{2}$ центи.

Адмирал Хипер баца сада своје торпиљере на моћног противника. Као чопори хртова одјурише флотиле иза линије оклопњака према непријатељу. Но с истим планом похита им око пола стотине енглеских дестројера у сусрет и у средини, између обеју ескадри разви се кратак бој ових „малиша“; брзометни топови лају, торпедо се избацују с ове и с оне стране, неколико их потону и — епизода је после неколико минута свршена. Флотиле се опет склониле иза бокова својих оклопњака.

Главна борба наставља се још према југу.

Хипер се вешто користи Беатијевом наглошћу и маневрује тако, да га води према југу, у сусрет хитајућој немачкој флоти адмирала Шера.

У 7 часова п. м. улази у борбу немачка главна сила. На 180 км. даљине долази са адмиралског брода сигнал: „Почињи паљбу“. Немачки велики бојни бродови долазе у линији. Беатијева ескадра — сада појачана са 4 брода класе „Queen Elizabeth“ — скрену према североистоку и покуша да се пред немачком флотом стави у положај Т. Но Хиперова ескадра и чело флоте Шерове следе енглески покрет и закрену такође у паралелку; треће раздобље борбе започиње. У 7.45 п. м., још у сумраку, навале енглеске лаке крстарице и флотиле дестројера на Хиперову ескадру. Бродови ове ескадре уклањају се вешто избаченим торпедима, скретајући из курса. Противнапад немачких брзих крстарица и торпиљера баци нападаче сместа натраг за енглески гро. Но сада се приближује нови противник, много озбиљнији и замашнији него ли досадашњи. Око 8 часова п. м., након што се доста замрачило,

зрак поста непрозирнији, сиви се облаци надвише над морем, згушњава их дим грмећих топова. Рефлектори заблешћу. Као испружени циновски прсти продире овај пламени сноп кроз маглу. Управо пред потпуни мрак добива Beatty даљне појачање са севера, долази напokon енглески гро под адмиралом Jellicoe.

Већ севнуше са првих његових бродова ватрене зраке кроз мрак. Енглески најјачи велики бојни бродови — међу њима и бродови за време рата довршени — ступише у борбу. Борба дође до врхунца. Почетком ове ноћи улазе још и старије немачке ескадре на репу формације у паклену борбу.

Под командом Jellicoe-а налазе се 24 велика бојна брода, 20 крсташа и крстарица и 50 дестројера. Beatty се међутим тврдокорно стара, да обухвати вршак немачке флоте, која се још држи у источном курсу. И Jellicoe са севера напреже се да постигне згодан положај Т. Положај Шерове флоте врло је критичан. Њен се вршак већ налази под паљбом великих калибара и то са две стране. Брзо и одлучно окрене немачки адмирал — да избегне опасности — читаву линију курсом према западу. Истовремено посла он своје флотиле дестројера у напад. Међутим постаје топовска паљба све жешћа, док око 8¹/₂ п. м. не постиже управо паклену силу. Бројни пламенови и експлозије пружаху грозовиту слику. У 8³/₄ п. м. немачки је најновији бојни крсташ „Lutzow“ од 27.000 тона посве разрушен; у исто време ишчезава енглески бојни крсташ „Invincible“ од 20.000 тона у валовима. Киша започиње, ваздух постаје још непровиднији. Наново напад немачких, па онда енглеских флотила. Око 9 сати још се једном просу кроз маглу туча тешких енглеских метака на Немце. Потпуна тама пречи даље операције. Око 10.30 п. м. дође до још једног кратког боја између немачких бојних крсташа и енглеских великих бојних бродова. Пре сванућа било је још сукоба између енглеских флотила и немачке према југу отступајуће флоте. Жртве ових сукоба беху с једне стране „Pommern“, „Rostock“, „Elbing“, „Frauenlob“, а с друге стране „Black Prince“, „Tipperary“, „Sparrowhawk“, „Fortune“, „Ardent“, „Turbulent“. И Scheer и Jellicoe враћају се са гро-ом своје флоте домовинама.

Непристрасно просудивши, мора се признати, да је сав свет, не видећи коначне одлуке, морао остати запањен резултатом ове битке. Наравно да нема говора о немачкој победи, мада су то претерани немачки извештаји најавили. Током борбе, истина, имали су Немци великог успеха, али тај није нимало могао да промени ратни положај на мору. И после ове битке неоспорно је лепршала енглеска застава морима. Но свакому би несхватљиво, како да Jellicoe није одлучно победио; та имао је 1,184.450 тона према 666.300 тона

на немачкој страни. 37 енглеских великих бојних бродова против 27 немачких, од којих су многи у погледу величине, а сви у погледу артиљерије били слабији. Резултат борбе у материјалном погледу беше: потопљено је 60.190 тона немачких, а 111.980 тона енглеских ратних бродова. Немачка се застава спустила на по стега у знак жалости над хладним гробом од 2400 морнара, а енглески морнари под „Union Jackом“ оплакиваху 6600 другова.

По званичном саопштењу изгубила је енглеска флота: 3 бојна крсташа, 3 оклопне крстарице, 8 малих крсташа и дестројера.

Немачка флота: 1 бојни крсташ, 1 старији бојни брод, 4 мале крстарице, 5 дестројера.

Према томе укупан губитак: 2: 1 по тонажи.

Немачки поморско-војни критичар, капетан бојног брода, Персијус, који је због своје непристрасности за време светског рата био познат и Антанти, пише и објашњава овако: „Код Скагерака је спретно немачко вођство, а мање спретно енглеско вођство — особито стратешки — под Jellicoe-м, затим је, и то поглавито, непрозирност ваздуха спасла немачку флоту од зле судбине. Да је било ведрога времена, енглески би много далекометнији топови дотукли наше преслабо оборужане бродове. Фортуна се нашој флоти милостиво насмешила. Но сваком разборитом човеку било је 1. јуна 1916. јасно, да ће то остати, да то мора остати једина битка!“

Jellicoe-вом вођству недостајала је иницијатива, особито стратешка. Околност, да је 31. маја после подне за време борбе ваздух био непрозиран, даље, да се на срећу немачке флоте брзо смрачило и да је Беатијева наглост починила споменуте тактичне грешке, а Jellicoe — услед његове неразумљиве неодлучности — прекинуо борбу, место да сачека своје резерве са севера — међу њима најмодернији бојни бродови — с којима би највећом безобзирношћу морао да пресече непријатељу линију отступницу: све је то сачињавало срећу немачке флоте.

Стварно беше то, да је пред Скагераком Jellicoe имао несрећу, а да је Scheer-а послужила срећа. Тиме се не намерава умањити огромно немачко дело. То се дело умањило само лудим и пренаглим јављањем немачког успеха, а затајивањем губитака. Берлински листови су 2. јуна писали: „Британско светско господарство стоји пред пропашћу. Највећи део енглеске флоте тако је ослабљен, да се са остатком можемо лако ухватити у коштац!“.

Отворено признање енглеског адмиралитета освети Немце и присили немачки адмиралштаб да призна неистинитост својих извештаја. Британски је адмиралитет јавио: „Борбу су

водиле ескадре бојних крсташа, неколико крстарица и бојни бродови класе „Queen Elizabeth“. Немачка је флота избегла даљу борбу са нашим силама. Потонули су бојни крсташа „Queen Mary“, „Indefatigable“, „Invincible“ крстарице „Defence“ и „Black Prince“. Непријатељ је изгубио један бојни крсташ, бојни брод „Rommer“, 4 лаке крстарице и 6 торпиљера“.

Напокон, 7. јуна, након што је цар Виљем II. проговорио о првом силном ударцу, који је разбио британско светско господарство и немачкој поморској сили отворио море, није се немачком народу више могла сакрити истина.

Британска је штампа међутим отворено показивала своје незадовољство над неуспехом. Отворено се осуђују грешке вођства. „Times“ је писао о насртном духу, који хвали код морнара, али осуђује код вође крсташке ескадре, ради његове превелике наглости. По правилима поморског рата имала би ова ескадра да доведе непријатеља својој главној флоти у сусрет, или да му спречи повратак у своју луку.

На силно немачко весеље међутим треба се питати: „чему је била битка?“. У општем ратном положају то Немцима не донесе никакве промене. Као и пре, оста немачка трговачка флота одсечена од свега осталог света, а гладне немачке жене и деца не плаћаху за фунту кромпира ни за пфениг мање, него ли пре!

После Јутланда — неограничени подморнички рат.

24 сата после битке код Јутланда, највећи војсковођа енглески, Лорд Киченер, прими једну депутацију, којој изјави, да ће Енглеска „упркос несрећи“ у битци ипак зацело победити. Два дана после, 4. јуна укрца се маршал на оклопљен крсташ „Hampshire“, да се упути преко севера у Русију и тамо изради један нови план за офанзиву. У ноћи на 5. јуна удари „Hampshire“ у мину и Киченер се са посадом удави.

У Северном мору за време следећих месеца преовлађују мале акције које, наравно, немају никаквог утицаја за задњу одлуку. Већ пре Јутланда Немачка настоји, да се на ма који начин ослободи ужасне блокаде, која гуши њено пучанство, и да дође у везу са неутралним државама. 4. фебруара 1915. немачки адмиралштаб издаје изјаву о одређеној „ратној зони на мору“ за подморнички рат, те предаде неутралним силама једну ноту, у којој вели: „Воде око Велике Британије и Ирланда закључно са енглеским каналом, проглашују се овим за ратне зоне. Почев од 18. фебруара 1915. свака ће се непријатељска трговачка лађа овде уништити, а да се не уклоне опасности које при томе прете њиховим посадама и путницима. Неутралне лађе у ратној зони такође су изложене погибелји“. Каракте-

ристичан је разговор, који је адмирал Тирпиц, — отац подморничко-трговачког рата — већ у новембру 1914. имао у овом погледу са већ споменутим американским новинаром Wiegand-ом. Тирпиц рече: „Америка није протестовала, те је мало или ништа подузела кад је Енглеска затворила Северно море неутралној пловидби. Што ће Америка рећи, ако Немачка прокламује подморнички рат проти свима трговачким бродовима?“ Wiegand упита: „Размишља ли Ваша екселенција, кад се издају такви налози?“ — „Зашто не? Енглеска хоће да умиремо од глади; ми можемо исту игру да поиграмо, опколићемо Енглеску, сваку њену лађу и сваку лађу њених савезника, која плови прама Енглеској, торпедоваћемо, те тако ћемо већи део њеног довоза намирница одсећи.“ —

Америка протествоваше против објаве ратне зоне. Настаде дужа измена нота, која достиже врхунац када 7. маја 1915. немачки „U 20“ уништи огромно велики путнички брод „Лузитанију“. Сумарени увек даље продиру на високо море. Али пожртвовање њених посада не могаше разбити гвоздено коло, којим бежу централне државе опкољене. Немачка техника, која стојаше на особито високом степену измисли нова средства провале: 16. августа стиже вест, да је прва „лађа-подморница“ допловила у Балтиморе — био је то трговачки сумарен „Deutschland.“ У октобру следи ратна подморница „U 53.“ која на обалама око Rhode—Исланда — демонструје. До оног времена подморнички се рат у главном држао међународних правила о ратовању крстарица проти трговачким бродовима, нарочито зато, јер је влада Сједињених Држава више пута енергично протествовала, кад су се потопиле трговачке лађе без опомена или изван затворених подручја територијалних вода, која су се почетком рата објавила. Међутим, сваки видљиви успех подморничког рата, на који су Немци толико чекали, изостаде, а стање у централним државама постаје од дана на дан све жалосније. Увек већи број сумарена пропада, јер их савезничке морнарице на разне начине надмудрују и јер су се средства одбране од дана на дан усавршавала. Трговачки бродови савезника путују под неутралним заставама, постављају се „засебни бродови“: као рибари маскиране наоружане лађе, које, кад им се сумарен приближи, отворе ватру или насрну кљуном на њега. Команданти немачких сумарена постају опрезнији, те се према томе и бројке потопљене тонаже све више смањују. Немци тако увиде, да овако сумарени не могу имати онај силан успех, о коме се толико говорило и од којег очекиваху сигурну победу. Бурно и све бурније се зато захтева, да се напусте правила крстарења. Ова интернационална правила наиме прописују, да се на сваки начин мора штедити живот путника и посаде на заустављеној трговачкој лађи, која

мора да стане, ако јој се то путем сигнала или слепог метка нареди. По правилу, брод који зауставља (дакле сумарен), мора да се увери, да ли је лађа заиста непријатељска и мора да узме к себи све документе брода и да спасе путнике и посаду на сопствену лађу, пре него што би се заустављени брод потопио. У својој очајној ситуацији сада немачки адмиралштаб мисли, ако напусти ове рестрикције, онда ће сумарени бити мање изложени опасностима, те ће услед оштријих мера неутрални бродови напустити пловидбу, па ће Енглеска тако изгладнети.

На то, 1. фебруара 1917., следи проглашење неограниченог подморничког рата, по којему ће се торпедовати сваки брод, без обзира на његову народност без икакве опомене, ако се нађе у декларираној ратној зони.

Немачко поморско вођство овим учини погрешку тако силног замашаја, да се са њеним тешким последицама може упоредити само злочинство, које је учинила врховна команда на копну, кад је наредила пролаз армија кроз неутралну Белгију.

Свима могућним средствима радило се у Немачкој, да се опште мњење у држави увери о апсолутној и неизбежној потреби неограниченог подморничког рата. Ово је, тако се говорило у свима варијацијама, једини спас, те ће довести до скорог мира; да је то „задња фаза“ у „задњој борби“ против Енглеске: „Ова ће држава бити потпуно скршена у току од шест месеца најдуже, а војничке су силе Америке равне нули.“

Цео подморничко-трговачки рат, нарочито неограничени, био је погрешан, јер Немачка, као што је већ речено, није имала довољно потребних средстава, да би га могла енергично провести. При почетку овог потхвата било би нужно имати барем десет пута толико сумарена, на име 300, — те би они морали ступити сви одједанпут у акцију; онда би, колико се сада може просудити, њихов успех по свој прилици био изванредан. Подморнице потопиле би за мало дана неколико милиона тона, успех у моралном и материјалном погледу био би силан, тим више, што онда још није било довољно одговарајућих одбранбених средстава против сумарена у безобзирној тактици према њима. Но овако беше непосредан ефекат: улазак Сједињених Држава у рат. Бистре главе, чак и у Немачкој, одмах осетише шта то значи: да су централне силе са објавом неограниченог подморничког рата саме себи ископале гроб! — Свако разјашњење о колосалној економској и материјалној снази, па услед тога и војничкој сили Америке, угушују маказе цензуре, која грчевито и непрестано ради.

Сједињене Државе биле су присиљене, концем априла године 1917. да објаве рат Немачкој. Америка сигурно није имала

да очекује никакову нарочиту корист у материјалном погледу. Њен циљ беше, да ослободи свет од пруског милитаризма.

Кад у првој половини године 1917. цифра потопљене тонаже скочи на невероватну висину, кад се и у априлу и у јуну уништи по милион тона — истина само по извештајима немачког адмиралштаба — одушевљење у Немачкој, услед тако силног успеха, не познаје више границе. По изјавама немачког адмиралштаба целокупна потопљена тонажа од почетка рата до неограниченог подморничког рата износи 4.360.000 тона, од којих је 75% енглеска. У августу 1918. задњи извештај каже, да је од почетка рата потопљено $19\frac{1}{4}$ милиона тона. Немачком се народу осим тога причало, да надокнада у градњи бродова са стране свију држава целог света није ништа у размеру са огромном количином тонаже, која се потапа. Каква је међутим била права ситуација? 5. децембра 1918. британска влада издаје белу књигу о стању трговачког бродовља целог света са рачунима закљученим до 31. октобра 1918. По тачно вођеној статистици целокупни губитци сваке врсте за време рата изнашаху 15 милиона тона, а новоградња $10\frac{3}{4}$ милиона тона. Тонажа немачких и аустроугарских бродова, који су одузети и употребљени износи $2\frac{1}{2}$ милиона тона. Чисти губитак свију савезника дакле $1\frac{3}{4}$ милиона тона! Специјално британска трговачка морнарица изгуби 9 милиона тона, њени новограђени бродови имају $4\frac{1}{3}$ милиона тона, на страни купљено 530.000 тона, а конфисковано бродовље износи 716.000 тона. Енглески чисти губитак дакле $3\frac{1}{4}$ милиона тона.¹

Мада су се посаде сумарена жртвовале зацело са гвозденим осећајем дужности, ипак из „званично храњених“ илузија логично произлази безуспешност овог оружја — праћена надама и очајањем централних држава — против превоза американских трупа и материјала преко океана. У енглеским новинама сваки је могао читати да је изврсно организовани систем конвоирања, који су нарочито Американци изобразили и о којему се у Немачкој толико смешкало, смањио опасност за транспорте трупа и материјала на један минимум. Ова пратња бродова састојала се из помоћних крстарица (брзи трговачки бродови, који се за време рата наоружају) којима се, кад се ступи у опасну зону, прикључују дестројери, авијони и ваздушни бродови. Кад се овај начин пратње показао тако добар, поуздање бродовласника порасте, те према томе транспорти постају све чешћи. Овај је систем тако добро успео, да је н. пр. од транспорта угља између Енглеске и Француске од фебруара 1917. до конца октобра 1918. потоп-

¹ Све су бројке званичне.

пљено само 0.14% бродова. Од 6475 лађа, које између априла 1917. и јануара 1918. плове из лука Скандинавије у Енглеску — дакле у непосредној близини немачких упоришта сумарена, — потопљено је само 75 бродова т.ј. 1.15%, а од јануара 1918. до 26. октобра 1918. само још 16 лађа од 3923, дакле 0.14%. Аргентинска жетва која се почетком 1918. транспортује по овоме систему у 307 лађа са 7,460.000 тона, не изгуби услед торпедирања више од једне једине лађе! Попречно се месечно транспортовало 300.000 американских војника у Француску. Од бродова, који преносе намирнице за ове трупе потопи се из почетка 10%, — после само 1%.

А немачка влада вараше и даље са сличним изрекама: „Море је очишћено!“ Међутим, у дневнику једног команданта сумарена, почетком 1918., стоји: „Скоро све непријатељске трговачке лађе плове добро заштићене. Од 98 виђених лађа потопих само 7 и једну једрењачу“.

Зато дође, што мораде доћи: помоћу прекоморских транспората, фронт савезника од дана на дан у све већој мери јача, те постаје све силнији, док ситуација лажима немачког адмиралштаба храњеног немачко-аустро-угарско-бугарско-турског фронта у истом размеру постаје све то слабији и очајнији. Овако је, дакле, узрок томе што је Немачка изгубила рат, у првом реду, кратковидост и глупа својеглавост немачког поморског вођства — аустро-угарско вођство није било ништа друго, него послушан њен трабант, без сопствене оцене ситуације. Да влада Сједињених Држава после потопљења „Лузитаније“ и оних нота, које је услед тога догађаја послала Немцима, никако није могла мирно да трпи неограничени подморнички рат, то је било сваком увиђавном човеку јасно. Исто тако беше потпуно несхватљиво, како су могли сматрати Америку за једну „quantité négligeable“.

Сасвим је исправно писао 4. марта 1918. „Manchester Guardian“: „У садашњем је рату Енглеску спасио факат, да управа немачке морнарице из почетка уопште није веровала у сумарене, те ни после почетка рата није одмах видела ону могућност, која лежи у њима. Савезници тако добише времена да усавршују своја средства одбране у оној мери, у којој је опасност расла. Да је Немачка одмах у почетку била у стању да подморнички рат води са свом оштрином, Енглеска би услед огромних губитака у тонажи трговачког бродовља изнемогла“.

Расуло морнарица Централних Сила

Кад се увидело, да неограничени подморнички рат никако не може имати успеха, агонија Немачке и њених савезника отпоче. Није било више никаквих нових техничких сред-

става, да се недостатак на копну као и на мору паралише. Ово је, међутим, пучанству централних сила прећута све до задњег часа. Немачка флота, истина, покуша још неколико акција секундарног значаја; навали у јесен 1917. у Источно море, те освоји острво Oesel. Али немачко-руско примирје, склопљено 17. децембра 1917., овде потпуно обустави непријатељска дела.

После Дарданела у Средоземном се мору одигравају незнатнији догађаји — међу њима бомбардовање малоазијске обале од стране савезничких лађа. У Црном мору, после оштећења најјачег немачко-турског брода „Јавуз-Селим“ (ex-Goeben) који наиђе на мину, ситуација је руске флоте мало јача. Пробијање бугарског фронта присили и Турску, да безуветно положи оружје.

Након битке код Јутланда ни у Јадрану нема него појединих акција над водом, испод воде и у зраку. Гро аустро-угарске флоте остаје и даље на ланцима у унутрашњој луци Поле. Вести о непрестаном повлачењу немачких трупа на западу, нарочито пролом Балканског фронта, јуначко напредовање српских трупа и југословенских добровољаца дубоко се дојми на аустро-угарском ратном бродовљу: тежња да се доврши рат, у којем се тјера брат на брата, истиче се све бурније — народности увек отвореније прокламују жељу, да се ослободе, да се уједине са браћом. После т. зв. „царског манифеста“ и Маџар и Немац се питаху: зашто се у опште још морају да боре, и против кога? — Флота се предаје Југославији. Посаде се по народностима скупљају и одлазе својим кућама. Командант флоте адмирал Horthy се искрца, капетан бојног брода Јанко Вуковић најстарији официр Југословен на флоти, кога Народно Веће у Загребу именује адмиралом, преузима команду. На адмиралском броду „Viribus Unitis“ дижу се заставе југословенских братских племена. Код овог и још после владајућег нејасног стања у Поли, нереди, чак и болшевистичких струја међу морнарима, није било тешко двојици талијанских официра ући у луку, чији се излаз више није чувао, сместити помоћу ронилачких апарата мине под киљ брода „Viribus Unitis“. Кад су били талијански официри донети на брод, позивљу команданта флоте да одмах нареди да се лађа напусти, јер ће за неколико часова одлетети у зрак. Један део посаде није се више могао спасти, те погине са јуначким Вуковићем, који не остави заповеднички мост. — „Viribus Unitis“ — са широко раскиданим боком нагне на страну те потону као симбол под истим гестом пропале сенилне државе Хабсбурговаца!

Мало времена после овог догађаја запоседну савезничке силе флоту, јер не признаше њену предају Југославији.

Када на западном фронту тактика тенкова сатре једну линију за другом, тада, чудновато, није то била војска него морнарица, која категорично изјави, да се рат мора апсолутно докончати — јер је постао једно убијање и ништење без икакве користи. Како то, да је иницијатива револуције, у традиционално тако јако дисциплинованој и дрилом одгојеној Немачкој, дошла баш из флоте? Једни веле, да целу одговорност носи пропаганда социјал-демократске странке, а други, да је свему крив немачки поморски официр. — Факат јесте, да се много мора ставити на рачун овог последњег. Који је немачки поморски официр смео да поступа по сопственој увиђавности и одлуци? Овакав је био изнимка, — већина беше један једини лакај за 1000 глава, који са пијететом умире, кад ма који старији набере чело. Израз сопственог мњења, па ма и са најбољом интенцијом, сматраше се велеиздајом. Не треба дакле да се кори појединац, честити официр, од којих на стотине умираху на валовима, него цео систем. За време целог рата никада није било дозвољено рећи истину. Узроци унутрашњег расула морнарице, у којој је дисциплина почетком рата била гвоздена, по мњењу одличних поморских официра, треба да се траже у злостављању духа војника, у пруском милитаризму, т.ј. у неразумевању душе простог морнара, у непоштовању његовог индивидуалитета, који се сматрао као машина, бројка; осим тога у неповерењу у поједино оружје, поједине специјалитете; у уверењу, да је највеће пожртвовање узалудно, да флота никако не може да се мери са огромним силама непријатеља, а нарочито, да је подморнички рат једно сасвим погрешно средство. Томе придлази, да у Немачкој постоји охолост и надутост официра, тако рећи, као пропис и правило, неправедност у поступању са војником и неправедност у храни његовој, безобзирна, нездрава лична амбиција, запостављање и презирање свију других категорија официра и чиновника. Кад је букнуо рат, немачки официри сачињаваху једну херметично сепарирану касту; никакве срдачне везе не спајаху их са нижима; радећи искључиво у интересу сопствене класе, немају никакве бриге за муке и потребе нижих; нарочито млађи официри, услед једностраног васпитања, немају ни најмањег разумевања за ова питања. Природна последица свега тога беше, да се војник постепено отуђивао и удаљивао од официра. Поглавитом кривицом официрског корпуса дође до познате буне морнара и ложача у Килу, која је морала за неколико сати револтирати цело до крајности измучено залеђе. Да је немачки начин ратовања на мору стајао у знаку тактике „bluffa“, током година то опази и последњи морнар и ложач. Упркос великим способностима и врлинама појединих, било је и сувише неуспеха, те је прама томе било потребно да се много слаже, да би се истина забашурила.

Непосредни повод за побуну у немачкој морнарици дао је онај неспретни налог адмиралштаба 28. октобра 1918.: флота мора да заштити десно крило немачких армија у Фландрији. Један се део морнара успротиви да суделује у овој акцији, коју из горе наведених разлога држи сасвим узалудном и безуспешном. Да би овде зацело дошло до битке са главним енглеским силама и да би та свршила са потпуним уништењем Немаца, то је свако дете знало: после битке код Јутланда размер сила постао је за Немце услед много бржих новоградња у Енглеској све неповољнији. —

Морнарима се објави да се ради само о једној вежби флоте. Али се открију знаци припремања за последњу очајну битку. Отварају се писма официра, где се праштају са својима: „Радије ћемо сви погинути, него да предамо флоту Енглезима.“ Ове се вести шире од уста до уста, од брода до брода: „Хоће да нас још у задњем часу рата све уморе“. Флота револтира. Морнари запрече њен излазак. Говори официра, умиривања, расправе остају без успеха. Поново се нареди излазак; опет не пође за руком, па ни трећи пут. На поверљиво наређење: „Флота на сваки начин мора изаћи,“ увек на ново шаље се одговор: „Извршење налога није могућно.“

Око хиљаду морнара би ухапшено. Али баш то постаде знак за крајњу резистенцију: „Кад се пошло тако далеко — не може се натраг“. — Ова револуција морнара у Килу није била вештачки створена — роди је невоља, јер је терен зато спремљен политиком тадање господе. Што је револуција букнула на флоти, томе је главни разлог, као што је речено, владање поморских официра, поступак њихов чији корен беше у пруско-милитаристичком систему. —

Закључци и изгледи.

Најизразитији победиоци у рату беху флоте Британије и американска индустрија и техника, која се стави у њену службу. Као у свима највећим ратовима историје, сила на мору водила је одлучујућу реч.

Али никада не беху тако јасни одношаји између копнених и поморских сила у њиховим узајамним утицајима као у овој титанској борби: с једне стране силне армије, које дуго времена преко рата остају у претежи, а са друге стране, сила једне много јаче морнарице, која непрестано у својим кљештама држи континенталну силу противника, поморска сила, која скрши и сумарене. На мору, од првог па до последњег дана рата, савезничке су државе апсолутни господари ситуације и диктатори — зато побеђују, истина не у једној одлучујућој поморској битци, — него једино помоћу њихове стално

растеће и тим све упливније надмоћи, коју пружа море — мајстору своме!

...Само је по себи разумљиво и логично питање: шта се постигло, каква се нова ситуација створила на морима, после свих огромних догађаја светског рата, после тог међусобног мрцварења беле расе? Јер је сваком сасвим јасно, да на поморско-политички стандард целога света мора најдубље да утиче ишчезнуће друге најјаче морске силе и двају даљих знатних фактора на мору, као што то беху руска и аустроугарска флота.

Било би сасвим немогућно карактеризирати са мало речи огроман комплекс новорођених проблема. Но, већ један једини поглед на светску ситуацију, која постаде „садашњост“, показује ономе, који хладно оцењује и који непристрасно испитује све могућности у будућности, једну главу Јанусову. Један му образ говори о савезу народа и арбитражи и да никад више неће допустити, да се „злочиначки“ руши и уништи драгоцено имање и живот, што би, ако се понови, довело до сигурне пропасти целе кавкавске културе и цивилизације. Међутим, друго му лице одговара: „Чујем што се каже, али не верујем — доћи ће, пре или после, опет до рата. Садашњи рат народа није решио светско питање, проузроковао је само једно ново груписање; једно помакнуће у стандарду сфера интереса, истакнувши нове факторе сила, дакле све оно што мора да крије клицу нових фриксија у себи“.

Који ће се дакле пут узети у међусобном саобраћају народа у будућности: политички идеализам са геслом споразумевања — или бруталан реализам: са традиционалном девизом „борба“, којој нас природа учи?

Изгледа, по готову, да ће љубав ближњег опет остати само пуком теоријом, а пракса ће бити, као и до сада, апеловање на силу, — макар то опет проузрочило горко разочарање код присташа мира, који на рушевинама опет наново почеше да се надају! Јер како би се иначе могла тумачити она наоружавања, која су настала одмах после светског рата?

У пацифичној сфери интереса, данас, после ишчезнућа Немачке, стоје три савезничке силе: Енглеска, Америка и Јапан. Као савезницима сва су мора света њихова домена. Међутим, државни секретар морнарице у Америци, у задњој својој поруци конгресу, поставља овај програм: „Хоћемо да у години 1924. будемо једнаки са најмоћнијом морском силом на свету“. Јапан је пацифичка сфинга; она не говори о њеним намерама, али наручује лађе у Француској и... у Немачкој, што ће да каже, да су њена бродоградилшта оптерећена радом. Хоће дакле, да стигне флоту Америке, или да јој остане једнака. А британска сила на мору и сада расте по старом на-

зору: да надмаши две најјаче до њене поморске силе. — Овакова поморска политика на све стране, која гута милијарде, била би расипање народног имања, ако меродавни фактори не би рачунали, као и до сада, са могућношћу, са вероватношћу — дакле са сигурношћу будућих конфликта, који се силом морају решити.

Што се ситуације у Средоземном мору тиче, овде сада доминирају само још два фактора: на западу је Француска господар, на истоку Италија. Ова присвоји један део најмодернијег бродовља бивше аустро-угарске флоте и стиче овде превласт. Међутим, рат створи и друге државе на мору. И оне хоће да живе, хоће да буду независне и равноправне... и оне захтевају за себе и децу своју места на божјем сунцу, и оне зато морају — *pollens vollens* — да гледају у дволичје Јануса. Зато ће сваки разумети, да наша држава — била њена политика и најмирољубивија и најприправнија за свако споразумевање — без силе на мору никад не би могла постојати као равноправна, као *par inter pares*! Зар не беше ово, откако први топ пуче, девиза Антанте, којој девизи долетише све наде њених савезника?

Три четвртине целокупне Јадранске обале налазе се у рукама Италије. Она је и на источној обали присвојила или за себе осигурала све важније луке. Трст, Река, Задар. Трст је са Реком стовариште целог увоза и извоза словенске им позадине, те могу овој да служе или као мост или као препрека. То је стање неприродно, исто тако неприродно, као кад би Југославија добила Венецију и Анкону. Лука са својом увозећом и извозећом позадином творе једно тело, исто као глава и труп човека. Чија је лука, тај може да диктује трговини и индустрији „туђе“ позадине. Он може, ако престану пријатељски одношаји са позадином, одрезаном од мора, да ју учини простом својом колонијом. Тако долазимо до незапречиве логике: као што се једна земља осигурава од суседа помоћу једне њему једнаке сувоземне силе, тако се и господство на мору осигурава одговарајућом силом на мору. Политика, то ће рећи просуђивање, а владање, рећи ће предвиђање. И за нас вреде исти закони, које су друге поморске власти пронашле као исправне, као неуклониве.

У сваком могућном конфликту у будућности Јадран, налик дугачкој врећи, код Отранта може да се затвори херметично — тако херметично, да би наше подручје на обали морало да се загуши — наша обала, која мора да буде и да остане за сваки даљи наш развитак најбоља веза са целим светом! Зато водећа мисао наше поморске политике не може да буде друго него: из сопствене силе наћи пута и начина, наћи средстава, да се слобода обале, слобода наше домовине обезбеди. Док је

год могућно, са искреном вољом правог пријатељства до отвореног споразумевања са свима народима. Али, — што, после ових нечувених жртава задњих година, не дао Бог! — ако овај зажељени пут, без наше кривице, не би био употребљив: — онда, са напором целог нашег народног бића „на води!“, „над водом!“ и „испод воде“! —

Никола У. Н. Станковић,
капетан фрегате.

НЕСПОРАЗУМ ИЗМЕЂУ ПЕШАДИЈЕ И АРТИЉЕРИЈЕ ЗА ВРЕМЕ РАТА.

Не само код нас, него и у француској, руској, талијанској а вероватно и у свима осталим војскама, било је великог неспоразума, нарочито у почетку рата, између пешадије и артиљерије.

Ово ме је веома интересовало, те сам често сâм долазио у додир, нарочито са француским тобџијама а и са осталим, дискутовао и претресао ово питање и долазили смо до истих резултата.

Овај неспоразум, који се некада испољавао у незадовољству пешака, био је последица непознавања — од стране пешака, па ни од оних на највишем ступњу командовања — материјала артиљеријског, нарочито муниције, а томе је доприносила донекле и несигурна веза између ова два рода оружја.

У одлично написаној књизи *L'Evolution de l'Artillerie pendant la guerre* од ђенерала Gaskoin-а команданта артиљерије првог корпуса у Lille-у, стоји: да је овај неспоразум поглавито у ова три питања:

1) Немогућност да се непријатељски топ уђутка одмах и онда кад пешадија жели.

2) Уображење да артиљерија има много мање губитака но пешадија.

3) Несрећно бачени метци.

По мишљењу уваженога г. ђенерала, требало је одмах, још у почетку рата, да Врховна Команда интервенише — упутима, који би претресли сва ова питања. Код нас још осим овога требали су наши пешачки официри, нарочито команданти, да буду боље верзирани о могућностима и немогућностима у артиљеријском гађању.

У Француској за време њиховога рата, били су разни артиљеријски курсеви гађања, у коме су били и пешачки официри, команд. бригада па и дивизија. За ове курсеве увидела се потреба у току самог рата.

Да расмотримо један по један од ова три најглавнија узрока незадовољства.

1. Незадовољство створено немогућношћу да се ућутка непријатељска артиљерија:

Ево шта вели г. ђенерал Gascoign у поменутој књизи: Немогућност топа од 75 да ућутка немачки топ, показала се нашим пешацима у првим борбама. Ова откривења онерасположила су их против сопствене артиљерије, којој не допуштаху потчињеност према немачкој артиљерији.

Сасвим природно, наши пешаци нису могли да примете сличну немоћ противничких батерија, што њихова ватра није прекидана.

Ова немоћ топа 75, као контра батерија, у већини случајева, била је уображена.

Артиљерци (пољаци од 75), не знађаху — то можемо рећи — за велики домет њихових топова, пошто га (домет) никад нису искористили за време мира, нити су знали за релативну моћ зрна од 75.

Ово незнање трајало је месецима па чак и годинама у извесним француским армијама, јер тек упутом од децембра 1916 год. допуштено је гађање са 75 на 5000 метара, као контра батерија, а на 7000 м. за отварање бреша у мрежи од жица.

Немачке батерије биле су у почетку рата, све, најмање на 6000 мет. од наших линија¹. Топ од 75. који је лако могао да гађа до 7000 м. са довољном тачношћу, био је збиља у стању да достигне, са великом пробојном снагом, немачке батерије. Ове бејаху често доста јасно обележене на карти размере 80.000, откривале се блеском, прашином или виђене из авиона; бејаху доста многобројне и доста сконцентрисане у долинама и према томе згодне за „гађање зоне“ са топом од 75. Напослетку, оне не бејаху тада утврђене, него лако заклоњене муницијским корпама напуњеним земљом. У кратко, још и данас за ову врсту циља, топ од 75, са истим зрнима², која имађаше у почетку рата, најпогоднији је између свију топова; ту подразумевамо и тешку модерну артиљерију, као и најбољи топ контра батерије за „тучење зоне“.

Зашто дакле тада није употребљена (изузетак је био врло редак)?

¹ А узрок је што топ од 77 и од 105, са којим је материјалом наоружана сва пољ. артиљерија немачка, која је најмногобројнија, тада нису добацивали преко 5500 м.

² Са другим упаљачима, истина је, чешће него са упаљачима са задоцнењем, у почетку рата, па чак и са умљачима са задоцнењем артиљерије која гађаше на сунце на 6000 м. на немачке батерије, одмах је ућуткала ове (извод из наредбе одреда пуковника Müller-а за битку код l'Ourcq-а).

Зашто артиљерија није одговарала па чак ни оним батеријама које су њу гађале?

Добро је познато да се извршава у рату, или бар у почетку рата, све оно, што смо научили за време мира.

Зар није написано у правилу од 1869 г.: „Праве даљине пуцања су испод 1600 м.“ Следствено: артиљерија француска у биткама 1870 год. нашла се изненађена од немачке артиљерије, која се вежбала да гађа на 4000 м. У 1914. год., гађање на великим даљинама било је *јерес осуђена правилом и командовањем*, јер се није вежбало и употребљавало за време мира. Последица је била да се никако не пуца за време рата на даљинама, које су могле да буду лако достигнуте.

27. августа 1914 год. у долини Мезе (Meuse), осма батерија седамнаесте дивизије видела је врло добро једну немачку хаубичку батерију, која се откривала блеском, а видела је врло лепо и пад наших зрна.

Овом батеријом изванредно је командовано,¹ међутим командир батерије, који је измерио даљину и нашао да је 6000 м., мислио је да нема права да пуца. Пример је очигледан; слични случајеви многобројни су.

И тако лажне идеје, по овом питању, штампане у артиљеријском правилу од 1910 године, пооштрене за време рата непотпуним инструкцијама по овом питању; даље, некорисни напор школе гађања, у Mailly: да усвоји темпирне експлозиве, који дејствују независно од даљине, — спречили су гађање на даљинама већим од оних у почетку рата, чак и на немачке хаубице; дакле, кривица је до погрешне употребе а не до материјала. Одмах ћемо показати да је недостајало правилнога појма, и ово је дуго трајало.

Укратко, француска артиљерија није вршила велике промене у даљини топа од 75 у првим месецима рата, а то је било онда, кад је немачка артиљерија била начисто са својим повећавањем².

Нарочито за текућа гађања топ од 77, који је терао 5300 м. у 1914 год. имађаше 1915-те муницију са којом је

¹ капетан Lallemand.

² Само у лето 1916 г. видело се на пракцици у школи гађања у Chalons-у изврсно својство топа 75 за гађања на великим даљинама до 7000 м., било на бреше, било на препреке и земљане радове, било за узнемиравање, са упаљачима тренутним и т. д.

Резултат ових проба, које су лако могле бити извршене и 1914 г. и чије би последице могле бити извршене, би потврђен упутом 1916 г. Августа 1916 г. наши напади код Вердена (Verdun) могли су напоследку да буду припремљени са 75 на великој дубини, која одговара њиховој даљини и да се постигне велики резултат, као и добије велики број заробљеника.

могао да постигне 7100 м. гађајући темпирно, то ће рећи, да је добијено близу 2000 м., а ми нисмо ништа додали у домету нашег топа од 75, који је много боље конструисан за далекометна гађања.

Закључак је увек онај на који се често позивамо: најопаснији непријатељ није увек противник према нама, него идеја која у себи садржи погрешну вредност средства којим се располаже.

Сигурно је, да ништа није карактеристичније, као погрешка у правилу од 1869 г. Не треба је никад заборавити: то је пример заједничке грешке учињене од интелегентних људи.

Толико о овом питању код Француза, који су доцније, пошто су увидели погрешку, као што је горе речено, повећали даљину топа од 75.

Да ли смо ми у овом погледу ма шта радили? Нисмо, а морам да признам да нисмо ни били у могућности, јер смо наше наоружање добили од Француза и то топ од 75 (модел 12 год. коњичке артиљерије), који је имао мањи домет но француски државни топ од 75 (добили смо неколико и од њих, али после рата). Тако исто и муницију смо добијали готову и према томе нисмо могли да предузмемо (сем да интервенишемо код Француза) да што по овом питању радимо (јер би нам за ово требале радионице, полигони за пробе, школе гађања итд.).

Због малог домета нашег топа 75, било је више сукоба са пешацима. Ево једног интересантног:

У наступању на положају испред „Царевог Села“ — наше батерије изврсно су дејствовале и Бугари су напустили ровове и дали се у бегство. Батерије су их гониле ватром, док су коњица и пешаци јурили за њима. Кад сам приметио да су батерије изгубиле домет, наредио сам промену положаја. У истом пак моменту, командант пешадије (иначе мој друг изврстан у сваком погледу) викнуо је: „Зар сад батерије мењају положај, кад непријатељ у нереду бега“? И заиста, на даљини око 8—9000 метара видело се бегство непријатеља у нереду. Командант цикну: „Молим те нареди да се пуца, даћу командире под суд, што прекидају ватру и т. д.“. Мој је одговор био: „Буди ладан, ми топције нисмо давали техничке услове топу, видиш ли да је даљина скоро дупла“. „А хаубице“ упита ме он. „Оне имају још мању даљину“. За врло кратко време, већ је са другог положаја отворена ватра и он се умирио. Је ли био у праву?

Још у одбрану наше артиљерије да наведем:

Французи на њиховом фронту имали су: тачне карте, имали су план управљач за сваки фронт у размери: 1:10.000. Даље су имали топографску мрежу целокупног терена. (canevas de tir). Имали су најсавршеније апарате за летење и упо-

требљавали су их стално за регулисање гађања и извиђања (код нас је ова реглажа авионом употребљавана ретко и то у последње време). Имали су врло много привезаних балона, за осматрање. Имали су S. R. O. T. (службу обавештења са земље), која је располагала многим и добро маскираним осматрачницама и најсавршенијим осматрачким инструментима. Имали су S. R. S. Z. (службу реглаже по звуку), која им је у свако доба дању, ноћу и по магли, могла да достави даљину сваке непријатељске батерије у дејству и могла је да сопственој батерији изврши коректуру на ту батерију. Имали су најсавршеније аеролошке станице, које су им у свако доба давале промене у ветру, хидрометриско стање, притиске ваздуха и т. д. Имали су, као што сам напред рекао, много школа гађања. Напоследку, имали су силна средства за маскирање батерија и осматрачница и специјалних топова за заштиту од аероплана.

Ето, све су то имале француске тобције и они су помоћу овога, а располагајући са довољно тешке и далекометне артиљерије (у току рата добијене) и повећаном даљином пољском топу од 75 до 7000 м, вршили свој задатак, ућуткивали непријатељске артиљерије, са енергијом која им може на част служити, па ипак нису били сасвим поштеђени од пребацивања и негодовања својих пешака.

Разлог за ово, врло је прост; артиљерију није тако лако ућуткати, а из врло много узрока, као што су:

1. Никад се све батерије не јављају једновремено и стално у дејству (сем у припреми за напад и у одбијању напада), да би имали времена да их испитујемо и према њима предузмемо прецизно гађање. За време стабилизације, јављају се само извесне веома добро маскиране батерије. Французи су употребљавали Дебанжове топове у предњим линијама за свакодневно дејство, а брзометни били су у позадњој линији и употребљавали су се само за припрему напада и за одбијање напада. Имали су тако исто топове зване „baladeuse“ (помад); овај топ, као што му име каже, употребљавали су истурајући га напред и врло често мењајући место, да обмањује непријатеља (шетао се).

2. Кад се нека батерија пронађе и ућутка, врло лако промени место.

3. Батерију је врло тешко пронаћи, јер се добро маскирају.

4. Употребљавају се лажне батерије.

5. Не дејствују кад иде аероплан.

6. Дејствују и кад се пронађу и тиме обмањују итд.

У мојој пракси, кад год сам имао француске батерије под командом, (а имао сам их увек), употребљавао сам их као контра батерије, било тешку или 75, због веће даљине.

Било је много примера, где пешаци траже да се ућутка или уништи непријатељска батерија. Наравно да се одмах излазило на сусрет. Употребљена је реглажа авијона и сва средства и за тај дан било је све добро и мирно, батерија се није јављала, али одмах сутрадан, или кад јој је било потребно, она се опет јавља, било са истог места или лево и десно.

У мојој пракси нисам имао пример, да ми је непријатељ уништио и сасвим ућуткао батерију па чак и кад је демонтовао један, два или три топа, четврти се јављао највећом жестином, само ако је била потреба. Као што је било са 4-ом пољ. батеријом Вардарског артиљ. пука, на положају десно од „Кенала“, кад су јој два топа била демонтована а трећи се покварио — дејствовала је са успехом само са једним топом, а после кратког времена, батерија је опет имала сва четири топа.

Још један интересантан пример: Командант са „Котке“ (положај на „Добром Пољу“) јавља кратко: „бије ме једна непријатељска батерија“. Не јавља ни правац, ни калибар, ни Н^о батерије (а све смо то имали). Но у исто време осматрач артиљерије јавља тачно, која је батерија (за њу је баш дан пре извршена реглажа). Гађање је одмах предузето, елементи су поправљени са добивеним аеролошким променама, гађала је једна тешка француска батерија — резултат слаб, јер се непријатељска батерија и даље јавља. Командант са „Котке“, (који је, узгред буди речено, био мој класни друг) прети да ће му се војници разбећи, напустиће положај и т. д. Онда у договору са команд. бригаде, отворим из пољака и брђана ватру на непријатељске ровове. После врло кратког времена непријатељска је батерија ћутала и тога дана није се јављала.

Овај смо метод доцније увек употребљавали: гађали су се непријатељски ровови, на оном делу где је дејствовала непријатељска батерија. Пошто смо имали више артиљерије и муниције, у то доба, то је наша ватра била јача, а по казивању заробљеника и прецизнија и увек смо овим методом ућуткавали непријатељску артиљерију и пешаци су били задовољни.

Из саслушања једног бугарског поднаредника, који се предао са 7 војника, после таквог једног гађања, дознао сам: да су они (бугарски официри и војници) увек тражили: да њина артиљерија престане да гађа, кад није у стању да их заштитието тако смо решили проблем.

Нека наши пешаци буду уверени, да је се радило — са онако малим средством са којим се располагало — све што се могло, али после свега овог биће им јасно, зашто резултати нису били увек задовољавајући; јер наше колеге Французи, који су располагали свима модерним средствима и бољим топовима, нису могли да задовоље потпуно своје пешаке, а из

простог разлога: што је батерију тешко ућуткати, јер она мора да дејствује, ако има потребе за то, па ма и са жртвама.

Шеста батерија Вард. пољ. арт. пука, на положају на десној обали Бродске реке 12. септембра 1916. год., услед нашег бржег наступања, није имала много времена за маскирање и у борби се била открила, те је тачно нађена од једне пољске непријатељске батерије. Неколико зрна пало је тачно у батерију (која је имала врло уске ровове и то је спасло послугу). Тобџије место да прекину ватру и разбегну се, као што се мислило, продужиле су ватру још бржим темпом. Непријатељ, који је сигурно и добро осматрао, преварен овим, мислио је да батерију није нашао и продужи путању; сад батерија прекине ватру; непријатељ помисли да ју је нашао, отвори јачу ватру. И тако је ова батерија и даље маневрујући овако, врло добро вршила свој задатак (гађајући непријатељску пешадију — помажући напад наше) и још одстранила ватру једне непријатељске батерије од наше пешадије. Дакле, батерија није ућуткана и ако је нађена, но је нашој пешадији двојачо користила: гађала је непријатељску пешадију и привукла ватру непријатељске артиљерије.

Борбу ове батерије посматрао је Његово Височанство Престолонаследник Александар и Командант Прве армије и одмах је послао свога ордонанса официра, г. пуковника Дамњановића, да на лицу места одликује командира „Карађорђевог Звездом са мачевима“.

Четврта батерија истога пука (на напред реченом положају, десно од „Кенала“) пошто јој је један топ демонтован, други један метак (брдске непријатељ. батерије) прошао је кроз штит једног топа и контузовао једног поднаредника нишанџију — батерија није прекидала ватру. — Онесвешћени поднаредник, понесен је од другога; после 30—40 корака, овај поднаредник дошао је к себи, скочио из носила и викнуо „а топ?“ и појури ка топу да продужи рад. Ово смо посматрали: командант дивиз. артиљерије, командант пешад. бригаде и ја. Поднаредник је добио за наредника и одликован је.

Први заплењени дивизион брзометних топова 28. септембра 1915 г. заузео је положај по зади „Раковичке шуме“ испред села „Ресника“ и дејствовао је свом силином ка Бањици, одбијајући силне нападе непријатељске пешадије. Дивизион је био опажен и обасут ватром тешке артиљерије (од 305 мм.). Био је сав у облаку дима, и онима који су гледали са стране, као и команданту „Одбране Београда“, изгледало је да је дивизион уништен. Но дивизион је и даље вршио своју дужност, имајући само неколико слабо контузованих војника, и успео је да под најјачом ватром извуче топ по топ и постави их на нов положај, са којег је опет отворио ватру. Ди-

визион је похваљен наредбом Бр. 316 од 29 септембра 1915 год. команданта Тимочке дивизије другог позива, под чијом је командом био.

Има маса примера (нека ме извине другови тобције, што цитирам само мени познате, из моје праксе), а ко нам јамчи да их није било и код непријатеља?

За уништавање или ућуткивање батерија најбоље је и једино сигурно „прецизно гађање“ са добрим извиђањем и употребом свију напред поменутих средстава. Други начин „гађања зоне“ ...гађање за које је потребно много, врло много, муниције, па да се бар привремено резултат постигне. Французи увек, кад год могу, овај метод гађања зоне избегавају, а и у могућности су, јер располажу горе поменутих средствима; ми смо га употребљавали по нужди.

Посматрао сам на француском фронту, заједно са једним француским команд. дивиз. артиљерије, гађање једне енглеске батерије — „гађање на зону“ — да би ућуткала једну непријатељску батерију. Избачено је доста метака док је, бар привремено, постигнут извесан резултат. Нисам могао да се уздржим а да командиру батерије не приметим: да би боље било да је употребио „прецизно гађање“, пошто му стоје сва средства на расположењу за ово. „Имамо доста муниције и лакше ми је овако“ одговорио је. Баш ми је мило што сте му то казали, рече ми командант Француз — „не могу да их (Енглеze) навикнем на штедњу“..... богат народ па има рачуна.

Незадовољство створено уображеним slabим губитцима код артиљерије.

Ево шта каже г. ђенерал:

„Губитци артиљерије нису били релативно слабији, него пешадије“.

„Заиста, били су велики у људству а нарочито у вишим официрима у трупи. Било је често губитака 50% у батерији, која гађа, у једној јединој битци¹ а ово је сувише. Али како по апсолутној вредности то одговара 15 људи на борни део батерије, пошто свега има 30, то изгледа врло мало у односу на пешаке“.

„Требало је доста дуго времена, не штабовима него трупи, да разуме ове губитке, слабе у апсолутној, али осетне у релативној вредности у арт. јединицама“.

¹ Ови значајни губитци долазили су, што француска артиљерија, у првим данима, није знгла да се добро маскира. Заборавила се из правила од 1910 г. нарочита глава о утврђивању.

И код нас је било исто тако. Није се водило рачуна да борни део батерије има само око 30 људи и кад изгуби 15 то је 50%, само је разлика што код нас баш виши штабови ово нису знали; сведок је за ово командант артиљерије Вардарске дивизије (један од наших најспремнијих арт. официра); колико је муке имао док је разбио ово погрешно мишљење у армији.

На положају „Црне Баре“ 1914 г. септембра месеца, прва батерија првог заплењеног дивизиона у року од 3—4 дана у борбама имала је у борном делу 40 губитака.... дакле више од 100%. Том приликом славно је погинуо на осматрачници у пешачком рову капетан Рада Милошевић.

На положају код „Горничева“ 11. августа 1916. г. Вардарска дивизија прихватила је Дунавску дивизију, која је под притиском многобројног непријатеља морала да се повуче. Један дивизион Дунав. пољ. арт. пука, који је изгубио две батерије и којим је командовао славно пали пуковник И. Пејовић, стављен је под моју команду — пошто је попуњен са још две моје пољ. батерије. Тада сам имао под командом 6 пољских и једну хаубичку батерију. У борбама од два дана губитци су били: оба команданта дивизиона (пуковник, И. Пејовић и мајор М. Стаменковић) погинули; п.-пуковник М. Антонијевић рањен, — дакле у вишим официрима 50% — остали губитци око 30%, рачунајући ту и ниже официре, погинулог поручника Милана Миленковића и рањеног рез. п.поручника Д. Ђорђевића.

На положају код „Суходола“ септембра 1916 г. (кад су заузети ови положаји, командант армије војвода Мишић рекао је: „пад Суходолског положаја је дело артиљерије“), било је губитака у официрима: погинуо је хаубички командир Ђорђевић, 5 командира и 2 извиђача официра рањена, од ових један командир и 1 извиђач — Французи. Дакле, од 9 командира 6 губитака или 66% само у командирима. Оволико губитака у командирима било је због тога, што није пала кота 1050 од које је било немогућно маскирати осматрачнице, и командири су били изложени, догод се нисмо досетили да осматрамо из пешачких ровова као са најсигурнијег места за ову прилику.

На положају испред „Кавадара“ 5-IX-918. имао сам под командом: 1 пољ. дивизион, 1 хаубички и 1 брдски дивизион и једну „Штокову“ батерију од 37 мм. — Губитци су били: два команданта дивизиона (п.пуковник Благојевић и његов замењеник мајор Котлајић.) Ту је непријатељ оставио (7-IX) 18 топова и много губитака у људству у артиљерији. Изгледа да су батерије непријатељске пласиране отворено, под нечијим притиском; и због овога су имале велике губитке.

Треба овде да напоменем — нека ми не замере другови пешаци — да су по некад губитци у пешадији постали и неумешним вођењем неких млађих официра. Испред „Царева Села“, у нашем славном наступању, требало је да се прође једним друмом, који је непријатељска артиљерија силно тукла. Сви умешнији командири користили су се пошумљеним странама и јаругама, те су прошли без губитака — ово је исто урадио и један брдски дивизион; док један командир чете у смакнутом строју прошао је право путем и имао је око 15 губитака, а имао би и више да се нису војници сручили у јаругу (не знам да ли је знао да је овај пут опасан, али свакојачко је његова кривица, што се није распитао).

После њега наилази једна пољ. батерија Југословенског арт. пука — под командом врло спремног и искусног командира. Њему сам само назначио преко ордонанса, да је пут опасан. Не могући другим путем да прође, а морао је да изиђе на положај, ево како је он извео: Први топ пустио је у трку да пројури (послуга јаругом); непријатељ отвори ватру, али је било доцкан, јер је топ већ пројурио. Непријатељ, мислећи да ће одмах после првог пројурити и други, продужи јаку ватру која је трајала 6—8 минута. Сад је већ мислио да нема шта да пролази: Али командир сад пусти у трку 2-ги и 3-ћи топ, иста неуспешна ватра, — четврти топ прошао је тек после 5—6 минута (сва послуга јаругом). Батерија је прошла без губитака, благодарећи умешности свога командира.

Ето вам истине, другови пешаци. Тобџија слободно може да довикне другу пешаку — коме је увек признавао јунаштво — и ми смо поред зноја, да би уштедели вашу крв, гинули и од непријатеља и од свог сопственог топа.

Незадовољство створено подбаченим метцима

Пустимо прво француског команданта:

„У већини случајева ово незадовољство произашло је у непознавању закона растурања.

У овом рату, где су пешадије биле неколико стотина метара једна од друге, пешаци су посматрали често и видели где падају зрна из топа од 75; они су се чудили што их не виде да падају у једно исто место, и бацаше кривицу на гађање овог топа, које је међутим врло тачно, јер да су познавали растурање по даљини, нашли би, да је нормално и да је гађање врло добро.

Било је међутим мало подбачених зрна, са обзиром на неограничену количину избачених зрна у овом првом делу рата, где пешадија беше доста удаљена, у односу према доцнијим периодима рата, али ипак било је понеко кратко зрно

које је могло бити опасно. Несретно пала зрна била су: због недостатка или рђаве везе и осматрања; због положене путање, која је опасна за нераван и пошумљен терен.

Без сумње, било је и у артиљерији као и у свима родовима оружја погрешака појединачних, које су дошле по некад због несигурног осматрања гађања и несигурне везе батерије са пешадијом. Али било је чешће у овом времену нетачности у материјалу, а нарочито у телефонском материјалу; овај бејаше сасвим недовољан у почетку, као што се зна.

А код нас било је исто то: једном приликом један командант, посматрајући гађање једне батерије и видећи да је један плотун пао тачно у ров непријатељски, док су следећи пребацивали и подбацивали, узвикнуо је: овај командир не гађа добро, јер је већ имао даљину па је „упустио“..... међу тим гађање је било врло добро и растурање нормално.

Другом приликом, други један командант, наравно пешак, посматрајући темпирно гађање једне батерије, рекао ми је: „овај командир ништа не зна, пази како му је висок шрапнел“; међутим био је у маси нормалних, ниских и један врло висок.

Било је и таквог подбацивања, за које су с правом пешаци требали да се љуте, а које је имало негде и рђавих последица. Али није увек било кривице до командира. Ови су случајеви расправљани увек жучно од пешака. За једно подбачено зрно (за које је после доказано комисијски, да до командира није било кривице), које је могло да има рђаве последице, но, хвала Богу, прошло је без истих, командант пешачког пука упутио је оваку депешу дивизији: „Да се одмах смени са дужности командир батерије, онај командир који је данас у 4 часа по подне подбацио с једним зрном.“

Позната је ствар, да су врло многи узроци растурању зрна. Није ми циљ да их овде износим. Један од најглавнијих узрока јесте у неједнакој изради муниције а нарочито барутног пуњења.

Можда сте и ви, пешаци, видели, где на чаури артиљеријског зрна пише:

585 — B.S.P. — D 0,25	
174 — 17 — TE	
622 \ddagger T — 17	за разорна зрна
V = 550	

на другој:

0,690 — B.S.P D 0,5	
BE — 3 — 17 L 0	
306 ALW \ddagger — 17 TC	за шрапнел
V = 535	

на трећој:

250 — BC — A 0,5

83 — 17 — R

8 — ∇ T — 17

V = 344 зрна са умањеним пуњењем

и т. д.

То су све разне израде зрна или lot, што кажу Французи. Зрна једног истог lot-а имају једну исту почетну брзину и са њом избачена зрна имају исти домет.

Узме ли се зрно са другим ознакама, мења се и брзина и даљина је друга.

Можда нашим пешацима није познато, какве су муке имали командири батерија, кад добију овако разна зрна; мучили су се да их среде како тако по lot-овима, те да имају исту почетну брзину, јер су често пута добијали из 30—40 разних lot-ова састављену муницију. Треба знати, да мала промена у почетној брзини увелико смањује или повећава даљину. Замислите командира батерије, на осматрачници, који после сваких 10—15 избачених метака мора да мења елементе, јер му из батерије јављају да мењају муницију? А замислите сад случај да му не јаве промену муниције, било што је муниција тек примљена, било из каквог другог узрока (јер треба времена да се муниција среди), шта ће бити са тим метком?

Сви ми, команданти артиљерија, молили смо и усмено и писмено и богорадили, да се муниција по слагалиштима среди по lot-овима и бар свакој батерији шаље муниција једног lot-а — кад већ то није могућно дивизионима и пуковима. Одговорено нам је: да је то немогућно извршити у слагалиштима (и ако су у неким од њих управници били капетани, мајори и ппуковници) те су и даље пукови добијали по 30—40 врста разне муниције и мучили се да је колико толико среде по дивизионима и батеријама.

Кад се свега овога сетим и још много других сметњи, које би ме далеко одвеле кад бих све овде изнео, ја скидам капу нашим командирима батерија.

Кад сам био на француском фронту, између осталог, јако сам се интересовао да видим и њихова слагалишта; обишао сам тако једно слагалиште, у коме је био старешина један стари артиљеријски наредник, који је за сваки дивизион по групама имао муницију једне исте израде, једног истог лота, па природно са истим почетним брзинама.

Сад замислите још наше наивне коморције, које су кад год им се да прилика вадиле по неки лист или шипку барута из чаура, а по неки пут и више, не мислећи шта ће бити са

таквим зрном? (Једном приликом једно зрно из брдског топа пало је одмах испред топа, а било их је код којих није ни било барута, но је само каписла опалила. Ово је могло да буде погрешно и у изради, да се не мете барут, али пре ће бити да је ко вадио барут, пошто се приликом израде, па и кад се претреса и оправља муниција, свако зрно мери).

Што се тиче нашег телефона и наше телефонске везе, шта да кажем више но што је француски командант рекао; могао бих још да додам, да је код нас било горе но код њих. Код нас су војници, не мислећи много, секли везу и жицу употребљавали као свећу, јер је осмољављена па лепо гори (често пута узимали су пикете и мотке да их изгоре, па чак и оне пикете којима су поједине батерије обележавале правац. Док сам био командант артилерије Руске бригаде на коти 1912, исто су ово радили и руски војници, све док командант бригаде није издао наредбу: да ће бити сваки војник оглашен за издајницу и стрељан ко квари телефонску везу и диже пикете; после ове наредбе све је било у реду и хармонија између пешака и тобџије била је таква, да се само пожелети може, што се да видети из опроштајне наредбе¹.

Да додам још да су наши пешачки официри били много нервознији, кад је питање о отварању ватре, а нарочито кад се тичало преноса ватре са једног циља на други, па није чудо ако је под утицајем ове нервозе, која је пренашана са пешачких команданата на артиљеријске а од ових на командире, велим, није чудо ако је било и каквих грешака.

¹ *Наредба.* — Команданта 2-ге руске особене бригаде № 46 од 3-16-1917 год. положај. „Према наређењу Више команде, српска артиљерија смењује се са мога сектора и одлази на ново опредељење.

Не могу да дам израза оном дубоком жаљењу, с којим се ми, цела Друга руска особена бригада растајемо с вама, драга браћо Срби. У заједничком раду, ми смо се саживели и сјединили с вама тако, те смо као једна органска целина, што би могли једино са својом руском артилеријом. Од душе искрено братски хвала вам, српски артиљерци, на ратничкој потпори на крвавом бојном пољу. Те се везе не заборављају — оне једном за навек везују људе. Ја сам се усхићавао вашом артиљеријском вештином, ми смо сви скидали капу пред вашом ваљаношћу, храброшћу, самопожртвовањем и неуморношћу. Под вашим окриљем руски пешак мирно је стајао на својим положајима и одважно ишао напред, кад је било потребно, знајући да ће га српски артиљерац, увек на свом месту вечито будан, свагда потпомоћи, одбранити и у потребном моменту на време и вешто узети у заштиту.

Слава вам, ваљани и храбри српски војници, а заједно са вама слава и свој српској војсци...“ Даље у једној другој наредби вели: ...умешност батерија на повереном им сектору, доведена је дотле, да су баражну ватру у ма ком правцу и у ма које доба дана отварале кроз 20 секунда, после тражења од стране команданата батаљона из прве линије... Генерал мајор, Дитерихс“.

Има још доста примера, а можда ко од колега тобџија има и бољих, но доста је и ово. И поред свега тога, наши су командири славно испунили свој задатак.

На положају код села Кенала септембра 1916. год. као командант артиљерије 33-ће француске бригаде, добио сам задатак: да отворим неколико бреша у препреци од жица испред француских ровова, који су негде били до 40 м. близу жице. Требало је отворити неколико бреша, да би се непријатељ обмануо о правом месту напада. Позвао сам командире (Србе и Французе) и делио им улоге. Једном француском командиру припала је улога да отвори брешу, где су сопствени пешаци били врло близу до 40 м. — Он ме је молио и отворено изјавио: да он не сме тако близу да гађа. Био сам приморан да овај део дам двојици наших командира. Ова двојица су извели ово гађање тако брзо и прецизно да је командант бригаде г. ђенерал Фуркад, који је ово посматрао са моје осматрачнице, замолио да га одведем до осматрачнице са које су радили ови командири (били су обојица на истој). Кад смо стигли, г. ђенерал је узео обојицу за руке и здравећи се рекао им: „господо, ја вам честитам, ви нисте командири, ви сте вештаци“. Командири су били: мајори Котлајић и Милосављевић. Напад на непријатељске ровове успео је са мало губитака.

Са овим изнесеним примером хоћу да кажем, да је врло често код пешака било крајности: или се уздизала и хвалила артиљерија и више но што је урадила, или јој се пребацивало и тражило од ње оно што није у могућности да да.

Ђенерал Gascoin вели:

У првим данима па све до битке на Марни, осећаји пешадије односно сестринског оружја прелазили су из крајности у крајност.

Час пренеражена силним дејством немачке артиљерије, у садејству са авијацијом, била је незадовољива и неверљива. Тада настају пребацивања артиљерији да не може да ућутка топ противнички, пребацивања која иду до малодушности и назадњаштва.

Час пред осведоченим обарајућим резултатом гађања топа од 75, било је дивљења и поверења у тобџије и њихов чудотворни топ — косач.¹

Приписивало се артиљерији, да може да заустави све немачке нападе, јер су видели за неке од њих; тражили су од њих, услед овога, и пре и после „бараж“ продужен и непрекидан.

¹ Тако су Французи звали њин пољски топ од 75. Наш топ од 75 пешаци су звали „Француз“.

Приписивала јој се моћ: да само она може да очисти земљиште, ослоне тачке, које непријатељ држи, јер су ово видели по неки пут. Отуда је постала изрека, понављана од наших виших команданата у првим недељама: „У овом рату артиљерија осваја, пешадија заузима“. И следствено, тражила се од артиљерије дуга и тешка припрема за „освајање“ терена, који су по неки пут пропустили да заузму. Ове припреме биле су понављане истог дана.

Због свега овога¹, дефанзивних баража и интензивне припреме, наша муницијска слагалишта, релативно велика, кад их упоредимо са онима у целокупном рату, била су брзо испражњена.

Улога артиљерије смањивала се, а пешадије тако исто: застој је почео, створен делом у великој оскудици артиљеријске муниције, која је требало да траје више година са свима развојима које ћемо изложити.

У главним штабовима рапорти и извешћа о нашим губитцима у првим биткама такође су оставили тежак утисак. Сравнивали су губитке артиљеријских јединица са губицима пешачких јединица заиста врло великим.²

Мислило се оправдано, да могу да се траже већи напори од артиљерије, да би се смањили губитци пешадије.

Захтевало се да артиљерија остане целе ноћи у приправности, да пуца ноћу, да се приближи увек што више својој пешадији. По некад се претеривало у границама човечности.³

Сад још неколико речи о ненадлежном мешању појединих команданата у стручне артиљеријске ствари. Опомињете се јамачно обичних израза:

„Ова је батерија много далеко“.
 „Пласирајте овде једну батерију“.
 „Нека хаубица гађа“.
 „За три метра нек помери путању“.
 „Високи шрапнели“.
 „Деде по пет метака на топ“ и т. д.

Ја сам ова питања врло кратко решавао и нисам имао сукоба. Тражио сам да ми се јави, шта се жели, а како ће

¹ У исто доба и од баража и од интензивне припреме.

² Поред тактичких узрока, један од узрока великих губитака код наше пешадије лежи у силном налету наших чета; осим тога, мислило се, да треба употребити долазећа појачања из позадине, да се тачно попуне празнине, држећи се потпуно правила.

³ У овој епоси ми видимо извесне команданте, који предлажу да се командири батерија постављају у истој линији са командирима чета.

да се ради — то је тобџијско. И стално сам, што је врло важно, на сваком делу фронта, имао артиљеријске осматраче у пешачким рововима, који су тобџијским језиком достављали ми жеље пешака, и свака здрава жеља пешадије била је извршена, без обзира на утрошак муниције, само ако је њома уштеђена крв пешака.

Било је много случајева где су непријатељска зрна држана за наша. Једном приликом добијем овакав извештај са „Котке“: бије нас једна брдска батерија Шумадијске дивизије. Овај ме је извештај зачудио, јер сам знао да ниједна батерија Шумадијске дивизије не бије тај фронт, а наша ниједна батерија тог момента није дејствовала. Ипак из предострожности молио сам да Шумадинци обуставе ватру — но они су јавили: да у опште не дејствују тога момента не само на наш фронт, на који нису ни гађали, него ни на непријатеља. Међу тим и сâм сам видео распрскавање брдских шрапнела, за које је и артиљеријски осматрач јавио, да долазе са фронта Шумадијске дивизије. После извесног времена из артиљерије Шумадијске дивизије известили су: да је то једна брдска ново појављена батерија са „Ветреника“ која је тукла незгодно према „Котки“.

Има маса оваквих примера, а ево још једног:

На положају испред „Видојевице“ први заплењени дивизион Крупових топова, пошто је потрошио муницију, заменио је на самом положају топове са аустријским заплењеним на „Церу“. Послуга и официри били су обучени за два дана и батерија капетана Топаловића (сада мајора) вршила је гађање на непријатељске ровове преко Дрине са чувеним црвено-белим шрапнелима. Може се мислити какво је запрепашћење ово изазвало код непријатељске пешадије, која је држала да их бије њина артиљерија. Као што су заробљеници причали, ова је забуна дуго трајала, док се није увидело шта је у ствари.

Ево какав закључак изводи г. Ђенерал:

Кад је говор о стварној или уображеној немоћи, која се односила на артиљерију, која није могла да ућутка противну, и о раздражењу пешадије према својој артиљерији;

Кад је говор о погрешном мишљењу, о slabим губитцима у артиљерији у апсолутној вредности и о неједнаком тумачењу артиљераца и пешака;

Кад је говор о кратким зрнима због тешких веза и рђавог телефонског материјала и осталог, — изгледа да је Врховна Команда имала дужност да интервенише по овом питању белешкама или упутима, објашњавајући слабе и јаке стране артиљерије, како би престало незадовољство створено међу два

главна рода оружја од августа 1914. год. а нарочито 1915. године.¹

Више командовање схватило је ово доцније, нарочито у 1917. и 1918. год., стављајући на знање пешадији све оно што је материјално немогућно да артиљерија оствари...

Недостатак споразума међу родовима оружја бејаше озбиљна опасност, што је требало у почетку избећи“.

Да ли је код нас штогод рађено, да се овај неспоразум избегне?

Поправимо погрешку сад за време мира. Шаљимо у артиљеријске школе гађања што више пешачких официра. Обрадујмо у свакој армији школу и учинимо да на гађањима артиљеријским присуствује што више пешачких официра.

Учимо се још за време мира (на обуци и маневру) да су команданти пешадије и артиљерије нераздвојни.²

Шаљимо још за време мира са пешацима напред артиљеријске офицере, извиђаче и подофицире такође.

Учимо пешаке да воле тобџије и да их цене. Учимо тобџије свести о томе, да ће „зној артиљерца уштедити крв пешака“.³

Слава и част нашој пешадији, али не мања хвала и нашој артиљерији.

Нестор Манаковић,
пуковник у пенз.

¹ Треба знати да је немачка пешадија примила велики број кратких зрна од своје артиљерије и због тога израдила да има официра и подофицира артиљеријских, као таоце, у својим рововима.

² За време рата ја сам са свима командантима пешадије становао заједно, имао једну исту осматрачницу, заједно се хранили и у опште били смо нераздвојни, и успех је био задовољавајући, сваки неспоразум је брзо отклањан. Цртао сам им „слику погодака“, објашњавао закон растурања и т. д.

³ На „Кречанама“ 1915. г. имала је друга батерија првог заплењеног дивизиона два осматрача поднаредника. Батерија је била пласирана у „Раковичкој шуми“ и били су јој потребни ови осматрачи. Почело је повлачење. Један од ових два поднаредника био је рањен, друг његов молио је пешаке да му помогну да га изнесе, но сваки је спасавао себе; тада је он на леђима донео до манастира свога друга, није га оставио непријатељу.

ПРИПРЕМА ЗА РАТ И ВОЂЕЊЕ ОПЕРАЦИЈА

Од маршала Жофра.

— Са једном картом у Прилогу II —

Да би се имало јасно и тачно мишљење о извесној командној одлуци, па ма каква она била, а која је везана за извесно одређено место и тачно прецизирани моменат, неопходно је потребно да се ова одлука не посматра усамљено и абстрахујући оно што је њој претходило или оно што се дешавало у истом времену на другим деловима ратишта. Ради процене узрока, који су командовање навели да се прихвати те одлуке, веома је важно да се посматра ускупност операција у дотичном периоду, да се уочи место, које у тој ускупности заузима догађај који се жели студирати, и да се води рачуна о утицајима, које су догађаји чинили или које ће тек вршити на командовање, догађаји који су већ прошли односно који се негде на другом месту, у истом времену, дешавају. Општа је грешка многих извршилаца, па ма колика била важност потчињених им јединица, да прецењују, и ако не у рђавој намери, значај догађаја, чији су они били одговорни извршиоци и који су се одигравали на делу фронта, где су се они сами налазили. Ова је грешка у осталом, што се њих тиче, потпуно разумљива и за извињење, јер они не располажу потребним елементима за оцену опште ситуације, коју они само донекле, непотпуно познају, па због тога не могу ни своје догађаје ставити у ред који им у целини припада, нити оценити дејство реакције коју на њих врши та целина.

I.

Мобилизација и концентрација.

Мобилизацијски план, који је важио у времену када је почео рат, датирао је од пролећа 1913. године.

У ово доба наметала се потреба измене дотадањег плана из основа, како због насталих модификација у општој спољној ситуацији, тако и због промена учињених у нашим (француским) законима, који су се односили на организацију, као и због

остварених напредака у нашем војничком апарату и у техничкој употреби наших жељезница.

Ради евентуалног остварења операцијског плана смишљеног од стране начелника главног ђенерилштаба, назначеног за команданта француских северозападних армија, план за мобилизацију и концентрацију, назван XVII план, би достављен великом ратном савету 18. априла 1913. године, а министар га одобри 2. маја исте године.

У главном, основне линије плана за мобилизацију и концентрацију беху ове:

1.) Са гледишта организације испољавала се брига за све јачим и јачим образовањем резервних формација, стварајући их што више гпким и са што бољим старешинским кадром. На тај начин добијала се могућност њихове непосредне употребе уз активне трупе у место да се у почетку држе далеко од великих јединица прве линије, као што је то било предвиђено у ранијим плановима. Број резервних дивизија увећао се од 22 на 25, док је међутим по један резервни пук био органски придат свакој активној дивизији, у место резервних бригада, од којих је раније по једна била придавана сваком мобилисаном корпусу (било их је 15).

Сви резервисти, који не беху придати активним трупима, улазили су у састав једне или друге од ових формација. Ова је организација на тај начин дозвољавала, да се у линију уведу све наше снаге, али ипак без преране смеше и амалгама јединица, који би иначе могли умањивати користан принос нашег борбеног инструмента.

2.) Што се тиче концентрације, она није ништа друго до икупљање средстава, прикупљање снага у циљу остварења створеног операцијског плана.

У XVII плану, тежишни центар снага северозападног војшта беше знатно више помакнут на север, но што је то било у ранијим плановима, и то због евентуалности, која је сматрана све више и више вероватном, да ће Немци повредити белгијску територију.

Могу додати, да се пре XVI плана тежиште снага концентрисало јужно од Вердена, у XVI плану оно се помакло нешто северно, а у плану XVI-bis оно је још помакнуто, до Мезијера. Најзад, у XVII плану, отишло је још доста на север. Нарочито су се знатно ојачале снаге намењене за север.

Укупни распоред предвиђен за француске армије у почетку је садржавао:

У првој линији, 18 корпуса и 8 резервних дивизија (раздељени на 4 армије), на фронту између Белфора и Хирсона.

У другој линији, једна армија од три корпуса у области St. Dizier — Bar le Duc, с тим да је била предвиђена варијанта

у искрцавању ове армије, дозвољавајући јој да се у почетку постави северније, ако би се указала потреба да се помери тежишни центар распореда. Потребно је да се предвиђају ове варијанте, јер тешкоћа варијанте јесте у употреби жељезница. Чим концентрација отпочне, немогућно је узети трупе са југа, па их пренети на север, јер су путеви паралелни. Ако се хоће да врши бочни покрет, онда се пресецају све транспортне линије. То пак није могућно или би се требало вратити назад чак до Париза. Дакле, за време концентрације могу се вршити само оне варијанте, које су биле предвиђене. Напред поменута варијанта беше предвиђена.

Главни командант сем тога располагао је групама резервних дивизија и са извесним бројем активних или резервних дивизија, међу којима беху и дивизије које су долазиле из Алжира а евентуално и из Алпа.

3.) Заштита концентрације у XVII плану беше предвиђена помоћу заштитног распореда, чији циљ беше да нашим армијама омогући искрцавање, искупљање и, ако затреба, да офанзивно дебушује, а да непријатељ не буде у стању да омете ове разне операције.

Нови закон за рекрутовање, дајући изворе људства, дозвољавао је с једне стране, да се заштитне јединице појачају и доведу готово до на ратну јачину; с друге стране, територијалне области беху тако модификоване, да се пет од њих наслањаху на границу, те се заштита концентрације могаше поверити у почетку мобилизације одговарајућим граничним корпусима (5 на броју). Ови су располагали са коњичким дивизијама, а 5. и 6. дана имали су бити појачани са још три нове пешадијске дивизије.

Ових пет граничних корпуса беху: 7., 21. (нов), 20. (Нанси), 6. (Верден) и једна дивизија 2. корпуса.

Сем тога, заштитни распоред би примакнут ближе граници на целом фронту, а са разлога да се изађе на сусрет кризи да се до минимума смањи појас француске територије, који би Немци могли насилним нападом освојити.

Од истог дана команданти 1., 2., 3. и 5. армије имали су вршити командовање у заштитним секторима, који су одговарали зонама њихових армија. Заштитне трупе наслањаху се на извешан број фортификација пољског и привременог типа, које су им требале дати могућности да се дуго одрже и против јачих снага, и које су, према XVII плану, имале бити рађене од огласа мобилизације на правцу Montmédy, на Hauts-de-Meuse, на Grand Couronné de Nancy и на дебушеу шуме Charmes. Студије ових организација беху изведене у детаљу још у времену мира. Извесна утврђења, нарочито она код Grand Couronné de Nancy, беху отпочета да се израђују не-

колико месеци пре мобилизације, где се отпочињало прво са најнужнијим деловима, на главној одбранбеној линији, а истакнута утврђења, као потреба другог реда, остављала да се раде тек пошто она прва буду израђена.

Пошто основе плана за мобилизацију и за концентрацију беху одобрене, то операцијски план, ради чијег извршења ове основе беху предвиђене, могаше од тада бити разрађиван у детаљу. Задатак главног ђенералштаба беше да изради све документе, који су се односили на остварење замишљеног операцијског плана.

Идеја водиља овог операцијског плана беше ова: пошто се знала моћност немачке војске и број њених јединица, важно је да се с њима битка ангажује само са искупљеним снагама, добро здруженим, координираним и постављеним у органску везу једна са другом. Ангажујући прерано изолисане делове, пре искупљања главних снага, т.ј. пре но што би се имао у руци гро наших снага, рескирало би се, да буду почесно тучене. Успех се може добити једино ускупном акцијом, за коју је претходно потребна концентрација средстава, њихово стапање и њихова органска веза.

Како у битци на граници, тако и у битци на Марни, остварење ове идеје стриктно је тражено, и ако је, са разлога који ће се ниже испитати, прва од ових битака била неуспешна, овај је принцип еклатантно потврду нашао у успеху битке на Марни.

Не ангажовати битку пре но што се имају све своје снаге у руци не значи, уосталом, никако, да се, од једног до другог краја фронта, борба, која се води ради извесне исте стратегијске операције, мора приметити свуда у једном истом тренутку. Има случајева где командовање може имати користи да приметне битку нешто раније на извесним тачкама него ли на другим, те да би се рецимо привукле непријатељске резерве у простор погодан с погледом на извршење нашег плана. Ове акције, тако ешелониране по времену, ипак чине део исте целине, у којој све наше снаге раде једна поред друге и у вези, и где ниједна од њих није бачена у неку усамљену операцију, која је без везе са осталим операцијама.

Држећи се напред изнете идеје водиље, операцијски је план предвиђао употребу снага северо-западног фронта у главном на ниже изнесени начин.

У сваком случају намера главног команданта беше, да се са свима скупљеним снагама крене унапад на немачке армије.

Интервенција француских армија манифестоваће се помоћу двеју главних акција, од којих се једна имала развијати десно, на простору између пошумљених масива Вогеза и Мозела, низводно од Тула, а друга лево, северно од линије Верден—Мец.

Ове две акције тесно ће се везати снагама, које ће деловати у области Hauts-de-Meuse и у Woëvre.

Концентрацијске директиве не спомињу место евентуално резервисано за британску војску. Оне о томе нису могле говорити из политичких разлога. Наше војне конвенције са Енглеском имађаху доиста карактер и тајан и случајан, који је забрањивао да се спомињу у сличном документу. Али улазак у акцију енглеске војске, и ако је чуван као тајан, ипак би предвиђен до детаља: беху предвиђене мере за њено искрцавање и концентрацију, а њена евентуална употреба беше предвиђена на месту, које јој је логично и требало резервисати, на левом крилу распореда француских армија, које је она на тај начин требала продужити у ту страну. У предвиђеној евентуалности британске интервенције није само дакле француски фронт сматран као битачни, него су њега образовали фронтови и француске и енглеске војске.

Концентрацијске директиве показиваху у својим главним линијама улоге разних армија у акцији пројектованој и циљу остварења општег горњег плана, улоге за чије извршење беху сва потребна објашњења искупљена у једном досију, који је још у миру био достављен на употребу свима назначеним армијским командантима, тако да они буду јасно оријентисани и да се могу спремити за своје будуће улоге, а да се ради тога при објави рата не морају искупљати армијски команданти ради саветовања.

У трећем биро-у знало се све што се имало радити као и за све модификације. Ми смо се међусобно стално обавештавали о свему што се имало радити.

Сем тога 3-ћој армији, која је имала улогу везе између деснокрилне и левокрилне нападне армије, би додељен овај задатак:

3-ћа армија, образујући везу између главних акција пројектованих на десној обали Мозела, с једне стране, и северно од линије Верден — Мец, с друге стране, има бити спремна:

Било да на Мец — Тионвил набаца непријатељске снаге, које би одатле дебушевале;

Било да припреми опкољавање Меца на његовом западном и с. з. фронту.

Она ће се наслонити на Hauts de Meuse, чије држање има осигурати за себе.

Она ће се за ово користити, одмах по њиховом доласку, групом резервних дивизија и тешком артиљеријом, које су јој придате ради држања положаја, чије је заузимање предвиђено.

Доцније, ови исти делови намењени су да јој омогуће организацију, како је напред речено, опкољавања Меца.

Ето текстуелно каква беше улога армије.

Тако још у миру утврђени операцијски план није нека врста неизменљиве шеме, која би без икакве промене имала бити примењена, па ма какви се догађаји одигравали. Он изражава само једну општу идеју, операцијски пројекат, чији се модалитети остварења имају подесити према приликама. На тај се начин операцијски план (као у осталом и улоге разних армија предвиђене за његово остварење) дефинитивно остварује и оцртава тек постепено, према разним обавештењима, дипломатским, политичким или војничким, која буду једно за другим пристизала од времена мобилизације. Концентрација, која није ништа друго до почетни распоред наших снага, који распоред треба да је такав, да се из њега под повољним условима може ићи ка остварењу операцијског плана, такође се не може сматрати као непромењљиви распоред, који је утврђен још у времену мира, и који искрсава при објави рата а чије ће се наизменичне етапе развијати аутоматски, па ма шта се иначе дешавало. Она се мора модификовати заједно са планом и подешавати као и он према приликама. Разна средства беху предвиђена, која су омогућавала извршења таквих неизбежних модификација, а посебно: — 5-та армија није се много помакла, али је 4-та за то успособи.

Крајем марта 1914. године, главни ђенералштаб беше израдио план за обавештајну службу за групу армија на северо-западном фронту са циљем да прецизира обавештаје — податке, — чије сазнавање беше сматрано као неопходно, као и средства за добављање тих извештаја. Овај је план предвиђао нарочито врло вероватну евентуалност повреде белгијске територије од стране немачких трупа, а исто тако и мере, које би се имале предузети, те да се евентуално у корак прати развој и просторно протезање овог повређивања белгијске територије.

За претпоставку, сматрану за могућну и при којој би непријатељ проширио своје покрете и на леву обалу Мезе, план за обавештајну службу нарочито је био истакао овај проблем: „Важно је да се сазна да ли Немци спремају насилни напад у области Лиежа“. Он је нарочито истицао наше интересовање да се сазна просторно протезање немачких покрета кроз Белгију, корисност да се сазна да ли Немци искупљају извесне своје снаге и на холандској граници.

Такав је био, у главним потезима, план за мобилизацију и план за концентрацију.

Ми смо говорили о варијанти, по којој би се 4-та армија поставила између 3-ће и 5-те армије. Ми смо имали и једно друго средство да се проширимо на левом крилу: да тамо транспортујемо трупе, које су имале доћи из Алжира и Марока и трупе скинуте са Алпа или са других места. Ове су нам трупе

дозвољавале да проширимо фронт на левом крилу. Ја сам тамо чак послао и трупе, које сам узео са десног крила.

II.

Р А Т

А. — Од мобилизације до граничне битке.

2. августа рано изјутра, немачке трупе продреше на луксенбуршку територију. Ноћу 3./4. августа, немачке претходнице уђоше у Белгију.

Ови догађаји, чим се за њих сазнало, а то се десило одмах и непосредно благодарећи нашој обавештајној служби, која је већ била оријентисана планом о обавештајној служби односно могућне повреде белгијске територије, — проузроковали су важне одлуке.

2. августа, т.ј. од дана објаве рата, пала је одлука да се пусти у примену варијанта предвиђена за концентрацију 4. и 5. армије, па следствено да се и наше лево крило протегне у северном правцу, померајући са тим и наш тежишни центар снага.

3. августа дата је дозвола једном коњичком корпусу, да избаци своје дивизије источно од Мезијера, а 5. августа наређено му је, да уђе у Белгију, те да тачно определи контуру непријатељског наступног покрета и да успорава његове колоне.

Између 6. и 8. августа сазнаје се, да једна немачка армија, код које су запажени делови из пет разних корпуса, наступа ка Лиежу и да је ангажована против белгијских снага. Главни део немачких армија изгледа да је око Меца, испред Тионвила и у Луксенбургу. Та је снага имала могућности, ако Лиеж падне, да дебушује у западном правцу, проширујући свој покрет и на простор око Брисела и даље. Али та непријатељска снага могла је исто тако, ако је отпор код Лиежа на то примора, да скрене у јужни правац и да се употреби на нашој граници, између Меца и Намира, са наслонем на Мец.

Ове евентуалности беху зрело просуђене; одлука би донета и потом саопштена армијама 8. августа¹ „да ангажују битку са свима искомпленим снагама, наслањајући десно крило распореда на Рајну“. Ради што бољег оријентисања извршилаца о предвиђеним прилагођавањима плана према ситуацији у којој ће бити непријатељ у времену његовог извођења, нарочито је речено, да ће лево крило распореда по потреби бити пренесено и уназад, те да би се избегло ангажовање, које би могло бити одлучно по неку од армија пре но што би друге армије

¹ Општа инструкција № 1 од 8./8. у 7 часова.

биле у могућности да је потпомогну; напротив, лево крило било би померено напред, ако би десно немачко крило било успорено пред Лиежом или ако би оно поврнуло у јужни правац. То је примена основне идеје, која је служила као полазна тачка за концентрацију плана, да се битка не заметне пре но што нам буду у руци све наше снаге.

Општа инструкција, као ова напред поменута, није заповест, која се имала сутрадан извршити. То су директиве, по којима извршиоци подешавају своје диспозиције. Директиве ове природе могу довести до битке тек после десет или дванаест дана.

Свако детаљније прецизирање било би прерано, јер у времену, када би издана ова инструкција, концентрациони транспорти беху тек у почетку извођења, јер су били почели 5. августа а имали су се завршити тек 13. августа.

У периоду, који почиње 14. августа а завршава се граничном битком 21. августа, основна идеја операција развија се и постепено се оцртава догађајима.

Општи план садржи наш главни напад левим крилом: међутим потребно је да се снаге, намењене за овај напад, што је могућно боље за то успособе. У том је циљу предузет низ мера у времену до 16. августа.

3-ћа армија ојачава се једном (65-том) резервном дивизијом, а још две такве примиће у времену од 21. до 23. августа.

5-та армија појачана је двома дивизијама из Африке, групом резервних дивизија, целим једним корпусом, који је узет од II. армије.¹

4-та армија добија две дивизије.²

Потом, пошто је улога 3. армије изискивала њено учешће у операцијама на левом крилу, било је потребно да се она постепено ослободи од бриге заштите свог десног бока од непријатељских снага, које су могле дебушевати из Меца. Требало је, дакле, опсести ово место са западне стране.

Две улоге, једна офанзивна, друга дефанзивна: потребна су два команданта.

То је предмет, пре свега, једне заповести од 16. августа,³ по којој 3-ћа група резервних дивизија, остајући при свем том придата 3-ћој армији, има да отпочне опсаду мецког фронта; потом, то је предмет и заповести од 17. августа,⁴ којом је образована Лоренска армија са задатком да маскира, а потом

¹ 37. и 38. пешадијска дивизија, 4-та резервна група, 18. корпус.

² 1-ва пешадијска дивизија 9. корпуса — Мароканска дивизија.

³ Заповест № 11 од 16. августа издата 3-ћој армији.

⁴ Посебна заповест № 14 од 19. августа 3-ћој армији.

и да опседне мецки утврђени логор. А ова улога са собом повлачи и поновно заузимање области Вриеу.

Најзад, општи операцијски план, подешаван сваког дана према ситуацији, постаје дефинитиван, и 21. августа почиње се и остваривати.

У својим главним линијама, он се састоји:

У извођењу главне акције кроз Луксенбург и кроз белгијски Луксенбург са грожењем комуникацијама немачких снага, које су прелазиле Мезу између Намира и Холандске границе; та је улога додељена 4-тој и 3-ћој армији;

У извођењу помоћне акције, помоћу 1-ве и 8-ме армије, између Меца и Вогеза, у циљу везивања непријатеља, за кога се осећало да се креће западу и који би се могао управити у бок наших армија, које наступају кроз Луксенбург;

Најзад, пошто се претходно постави потребан застор у Арденској шуми, у задржавању немачких снага, које би дебушевале преко Мезе, и то за време потребно нашим армијама у Луксенбургу да искажу своју акцију. То је улога трију левокрилних армија: 5-те француске армије између Самбре и Мезе, британске армије избачене ка Mons-у и белгијске армије, којој постепено британска војска има да пружи руку.

Овде је реч о једној стратегијској операцији, која се изводи са кооперацијом свих наших снага. Али оне три предвиђене акције, ма да чине саставни део једне исте целине, ипак не треба да отпочну једновремено. На првом је месту потребно, да се непријатељ веже, да се наведе да ангажује што више својих снага тамо где се са наше стране не мисли тражити одлука, а сем тога, у сваком случају, да се настане да му се онемогући транспорт снага на друге делове фронта.

Помоћна акција, као што се види, има претходити главној. Ако се она могадне наслонити десним крилом на Рајну — то ће бити улога Елзаске армије — онда ће она бити у извршном положају у погледу добивања времена, као и у погледу свог сопственог учвршћења.

У току овог периода, за чије се време операцијски план прецизирао и подешавао према општој ситуацији, која је резултирала из добивених извештаја о непријатељу, идеја опкољавања Меца, које је било главни услов за поновно заузимање области Вриеу, остала је стално и била је јасно изражена у разним заповестима. Од судбине ове битке, која се имала приметити, зависио је успех ове операције која се увек имала пред очима.

Предвиђена офансива није успела. Није нас сломила надмоћност броја. Разне мере, које беху предузете и које су напред резимиране, стварно су нам дозволиле да ангажујемо битку не само са осетном бројном једнакошћу са немачким

снагама,¹ него чак и са истом расподелом снага на савезничкој и немачкој страни, т.ј. са $\frac{1}{3}$ између Рајне и линије Верден—Мец (закључно), а са $\frac{2}{3}$ северно од линије Верден—Мец.

Али лево савезничко крило садржаваше у себи, према најбољим јединицама немачке војске, елементе разнородне и неједнаке вредности (енглеска војска, белгијска војска, ит.д.).

Затим, с друге стране, један од главних разлога неуспеха офансиве беше и то, што наш борбени инструменат не доприносаше онолико, колико се с правом могло очекивати.

Био је знатан број погрешака у нашим великим јединицама, од којих се већи број изненађених или рђаво ангажованих, растопио врло брзо и растројио, изложив и суседне јединице озбиљним губитцима.

То је најтежи период мога живота.

У овим приликама главни командант је сматрао као апсолутну дужност, да смени са њихових положаја команданте који су били одговорни за ове грешке.

Ову дужност беше необично тешко испунити, јер већи број од њих, на које се имала применити ова мера, беше се одликовао у времену мира особинама често пута бриљантним. Али, у рату, интелигенција и дух организације нису довољни. Старешини је поред тога потребан особито висок морал и апсолутно господарење самим собом, те да би средством тих особина и својим потчињеним наметао своју мирноћу усред борбених тешкоћа.

Спас земље беше у питању. Тада није била важна ствар да се захтевају узалудне сатисфакције, чије би се задовољење налазило у примени санкција, него се наметала хитна потреба, да се спречи понављање грешака тако штетних по опште добро. Доцнији догађаји су показали, да је жељени циљ био постигнут.

Пред таквим резултатом бол и сажаљивост не вреде много.

Б) Од битке на граници до битке на Марни

Битка на граници није успела. 2-га и 1-ва француска армија својом иницијативом у почетку спасле су Нанси и заштитиле наше десно крило на Вогезима. Али 3., 4. и 5. француска армија приморане су на повлачење. 4-та армија са успехом извршава на Мези контра-напад против корпуса IV. немачке армије, који дебушују од Седана, и успева да их набаци на реку. Али, северније, I-ва немачка армија, слободна у својим покретима, преваљује форсираним маршевима Белгију. Бел-

¹ 85 пешадијских и 10 коњичких дивизија на немачкој страни, а 83 пешадијске и 12 коњичких дивизија на француској страни.

тијска је војска у Анверсу. Енглеска се војска повлачи. Пут је отворен трима деснокрилним немачким армијама. Сад је потребно, пре свега, да се изврши ново груписање наших снага ради стратегијског маневра, којим би се отклањало обухватање наших снага а омогућавало, у колико је год више могућно, обухватање непријатеља, т.ј. образовати једну француску армију западно од Енглеза, појачати цео наш распоред на левом крилу. Успособити савезничке армије да што пре испоље надмоћ над непријатељем, то је главни циљ и сваки други обзир, као рецимо поновно освајање Вриеу-а, постаје, поред обзира да се спасу наше армије, споредан.

25. августа, нови маневар је смишљен и његове су главне линије овако утврђене:¹ „Пошто пројектовани офанзивни маневар није могао бити извршен, даље операције биће регулисане тако, да се на нашем левом крилу међусобним приближавањем 4-те и 5-те француске армије, као и Енглеске армије, и извлачењем нових снага из источног рејона поново образује маса способна да изнова предузме офансиву, док ће остале армије задржавати непријатеља за потребно време. При свом повлачењу, свака од армија (3., 4. и 5.) водиће рачуна о покретима суседних армија, јер с њима мора остати у вези.“

Општа линија, са које треба да отпочне офанзивни покрет, са наслоњеним десним крилом на Верден, обележена је овим рекама и местима: Aisnes, Craonne, Laon, La Fère, област Moy, Saint Quentin, Vermaud, la Somme, од Нам-а до Bray.

Да би се извршило предвиђено ново груписање снага око Амијена, узет је 7. корпус и 63. рез. дивизија из Елзаса, 55. и 56. рез. дивизија из Лоренске армије, 61. и 62. рез. дивизија из утврђеног париског логора² и, најзад, 4. корпус из 3-ће армије и 45. пешад. дивизија, која је долазила из Африке, Све ће то образовати 6-ту армију под командом генерала Манурија.

На левом крилу 6-те армије имао је бити један коњички корпус, а потом на Соми, од Picquigny до мора, застор састављен од територијалних дивизија.

Територијалне дивизије, заштићене реком Сомом, беху довољне за ову улогу; ту је била у питању више осматрачка служба ради задржавања непријатељске коњице.

План, прецизиран 27. августа особеном инструкцијом, садржавао је офансиву 6-те армије против десног непријатељског крила, у правцу северо-истока.³ Тежило се за обухватом непријатељског десног крила.

¹ Општа инструкција № 2 од 25. августа.

² Општа заповест № 9, од 27. августа.

³ Посебна инструкција №. 19, од 27. августа.

У таквим приликама, и када је од успеха тога плана зависила судбина земље, све се брисало пред његовим остварањем и, ма какве биле посебне користи, које су извесни извршиоци мислили да могу задобити на свом фронту, њихово тражење није могло бити узето у обзир пред потребом да се добије општа битка, која је једино тада била од потребне вредности. Ако је успех ове битке, који је захтевао одузимање снага од других (источних) армија, лишавао ове извесних могућних посебних користи, али које би биле без последица и без утицаја на општу ситуацију, то је било од малог значаја пред судбином отаџбине, која се одигравала на другом месту.

Али прилике не дозвољавају извођење замишљеног плана на предвиђеном простору: непријатељ је јако узнемиравао повлачење енглеске војске; 28. августа загрозио је и самој искрцној зони VI. армије. Контра-напад, извршен 29. августа 5-том армијом, у области Guise, даје нешто мало слободе енглеској војсци и 6-тој армији, али не толико да би ова последња (6-та) могла завршити у означеној зони своју концентрацију, која беше још врло непотпуна.

Ви видите тешкоћу овог повлачења. У сваком тренутку потребно је чинити очајне гестове, да би се остало груписаним.

Како главни услов за успех ипак остаје наређено пре-груписавање наших снага и одржање њихових реципрочних веза, то је нов одступни покрет морао бити наређен. 5-та армија, користећи се својим успехом, повући ће своје снаге позади реке Serre, а 6. армија доби Париз као свој општи правац за повлачење, јер га је требало заштитити; Rouen је означен за одступни правац левокрилним територијалним дивизијама.

Маршалу Френчу, који је 30. августа ценио да неће моћи вршити активно улогу у распореду, који се предвиђао, и који је тражио да се повуче позади Сене, ка Mantes, дозначено је да се за први мах повуче источно од Париза, т. ј. позади Марне, између Meaux и Neuilly sur Marne, но с тим да потом не одлази у западну страну обилазећи Париз с јужне стране.

Прегруписавање наших снага, потребно за пројектовани маневар, надмашава за моменат, по важности, сваки други обзир. Оно се мора извршити уступајући од просторије толико колико је стриктно потребно за његово добро остварење и за апсолутно међусобно одржавање веза међу армијама.

Ова је идеја у неколико махова наглашена армијама а нарочито у ноти од 31. августа, којом је тражено да маршал Френч „повлачи енглеску војску само у случају, ако смо и ми сами приморани да се повлачимо“.

Потреба, да се поново пређе у предвиђену офанзиву тек када армије буду довољно реконституисане и прикупљене, јесте разлог због којег се сматрало, да би био преран напад

6-том армијом још 31. августа, дан којег је Манури ценио, да може (али само ако је апсолутно потребно) деловати против десног непријатељског крила, али уједно и дан када је празан простор, који се налазио између 6-те и 5. армије, излагао ову последњу да буде обухваћена I-вом немачком армијом.

Овај празан простор проузрокован је повлачењем енглеске војске.

Као што се види, још је потребно простора, да би се осигурала кохезија и јаче обједињавање наших снага.

Док је генералу Манурију речено, да је његова улога да заштити Париз, да треба да се повуче ка престоници и да дође у везу са војним гувернером Париза¹, тиме је већ утврђена контура нове офансиве, за коју је требало припремити извршење чим га прилике буду дозволиле, што је већ било у плану одавно смишљеном.

Непријатељев обухватни покрет против левог крола V. армије, недовољно задржаван од стране енглеских трупа и од стране 5-те армије, приморава цео наш битачни фронт да се поврће око свога десног крила (Вердена):

„Чим се 5-та армија измакне обухватном угрожавању израженом према њеном левом крилу, 3-ћа, 4-та и 5-та армија прећи ће понова у офансиву. Одступни покрет може диктовати армијама да се повлаче за извесно време у општем правцу север—југ.

„Може се предвидети као граница овом повлачењу, — но с тим да овај наглашај не носи собом обавезу да се до те границе баш и мора доћи, — моменат када ће армије бити у следећој ситуацији:

„Један коњички корпус нове формације позади Сене, јужно од Bray.

„V. армија, позади Сене, јужно од Nogent-sur-Seine.

„IV. армија:

„Фошев одред, позади реке Aube;

„Главнина позади р. Ornaine, источно од Vitry;

„III. армија северно од Bar-le-Duc²“.

Сем тога, имајући увек пред очима циљ, да се предвиђена офансива ангажује тек пошто фронт буде учвршћен, када маршал Френч беше предложио да се за одбранбену линију узме река Марна и да се са енглеском војском држи у простору Nanteuil-le-Hadouin, — би му одговорено, да општа ситуација можда неће дозволити, да се битка ангажује у тој области са максимумом шанса на успех, па му због тога и

¹ Телеграм од 1. септембра, 3. ч. 20 минута.

² Инструкција № 4 од 1. септембра.

би сугеровано, да се, ако затреба, постепено повуче на леву обалу Сене, између Melun и Juvisy, како би при томе уједно остао и у вези са француским армијама.

Најзад, за случај да груписање наших армија не би могло бито довољно извршено на напред показаној линији, 2. септембра би одређено¹ да општа линија, до које се дозвољава повлачење, може ићи до Pont-sur-Yonne — Nogent-sur-Seine — Arcis-sur-Aube — Brienne-le-Chateau — Jiville. План пројектоване битке није промењен. Енглеска војска позвата је да у њој учествује: 1) држећи Сену од Melun до Juvisy; 2) дебушујући на истом фронту када 5-та армија буде прешла у напад, за које време париски гарнизон треба једновремено да делује у правцу Меаих.

Али 4. септембра изјутра прилике постају погодне за остварење пројектованог плана, прегруписање наших снага до тог тренутка је довољно извршено, да 5-тој армији даје могућности да измакне обухватном маневру управљеном против њеног левог крила. За распоред, који је захтеван општом инструкцијом № 4 од 1. септембра и који је требао да омогућава обухватање немачког десног крила, изгледа да је дошао моменат за остварење.

Моменат за прелаз у офансиву већ се приближава; сад више није потребно да се повлачење продужи до положаја раније означених као одступна граница. Заповешћу је наређено да прелаз у офансиву буде 6. септембра.

Полазна линија за прелаз у напад биће много северније од линије, до које је било дозвољено повлачење; она ће пролазити североисточно од Меаих, Chargis, Coulommiers, Esternay Jezanne, јужно од баруштина St Gond, северно од Revigny.

Битка, ангажована 6. септембра и чији резултат беше победа над немачким армијама, била је дакле резултат плана смишљеног још 25. августа, а за чије извршење околности бежу погодне тек 6. септембра. Остварење овог плана захтевало је повлачење, за које беше фиксирана максимална граница, али које стратегијски услови дозволише да се скрати, т.ј. обустави пре но што је било допрло до те границе. Овако је морало бити, јер је повлачење предузето, да би се дошло до уређеног и обједињеног прегруписавања наших снага, а извршиоци су радили потпуно у духу главног команданта тиме, што су се паштили да своје повлачење сведу на минимум, те да на тај начин своје везе интимно одрже са суседним јединицама.

За све време овог периода, за које је услед измењених прилика нов план морао заменити првобитни план, одигра-

¹ Нота № 3463 од 2. септембра

вале су се судбе француских армија, па и саме Француске. Све се брисало пред овим обзиром и, доиста, тада не беше време да се мисли на поновно заузимање Вггеу-а; тада се ради успеха предвиђеног маневра и задобијања надмоћности над непријатељем, морало прибећи и почети са напуштањем, мада против своје воље, једног дела националне територије.

В) После битке на Марни.

Тучене непријатељске армије повлаче се. Гоњење је отпочело. Док наше левокрилне армије имају задатак да надкриле десно немачко крило на западној страни, дотле наше централне армије концентришу своја напрезања против непријатељског центра и левог крила, а 3-ћа армија има да тежи пресецању непријатељских комуникација,¹ предузимајући енергичну офанзиву у северном правцу преко празног (слободног) простора између Аргоне и Мезе, наслањајући се на Hauts-de-Meuse и утврђено место на Верден и штитећи свој десни бок.²

Али ускоро, са разних разлога, гоњење се морало зауставити. Непријатељ, који нам је оставио својих заробљеника и материјала, почео је давати отпор. 6-та армија, иако ојачана, чини покушаје, који нису могли у резултату дати тактичко обухватање немачког крила.

Непријатељ се пашти да парира наш обухватни маневар предузимајући са своје стране исти маневар против нашег левог крила. Тада почиње трка ка мору, са преношењем свег интересовања ка нашем левом крилу, коме се стално морају слати сва наша појачања, где се може тражити одлука. Ова трка ка мору завршава се доцније, после битке у области Ипра, стабилизацијом и овог дела фронта као и осталих. Ако Немце нисмо могли обухватити, бар смо их спречили, да они то ураде према нама и да грозје енглеским комуникацијама.

За време овог периода сви наши погледи беху управљани ка левом крилу, јер се на тој страни одигравала судбина битке. Сав остали део фронта, па било то Вггеу или ма који други део, био је од мањег интереса.

Када се у зиму 1915. године фронт беше свуда стабилизирао, наметало се питање како да се он проломи, те да би се потом до максимума експлоатисале последице пролома. При томе беше важно да се нађу тачка или тачке пролома, не ради овог или оног посебног циља, као што би могло бити повраћање неке области, него такве, да би, ако би успео пролом на тим тачкама, за непријатеља биле проузроковане нај-

¹ Посебна инструкција № 22, од 11. септембра.

² Посебна инструкција за III. армију од 12. септембра.

озбиљније последице, а нарочито да буде приморан да свој фронт повуче за максималну дубину. Ти су обзиром руководили главног команданта при избору нападних тачака. Команданти армија имали су за дужност да простудирају могућности акције на делу фронта што је био пред њима и да о томе поднесу предлоге главном команданту.

Главни командант имао је право, па чак и дужност, да изврши избор међу овим пројектима, јер је он једини у ствари и познавао средства, са којима је располагао за ове операције, па је следствено једино он и био позват да оцени, да ли ти пројекти беху изводљиви; исто тако једини он беше компетентан да оцени, да ли остварење тих пројеката беше у стању да донесе резултате стратегијске важности и који би одговарали жељеном циљу, који је вазда остао исти: да се туче непријатељ.

Жоџр

Оригинални документи штаба француске врховне команде

Париз, 5. августа, 7 ч. 20 м.
7 ч. 45 м., за 2-ги корпус.

I.) Француским авионима и дирижаблима дозвољено је летење изнад белгијске територије. Али пошто су белгијске трупе јуче још имале заповест да гађају на сва ваздушна пловна и летећа средства и пошто контра-заповест може још не бити свима позната, потребно је да наши пилоти лете доста високо.

II.) Коњичким извиђачким деловима такође је дозвољено да се крећу белгијском територијом, али она још не могу бити потпомогнута са јачим одредима.

Важна је ствар, да се још од сад користи, са дискрецијом, овом дозволом, те да би се заузели, што ближе луксенбуршкој граници, путеви, што иду са фронта Virton—Stavelot у западну страну.

III.) Одредима се нарочито препоручује, да се сматрају као да су у пријатељској и савезничкој земљи, да не врше никакву реквизицију пре но што известе о закљученим уговорима, да куповине врше за готов новац а ни у ком случају принудно.

Врховни командант,

Жоџр

5. августа 1914. г., 12 ч. 20 м.

Врховни командант командантима 20., 2, 6, 7. и 21. корпуса.

Пошто је рат оглашен, то више не постоје никаква ограничења за извођење заштитних операција, те се од сад могу изводити онако како то захтевају улоге дате разним секторима. (Специјално за 21. корпус).

Следствено, дозвољава вам се да заузмете прелазе на Вогезима, од седла *Vonhomme* до Саалског угнућа (закључно). (Телефонски извештај, поновљен телеграмом).

Жофр

Источне армије
Генералштаб
3-ћи биро.
Vitry le François
8./8. 1914, год.

Општа инструкција № 1

I.) Пред I. и II. армијом непријатељске снаге не изгледа да прелазе јачину од шест корпуса. Око Меца, испред Тионвила и у Луксенбургу изгледа да треба да буде главна група немачких армија, намењена за дебушевање у западну страну.

Северно, једна је немачка армија продрла у Белгију и ангажована је, делом, против белгијских снага.

II.) Намера је главног команданта да тражи и бије битку са свима искупљеним снагама, наслањајући на Рајну десно крило свога распореда. Он ће, према потреби, пренети у назад лево крило овог распореда, те да би се избегло ангажовање, које би могло бити одлучно за неку од армија пре но што би остале биле у стању да је потпомогну.

Али исто тако могућно је, да ћемо имати времена да кренемо и наше лево крило напред, у случају да немачко десно крило буде успорено пред Лиежом или ако оно поврне у јужни правац.

У почетку, искупљање армија и општи офансиван покрет треба предвидети под следећим условима.

III.) I. армија узеће за објекат немачку армију на фронту *Sarrebourg—le Donon*—долина *Bruche* и стараће се да је туче набацујући је на Штрасбург и Доњи Елзас.

Зона акција I. армије на северу ће се граничити линијом *Charmes—St. Germain—Borville—Morviller—Gerbeviller—Frambois—Marainvillers—Embermenil—Moussey—Dianne Capelle—Fenestranque*.

7-ми корпус олакшаваће напад армијине главнине наступајући брзо ка Колмару и Шлештату; заштиту свога десног крила осигураће рушењем мостова на Рајни и заклањајући се од Neuf Brisach-а.

8. коњичка дивизија биће му придата.

Доцније и постепено 1-ва група резервних дивизија, ојачана резервним дивизијама из Алпа, примиће улогу осматрања Neuf Brisach-а, опкољавања Штрасбурга и заштите горњег Елзаса.

IV.) 2-га армија осигурава се од Меца, деловаће офанзивно у општем правцу ка Sarrebruck, против фронта Delme—Chateau—Salins—Dieuze, одржавајући везу са I. армијом преко области des Etaugs.

Она ће резервисати за располагање од стране главног команданта своја два левокрилна корпуса у области Berncourt, Rosières en Haye, спремне да се ангажују правцем према северу.

V.) 3-ћа армија поставиће се на фронт Flabus—Ornes—Vigneulles—St. Baussant, спремна за дејство у северном правцу, с тим да лево крило наступа ка Damvillers-у или да контра-напада све снаге које би дебушевале из Меца.

У првом случају, оба левокрилна корпуса 2-ге армије могли би бити придати 3-ћој армији за битку.

VI.) 4-та армија, искупљена између Servon, Aubreville и Souilly, држаће се спремна да напада, између Мезе и Аргоне, непријатељске снаге које би прешле Мезу северно од Vilosnes, или да сама пређе реку, северно од Вердена.

Још од сад 2-ги се корпус придаје 4-тој армији. Овај последњи корпус водиће рачуна о томе да не буде спутан јачим снагама и, ако буде угрожен, наслониће се на Верден, задржав већи део својих снага на десној обали Мезе, између Sivry-sur-Meuse—Flabus.

VII.) 5. армија прикупиће свој распоред између Vouziers-а и Aubenton-а, тако да може извести снажан напад на све непријатељске снаге што буду дебушевале између Mouzon-а и Mezières (закључно) или, евентуално, да сама пређе Мезу између ових двеју тачака.

VIII.) Зоне акције између 3-ће, 4-те и 5-те армије ограничене су: путем Bar-le-Duc—Vavincourt—Chaumont-sur-Aire—Souilly—Verdun—Vacherauville—Flabus, и путем Souhain—Tahure—Sechault—Senne—Grandpre—Harricourt—Sommanthe. Ова два пута припадаће 4-ој армији.

4-ти корпус прикупиће се збијеније у зони своје армије, те да направи места 2-гом корпусу.

IX.) Коњички корпус осигураваће у почетку фронт V. армије. У случају, да би овај корпус био приморан да поново пређе Мезу, он ће се држати на левом крилу 5-те армије

(област Chimay—Marienbourg) ради штићења искупљања енглеске армије и 4-те групе резервних дивизија.

4-та коњичка дивизија поново ће се ставити под команду команданта V. армије, чим коњички корпус буде почео откривати фронт ове армије.

X.) 4-та група резервних дивизија организоваће положај око Vervins-а, тако да себи осигура дебеше било према северу било према истоку. Она ће се упућивати у овај простор постепено према мери искрцавања, а радови се имају предузети непосредно.

XI.) Армијски команданти припремиће још од сад заповести за извршење напред пројектоване опште офансиве, тако да оне могу бити експедиране чим буде примљен телеграм, којим се буде наређивало извршење.

Главни командант,

Жофр

Команда источних армија

Главни Генералштаб
3-ћи биро
№ 1102.

Главни стан
16. августа 1914. год.

Посебна заповест № 11.

Да би се створила могућност команданту 3-ће армије, да јаче концентрише своју пажњу на офансивне операције своје армије, делови који имају дефанзивну улогу, од 17. августа у подне, ставиће се под команду генерала Пола Дирана, који ће у осталом и надаље остати под командом 3-ће армије.

У састав групе генерала Дирана ући ће сем 3-ће групе резервних дивизија и 67. резервна дивизија, која ће из Шалонског поља сувим доћи 18. августа у област Nixeville Dombasle, где ће јој генерал Диран доставити своја наређења.

Улога Диранове групе биће да отпочне на прогресиван начин опседање т.з. Мецког фронта и да на организованим положајима Тула и Вердена задржи непријатељев покушај пробоја фронта.

18. корпус у току дана биће, на тачкама које заузима, замењен Тулском резервном дивизијом.

Посебна инструкција № 9 од 15. августа, у 15 ч. 30 м., доставиће се генералу Дирану на извршење преко 3-ће армије.

Жофр

Посебна заповест № 14.

19. августа 1914. године.

Трупе, одређене да маскирају утврђени Мец са западне и јужне стране, а по том да наставе опседање утврђеног логора, стављају се под команду генерала Манурија.

Оне ће сачињавати Лоренску армију. Генерал Манури располагаће одмах 3-ћом групом резервних дивизија, претходно придатих 3-ћој армији, поред 67. резервне дивизије, која је прispела у Верден, затим са утврђеним местима Тул и Верден; он ће имати право армијског команданта.

Генерал Манури располагаће исто тако са 65. и 75. рез. дивизијом, које ће се искрцати, од 21. до 25. августа, у области Sorsy Void.

Доцније ће генерал Манури располагати са 2-гом групом резервних дивизија, која је сада придата II. армији, 64. и 74. резервном дивизијом, које ће се искрцати, од 21. до 23. августа, у области Luneville—Bayon—Dombasle.

Ове две дивизије и 2. група резервних дивизија остаће на расположењу команданта II. армије док акција, ангажована од стране ове армије у области Dreuze—Château—Salins, не буде завршена.

Улога, поверена трупама стављеним под команду генерала Манурија, састоји се у прогресивној припреми опсаде утврђеног Мецког логора према индикацијама датим командантима 3-ће и 2-ге армије посебном инструкцијом № 9 од 15. августа и телеграмом од 18. августа. При свем том, за време извођења радова, треба држати јаке резерве на одбранбеним организацијама изведеним источно од Нанси и на Hauts-de Meuse, те да се у сваком случају загарантује неповредност организованих фронтава у тим крајевима.

Напомена. — Заповест № 11 од 16.-8. поништава се. III. армија за горње делове имаће да се брине само за њихово снабдевање и евакуацију.

За главног команданта,
генерал
Верие

Нота за све армије

Главни стан
24 августа 1914. год.

Из искустава, добивених до сада вођеним борбама, излази да се напади не изводе са тесним здруживањем пешадије и

артиљерије; свака операција садржава серију детаљних акција, које циљају освајању важних тачака.

Кад год се има да освоји нека важна тачка, напад треба припремити артиљеријом, пешадију задржати, па је упутити на јуриш са даљине, са које је сигурно, да ће моћи достићи јуришни објекат.

Кад год се хтело да се пешадија баци на напад са велике даљине, пре но што је артиљерија изразила своје дејство, пешадија је пала под митраљеску ватру и претрпела губитке, који су се могли избећи.

Кад се освоји извесна важна ослона тачка, треба је одмах организовати, укопати се, довести артиљерију, те да се спрече непријатељеви контра-напади.

Изгледа да пешадија не познаје потребу да се организује у борби, те да у овој истраје. Место тога често се уводе у борбу многобројне и густе јединице, излажући их непосредно непријатељевој ватри, која их десеткује, задржава њихово напредовање и излаже често на милост и немилост контра-нападима.

Пешадија, потпомогнута артиљеријом, треба да води борбу посредством стрељачких линија са довољно размакнутим стрелцима и стално подржаваним, па ће онда моћи у борби истрајати до момента када полазак јуриша може бити дат у правилно време.

Немачке коњичке дивизије увек су праћене са неколико батаљона пешадије, који се преносе аутомобилима. До сада немачки коњички јачи делови нису никад сачекали нашу коњицу. Они наступају позади своје пешадије, па одатле избацују коњичке извиђачке делове, који се потом наслањају на своју пешидију чим су нападнути. Наша коњица гони ове коњичке делове и насрће на солидно брањене препреке. Стога је потребно да наше коњичке дивизије имају увек пешадијску потпору, која ће их подупрети и издићи њихове офанзивне особине.

Исто тако коњима треба дати времена да се нахране и одморе. Иначе ће коњица бити прерано истрошена, пре но што је била употребљена.

Ж о ф р.

Општа инструкција № 2.

У Главном стану

25. августа 1914. године, 22 часа.

1.) Пошто пројектовани офанзивни маневар није могао бити изведен, даље операције биће регулисане тако, да се на левом крилу, — међусобном везом 4-те и 5-те армије, енглеске

војске и нових снага узетих из источне области, — поново образује маса способна да предузме офансиву, док ће остале армије, за потребно време, задржавати непријатељску акцију.

II.) У свом одступном покрету, свака од ових трију армија (3., 4. и 5-та) водиће рачуна о покретима суседних армија, па са њима стално бити у вези.

Покрет ће бити осигуран заштитницама остављеним на zgodним теренским одсецима, тако да могу искористити све врсте препрека у циљу заустављања или бар успоравања непријатељевог наступања кратким и снажним контра-нападима, у којима ће главни елемент бити артиљерија.

III.) Границе између зона дејстава разних армија биће:
За Енглеску армију (W): на северо-истоку линије Cateau Vermand — Nesle (закључно);

За 4-ту и 5-ту армију: између горње линије (без тих места), на западу, и линије Stenay — Grandpré — Suippes — Condé-sur-Marne (рачунајући и ова места) на истоку;

3-ћа армија, подразумевајући ту и Лоренску армију: између линије Sassev — Fleville — Ville-sur-Tourbe — Vitryle-Francais (рачунајући ова места) на западу и линија Vignentles — Void — Gondrecourt (рачунајући и ова места) на истоку.

IV.) На крајњем левом крилу, између Picquigny и мора, препреку на Соми образоваће територијалне дивизије са севера, којима ће 61. и 62. рез. дивизија служити као резерва.

V.) Коњички корпус има бити спреман на L'Autie да прати покрет, крећући се испред крајњег левог крила.

VI.) Испред Амијена, између Domart-en-Ponthieu и Corbie, или позади Соме, између Picquigny и Villers-Bretonneux, формираће се и груписати, у времену од 27./8. и 2./9. једна нова група од делова довозених жељезницом (7. корпус, четири резервне дивизије, а може бити и још један корпус).

Ова група имаће бити спремна за прелаз у офансиву у општем правцу Saint Pol-Arras или Arras-Вараиме.

VII.) Британска војска позади Соме, од Bray-sur-Somme до Нам-а, има бити спремна да се крене, било у правцу севера ка Bertincourt, било у правцу истока ка Catelet.

VIII.) 5. армија држаће гро својих снага у области Vermand St. Quentin—Моу (офансивни фронт) ради дебушевања у општем правцу ка Bohain, идући десним крилом линијом La Fère-Laon Craonne Saint-Erme.

IX.) 4-та армија: позади Ене, на фронту Quignicourt Vouziers или, ако то не могне, на фронту Berry-au-Bac — Reims — Montagne de Reims, резервишући вазда средства за предузимање офансиве у северном правцу.

X.) 3-ћа армија: наслањајући своје десно крило на Верден а лево крило на теснац Grandpré или на Varennes — Sainte-Menehould.

XI.) Све означене положаје треба организовати са највећом брижљивошћу, да могу иставити непријатељу максимум отпора. Из те се ситуације има прећи у офанзивни покрет.

XII.) 1. и 2-га армија продужиће задржавање противстављених им непријатељских снага. На случај принудног повлачења, њихове ће зоне акције бити:

2-гој армији: Између пута Frouard — Toul — Vaucouleurs — Mirecourt — Vittel — Clefmont (заједно са овим местима).

1-вој армији: северно од пута Chatel — Dompreire — Larmarche — Montigny le Roy (заједно са овим местима).

Главни командант,

Ж о ф р.

Телеграм Команданту 4. армије

27. августа.

Не видим незгоду да бисте остали на својим положајима и 28. августа, ради утврђивања вашег успеха и указивања непријатељу, да је наше повлачење чисто стратегијско. Али²⁷ 29. августа, цела армија мора бити у повлачењу.

Ж о ф р.

Заповест 1. и 2. армији

28. августа 1914. године.

1. и 2. армија имају задатак да дају отпор где су, везујући противстављене им снаге и остајући у међусобној вези.

Ж о ф р.

Заповест 5-тој армији

28. августа 1914. године.

5. армија напашће што пре снаге, које су се јуче ангажовале против Енглеза.

Ж о ф р.

Главни стан
Источних армија.

Општа инструкција № 4.

1. септембра 1914. год.

1.) И поред тактичких успеха 3., 4. и 5. армије, добивених у области Мезе и Guise, непријатељев надкриљавајући покрет према левом крилу 5-те армије, недовољно задржаван енглеским трупама и 9-том армијом, приморава нас, да са целим нашим битачним распоредом поврћемо око његовог десног крила као пивоа.

Чим 5 та армија буде измакла обухватном грожењу, армије ће предузети офансиву.

II.) Одступни покрет може довести армије да се за извесно време повлаче у општем правцу север—југ.

5-та армија, на покретном крилу, не треба ни у ком случају да дозволи непријатељу да се дочепа њеног левог крила; остале армије, мање потискиване при извршивању својих покрета, моћи ће се задржати, окренути се према непријатељу и искористити сваку прилику згодну за наношење му удараца.

Армијски команданти деловаће тако, да не откривају суседне армије, стајаће у сталној вези и узајамно ће стално достављати један другом извештаје, које буду добијали.

III.) Границе између маршевих армијских зона биће: Између 5. и 4. армије (са Фошевим одредом:) пут Reims-Epernay (4-тој армији); пут Montmort—Sezanne—Romilly (5-тој армији);

Између 4. и 3. армије: пут Grandpré — Ste Menehould — Revigny (4-тој армији);

У зони 4-те армије, Фошев одред биће у сталној вези са 5-том армијом. Интервал између овога одреда и главне снаге 4-те армије осматраће 7. и 9. коњичка дивизија, које ће бити под 4. армијом, подупрте пешадијским деловима узетим из ове армије.

3-ћа армија вршиће свој покрет под заклоном Hauts-de Meuse

IV.) Као граница одступног покрета може се предвидети, и ако ово напомињање не условљава да та граница мора бити и достигнута, — моменат када ће армије бити у следећој ситуацији:

а.) Један новоформиран коњички корпус позади Сене јужно од Braucy;

б.) 5-та армија позади Сене, јужно од Nogent-sur-Seine;

в.) 4-та армија (и Фошев одред) позади реке р. Aube, јужно од Arcis-sur-Aube; гро позади Ornain, јужно од Vitry;

г.) 3-ћа армија северно од Вар-ле-Дис. 3-ћа армија била би, у овом тренутку, ојачана резервним дивизијама, које би

оставиле Haust-de-Meuse ради учествовања у офанзивном покрету.

Ако прилике дозволе, делови 1-ве и 2-ге армије били би позвани у згодном моменту да учествују у офансиви.

Најзад, мобилне трупе утврђеног париског логора могле би такође узети учешћа у општој акцији.

Жођр.

Главни стан источних војсака

Бенералштаб — 3-ћи биро

№ 3463

Лично и Тајно.

2. септембра 1914. године.

Општи план операција по општој инструкцији № 4 тежи следећем:

а. — Да се армије ослободе непријатељевог притиска и да их доведе ради организовања и ојачања у зону, у којој ће се поставити на крају повлачења;

б. — Да се гро наших снага постави на линију Pont-sur-Yonne—Nogent-sur-Seine—Arcis-sur-Aube—Brienne—le Chateau—Joinville, на којој ће се попунити довозом из депоа;

в. — Да се ојачају левокрилне армије помоћу два корпуса узета од армија код Нансиа и Епинала;

г. — Да се у том тренутку пређе у офансиву на целом фронту;

д. — Да се заштити наше лево крило свом коњицом, којом се располаже између Montereau и Melun;

ђ. — Да се захтева од енглеске војске да учествује у маневру:

1. Држећи Сену од Melun до Juvisy;

2. Дебушујући на истом фронту када 6-та армија буде прешла у напад;

е. — Да једновремено париски гарнизон делује у правцу Melun-а.

Главни командант,

Жођр.

Општа заповест № 11.

2. септембра.

Један део наших снага повлачи се ради јаче прикупљености у нашем распореду, да се попуне јединице и припреме.

са свим изгледима на успех, за општу офансиву, за коју ћу наредити да се предузме за неколико дана.

Спас земље зависи од успеха ове офансиве, која треба, у сагласности са офансивом наших савезника Руса, да разломи немачке армије, које смо ми већ озбиљно начели на разним тачкама.

Сваки мора бити обавештен о овој ситуацији и напрегнути своје крајње енергије ради крајње победе.

Најдетаљније и најдраконскије мере имају се употребити ради припреме тога, да се повлачење врши у потпуном реду, те да би се избегли узалудни замори.

Бегунце, ако их буде било, гонити и казнити смрћу.

Армијски команданти наредиће депоима, да хитно пошаљу трупним јединицама потребне људе, у обилно срачунатом броју, за попуну претрпљених губитака и губитака који се могу предвидети за предстојеће дане.

Потребно је да јединице буду што комплетније, старешински кадрови успостављени производствима, а морал свију уздигнут на висину нових улога, за скори поновни прелаз у напад, који ће нам донети дефинитивни успех.

Жоџр.

Главни стан источних армија
Бенералштаб, 3-ћи биро
№ 3696.

4. септембра, 2 часа 55 минута.

Гувернеру Париза

У одговору на ваше писмо № 622, имам част ставити вам до знања, да моје намере не иду на то да здруже територијалне трупе париског утврђеног логора са операцијама активних трупа у суседству утврђеног места, јер су слабе маневарске способности тих трупа.

На против, ја резервишем за себе захтев, да активне и резервне трупе париског гарнизона учествују у овим операцијама, а нарочито ради дејства у правцу Меаух, приликом предузимања офансиве предвиђене општом инструкцијом № 4 и нотом 3463, од којих вам шаљем по један примерак.

Жоџр.

Генералу Галијенију

4. септембра, 13 часова.

Драги друже!

Шаљем вам у службеном писму инструкције, које се одnose на акцију снага, што су под вашом командом. У исто

време добићете копију писма, које шаљем Френчу. Од сада један део снага генерала Манурија може бити упућен у источну страну ради грожења десном немачком крилу, те да се и лево енглеско крило осећа наслоњено на тој страни. Корисно је да се то Френчу јави и да се с њим одржавају честе везе.

Жоџр.

Општа заповест

4. септембра 1914. године.

I.) Згодно је да се искористи авантуристичка ситуација I. немачке армије ради концентрисања против ње дејства левокрилних савезничких армија. У току дана 5. септембра предузети све мере за прелаз у напад 6. септембра;

II.) Распоред, који се има добити 5. септембра у вече, биће овај:

а. — Све слободне снаге 6. армије, северо-источно од Меаух, спремне да пређу Ourcq, између Lizy-sur-Ourcq и Maupin-Multien, у општем правцу Шато-тјери. Слободни делови 1. коњичког корпуса (генерал Сордет), а који се налазе близу, ставиће се за ову операцију под команду генерала Манурија;

б. — Енглеска војска, постављена на фронту Changis—Coulommiers, фронтом према истоку, спремна да напада у општем правцу ка Montmirail-у;

в. — 5. армија, прикупљајући се у неколико на свом левом крилу, поставиће се на општи фронт Courtacon—Esternay—Sezanne, спремна да напада у општем правцу југ—север, при чему ће 2-ги корпус (генерал Coppeau) осигуравати везу између енглеске армије и 5-те армије;

г. — 9-та армија штитиће десно крило 5-те армије, држећи јужне дебушее мочари St Gond и избацујући један део својих снага на плато северно од Sezanne;

III.) Офансиву ће предузети ове разне армије 6. септембра, рано изјутра.

4. и 3. армија примиле су њихове специјалне инструкције на крају дана 5. септембра, и то:

4. армија.

Сутра. 6. септембра, наше левокрилне армије напашће с фронта и с бока I. и II. немачку армију.

4-та армија, пошто обустави своје кретање у јужном правцу, кренуће се ка непријатељу, везујући свој покрет за покрет 3-ће армије која ће, дебушујући северно од Revigny, предузети офансиву у правцу запада;

3-ћа армија:

3-ћа армија, осигуравајући се према северо-истоку, дебушеваће у западном правцу ради напада левог бока непријатељских снага, које маршују западно од Аргоне.

Она ће везати своју акцију за акцију 4-те армије, која има заповести да напада непријатеља пред собом.

Ж о ф р.

Главни стан источних армија

Бенералштаб, 3-ћи биро
Тајно.

4. септембра.

Општа инструкција № 5.

Долазак појачања, добивених из 2. армије, у заједници са потребом да се допринесе више гipкости командовању, проузроковао је следеће модификације у битачном распореду:

3-ћа армија састојаће се из 5., 6., 15. и 21. корпуса; 65., 67. и 75. резервне дивизије и 7. коњичке дивизије.

15. корпус сувим треба 6. септембра у вече да доспе до Dammarie-sur-Saulx

21. корпус, око Joinville — Nancy, вршиће 5., 6. и 7. септембра изјутра жељезницом покрет ка Montierender—Longueville.

21. корпус биће на снабдевању код 3-ће армије, али ће у почетку бити под главним командантом.

4-та армија састојаће се из 2., 12. и 17. и колонијалног корпуса.

Фошев одред формираће, почев од 5. септембра, засебну армију: 9-ту армију, која ће се састојати из 9. и 11. корпуса, 42. дивизије и мароканске дивизије, 52. и 60. резервне дивизије, 9. коњичке дивизије. Делови 9. корпуса, који још нису могли стићи, искрцаваће се у области Troyes између 4. и 5. септембра.

5. армија сачуваће свој састав, затим коњички корпус, 4., 8. и 10. коњичку дивизију.

II.) Да би се појачала густина снага које треба да оперишу на згодном терену, 4-та армија биће вероватно позвата да цела оперише у области западно од линије Vitry-le-Francois Brienne.

III.) Одступна зона која би се имала достићи, за сваку евентуалност показана општом заповешћу № 4. и нотом од 2. септембра, модификоваће се у колико се тиче 4-те армије. Ова би армија оперисала полазећи најдаље са фронта Mesnil-la-Contesse Juseime—Pars-les-Chavanger

3-ћа армија, чија је улога да оперише десно од главне групе армија, повлачиће се лагано задржавајући се, ако је

могућно, на непријатељевом боку и распореду, који ће јој дозволити да у сваком тренутку лако пређе у офансиву фронтом, према северо-западу.

Ж о ф р.

Општа заповест

за 6. септембар 1914. године.

У моменту када се ангажује битка, од које зависи судбина земље, важно је да се сви опомену, да је дошао моменат од када се више не може гледати у назад; сва се напрезања морају учинити за напад и потискивање непријатеља; трупа, која више не буде могла напредовати, мораће по сваку цену да одржи освојено земљиште и да ту сва пре изгине, но што би одступила. У садашњим приликама никаква се грешка и слабост не могу трпети.

Ж о ф р.

Главни стан
10. септембра 1914. год.
Chatillon.

Немачке се снаге позлаче на Марни и Шампањи испред савезничких левокрилних и централних армија. Да би се утврдио овај успех и из њега извукла корист, потребно је да се енергично прати овај покрет и да се не дозволи непријатељу да се ма и најмање одмори.

Следствено, офансива ће се продужити на целом фронту, у општем правцу север—северо-исток.

а.) 6-та армија продужиће да наслања своје десно крило на Ourcq, поток Sapières и на линију Longpont — Chaudun — Courmelles — Soissons (закључно). Коњички корпус кретаће се на левом крилу и стараће се да угрожава непријатељеве комуникације и његово повлачење.

б.) Британске снаге продужиће њихово победоносно напредовање између напред обележене линије и пута Recourt—Fère-en-Fardennois — Mont notre dame — Bazoches, који ће јој стајати на расположењу.

в.) V. армија, источно од претходне линије, обићи ће шуму јужно и северно од Eregnaу, крећући се ка западу, осигуравајући се и сама против непријатељских делова, који би се ту могли наћи, и биће спремна да делује у правцу истока, ка Reims-у, против непријатељских колона које се повлаче испред IX. армије.

X. корпус управиће се, из области Vertus у правцу Epernay—Reims, одржавајући везу између V. и IX. армије, с тим да буде спреман да потпомогне ову последњу у свако доба.

Ж о ф р.

Општа заповест № 15.

11. септембра 1914. године.

Битка, која се води већ пет дана, завршава се неоспорном победом. Повлачење I, II и III немачке армије јаче се изводи пред нашим центром и левим крилом. IV непријатељска армија такође почиње да се повлачи северно од Vitry и Sermaize.

Свуда непријатељ напушта многобројне рањенике и знатне количине муниције. Напредујући, наше трупе констатују трагове интензивности борбе и значај средстава, које Немци употребљавају да би одолели нашем елану.

Снажним поновним предузимањем офансиве изборен је успех. Сви сте, официри и војници, одговорили моме апелу.

Ви сте се добро одужили отаџбини.

Ж о ф р.

С француског

пуковник Ж. Станисављевић.

ИЗВОЂЕЊЕ ОБУКЕ И НАСТАВЕ У САДАШЊОЈ ШВАЈЦАРСКОЈ ВОЈСЦИ.

— Састављено према најновијим швајцарским податцима. —

Пре но што изнесем основе по којима се изводи настава у швајцарској војсци, сматрам за потребно да у најглавнијим цртама додирнем неке одредбе из њиховог закона о организацији војске (Закон од 1907. године) *Organisation militaire de la konfederation suisse.* *Организација швајцарске војске.*

А) Општи поглед на швајцарску војску и менталитет народа

На стварање швајцарске војске имали су непрекидног утицаја ови догађаји: борбе за ослобођење од туђег господарења ради народног уједињења, као и многобројне борбе политичке и чисто верског карактера.

Још у првом почетку стварања швајцарске државе (XIII век т. ј. 1291. године) прокламован је био принцип опште обавезе sluжења, јер су још тада схватили, да је за вођење борбе потребно имати војску тако састављену, да у њој буду сви људи способни за ношење оружја. Тај принцип — опште обавезе¹ sluжења у војсци — провлачи се као црвени конач кроз остале векове, па је и у садањем закону о организацији (устројству) војске швајцарске њена главна основа (*Organisation militaire de la confederation suisse*) Закон је усвојен 3-XI 1907, а организација војске по њему је довршена тек 1912 г.

Имајући у виду и околност, да и ако је швајцарској федеративној републици загарантована неутралност (1815. год.) ипак се ова општа обавеза sluжења у војсци њиховој сматра као: служба части према својој Отаџбини, те се од ње искључују само лица, која су иначе осуђена на губитак части грађанске².

Према најновијим податцима, објављеним у листу „*France Suisse*“ (бр. 2 од 15-VIII-1919. год.) од стране професора берн-

¹ Општа војна обавеза у Прусској уведена је 1808 године.

² У првим законским одредбама из XIII века стајало је ово: ко не може лично да служи — плаћа војницу, ко избегава војну обавезу — казни се најстрожије и кућа му се руши.

ског униферзитета G. D. Reinold-a, даје се закључити: да огромну већину становништва чини немачки елеменат. Тако, по овоме писцу, сада у швајцарској има: око 2.500000 Немаца, око 900000 Романаца, око 200000 Талијана и око 40000 Рето-романаца. Другаче речено, у Швајцарској од целокупне популације немачки говори 70⁹/₀.

Ако би се овај састав швајцарске државе изразио другим начином: т. ј. састав становништва с погледом на кантоне, то долазимо до ових резултата:

15 су чисто немачки,

1 је чисто талијански (Тесин)

3 су чисто романска (Женева, Нај-шател и Вод). У кантону Берн 5/6 говори haut allemand. У кантонима: Фрибур и Вали француски елеменат је јачи. У бернској Јури има доста Француза, али многи од њих напуштају земљорадњу и одлазе у фабрике, те њихова места заузимају немачки радници (добри и свуда тражени). У кантону Гризон налазе се Рето-романи, али немачки језик преовлађује над француским и талијанским (В. прилог I).

Као закључак досадањег излагања било би ово: први почетци на стварању швајцарске војске поникли су у кантонима чисто немачким (Ури, Швиц, Унтервалд) а то су кантони који су играли главну улогу у стварању швајцарске државе, и да су немачког порекла не само њихове друштвене и грађанске установе, већ и војне.

Узимајући податке од професора G. D. Reinold-a износим ову карактеристику менталитета код Немаца и Романаца.

Немац: пре свега има развијен осећај за заједницу (sens collectif). Он је реалиста, рачуна само на факта (faits). Уме да цени ћутање, ретко се изражава (манифестује) у фразама и говорима, шта више, може се рећи да је противник овом начину изражавања и осећања. Не допушта да му се натурају доктрине. Чим неко жели да му прети, он је спреман да да отпор.

Од њега нема оданијег; кад се једном стекне његово поверење, тада остаје веран до краја. (Пример те верности видно је представљен спомеником у Луцерну). Када да реч одржаће је до краја и по сваку цену.

Има осећај поштовања према властима.

Кад нешто предузме да ради, онда има стрпљења и да га доведе до краја.

Кад треба на нешто да се реши, потребно му је доста времена док се о томе размисли.

Нове идеје спорије прима, докле добро не процени са свију страна: добре и рђаве особине. Често пута га многе нове ствари претекну, док их он буде усвојио.

Романац: више је индивидуалиста.

Смисао за слободу, то је више ствар апстрактна, више морална и више хумана.

Он је супротан Немцу: бистар, племенит, брзо схвата, прихвата ствар са одушевљењем; али се често и са тако истом брзином обесхрабри.

Весео је и раскојшнији. (Види прилог II).

Биће од интереса ако се наведу и ови податци: да је се у 1917. години од 3.960000 становника родило: 74125, а умрло 53806, што значи, да је $\%$ рађања већи од $\%$ умирања. Сама болест „грипе“ и поред свију хигијенских добрих прилика ипак је у 1918. год. била необична јака, јер је боловало од ње скоро 50% становништва (2000000 а умрло 20000) те је и ова иначе у светском рату неутрална држава платила један велики трибут у губитцима свога становништва.

Б) Лична обавеза службе и основи на којима почива њихов систем обуке.

Лична обавеза служења у војсци обухвата време од навршене 20. до 48. године живота¹ и подељена је на:

а) рекрутну обуку; б) службу у „елити“ (одговара нашем I позиву, јер обухвата време до 32 године — за коњицу до 30. год.); в) службу у ландверу — до 40. године и г) службу у ландштурму до 48. године (Види прилог III).

Обавезом служења у војсци, додељене су још и ове дужности: вршење гађања ван службе, долазак на вежбања, као и то да се мора примити чин у војсци за који претпостављене старешине нађу да дотични има способности — пошто претходно прође кроз нарочите курсеве за своју обуку (спрему).

Из доцнијег излагања видеће се, како се врши обука војника, сада се наглашава само то, да је сав рад сасређен у томе: да војници свију родова оружја за најпотребније време у рекрутској обуци добијају основна знања, па да их у доцнијим вежбањима само допуњавају.

Тежња је, да се и са овим милицијским системом обавезе створи што је могућно боља одбранбена моћ државе, а да се при овоме економска моћ њена не слаби: великим издатцима и дугим одвајањем великог броја радне снаге од њиховог редовног занимања у грађанству.

Да се може остварити ова основна идеја, у швајцарској војсци за извођење наставе и обуке предвиђено је ово:

1. Припремна настава младежи за време похађања основне школе и гимназије, као и вежбања младежи пред ступањем у војску.

¹ У XIII веку она је почињала од 16 година.

2. За време самог рекрутовања младића траже се, поред задовољавања извесних доста строгих услова за физичку развијеност, још и нарочити педагошки услови, те да се ниво основне наставе код рекрута што више узвиси и тиме се посредно олакша извођење рекрутске обуке.

3. Обавезну рекрутску наставу изводи нарочито спремљен кор инструктора, те се настава услед тога изводи потпуно рационално и за врло кратко време.

4. Рекрутска обука допуњава се: позивањем на вежбу, при чему је одређено њено трајање годишње, и за све време служења у појединим позивима и обавезним вршењем гађања у стрелачким дружинама — сваке године.

5. На избор официра и подофицира обраћа се нарочита пажња, а њихова стручна спрема усавршава се посеђивањем нарочитих курсева односно школа и то увек пред унапређењем у наредни чин. За више образовање официра основан је на Циришком универзитету нарочити војни одсек, чији курсеви трају три семестра.

6. Што се сваке године врше нарочита путовања са официрима из виших штабова и оних на командантским положајима у циљу решавања тактичких и стратегијских задатака (једне године тактичка, а друге године стратегијска путовања).

7. Образовањем нарочитих удружења официрских и подофицирских у циљу ширења војних знања ван војске, као и ради неговања што бољег другарства међу њима. — У овом истом циљу служе и разни периодични војни листови на немачком и француском језику, а које примају сви њихови официри.

1. Припремна настава младежи пре ступања у војску.

За време целог школовања деце у свима школама и гимназијама уведена је као обавезан предмет: гимнастика. Вежбања се изводе по програму, који је прописало војно министарство. И ако је за време последњих година ова настава знатно коракнула и дала добре резултате, ипак није достигла онај степен који се жели.

Настава се у већим местима изводи од стране нарочитих стручних учитеља гимнастике, а у мањим местима то раде сами учитељи.

Вежбања младежи¹ после изласка из основне школе врше се:

а) У добровољним гимнастичким дружинама, где се вежбања врше без оружја;

¹ Прве одредбе о настави војничкој код младежи почињу из XVI века.

- б) добровољна вежбања гимнастичка са оружјем и
в) добровољне стрељачке дружине: курс младих стрелаца.

I. Вежбања у гимнастичким дружинама.

Ова су вежбања бесплатна и односе се на све младиће од изласка из основне школе па до 20. године.

Програм ових вежбања садржи: маршевање, трчање, скакање, вежбања са шипкама, дизање и спуштање терета, као и бацање терета, прелажење преко препона природних или вештачких, вежбања у пузању, игре и друга вежбања популарна.

У колико је могуће, ова вежбања треба изводити под ведрим небом. Избор вежбања зависи од температуре спољне и конфигурације земљишта.

Маршевање треба да се изврши на даљину од 20—30 километара.

Сваки од младића, који буде свршио један приправнички гимнастички курс, добија о томе сведочанство, које у своје време подноси рекрутној комисији и доцније команданту рекрутне школе.

Министарство војно одређује са своје стране нарочите комисије које осматрају рад ових гимнастичких дружина.

Федерално веће са своје стране организује нарочите курсеве за учитеље гимнастике.

У ове дружине су урачунате и ђачке гимнастичке (средњих и стручних школа).

II. Добровољна гимнастичка вежбања са оружјем.

Комбинована гимнастичка вежбања с оружјем код младића од 16—20 године изводе се по овом програму:

1. Опис и руковање оружјем, нарочито расклапање, склапање, чишћење и одржавање пушке у исправном стању.

2. Руковање оружјем према пешад. егзерц. правилима у разним положајима тела; пуњење и пражњење пушке.

3. Узимање пушке на готовс, нишањење, окидање и гађање.

Вежбања из гађања по овом програму ова су:

За I класу (1 курс)

а) припремна вежбања: 15 метака,

б) главна вежбања: три разна гађања — 1. на 200 м. лежећи са наслона у мету А са 6 метака 2. на 300 м.

„ из руке „ „ „ „ „ „ и 3. на 300 м.

За II класу (2. курс)

а) припремна вежбања: 10 метака,

б) главна вежбања и то:

1. са 200	м. лежећи са наслона у мету	Б са 6	метака
2. са 300	" " " " " " " "	" "	" "
3. са 300	" " из руке	" "	" "
4. са 300	" клечећи " " " "	" "	" "

Ђаци, који су физички недовољно развијени, могу сва гађања вршити са наслона.

Обука из нишањења изводи се по настави за гађање.

Обуку припремну за руковање оружјем изводе официри уз припомоћ извесног броја способних подофицира и редова.

У свакој општини образују се секције најмање од 8 ђака. Оближње општине могу да се сједине у једну секцију.

Ова привремена вежбања из руковања оружјем могу на исти начин да се организују (по секцијама) у свима школама средњим и стручним.

На челу сваке секције за извођење припремне наставе за руковање оружјем налази се директор секције — официр или подофицир — који је одговоран не само за извођење наставе, већ и за административни рад у својој секцији.

Велике секције подељене су на групе од по 8—12 ђака; на челу сваке групе налази се по један наставник (инструктор).

Код великих кантона више суседних секција могу бити стављене под власт једног средског директора (*d' un directeur d' arrondissement*), који је по чину официр или подофицир.

Извођење ових вежбања у једном кантону стављено је под управу једног нарочитог одбора (из официра и подофицира), који је одговоран министру војном за успех и административни рад у секцијама.

У војничку књигу (*livret de service*) бележи се 8 часова ових вежбања као један дан службе у војсци.

Чланови ових дружина добијају из арсенала кантоналних ову војничку спрему:

1. пушку војничку, са прибором,
2. фишеклију са опасачем и
3. блузу за вежбање.

Кантонални одбор одговоран је за примљену спрему према војним властима, а родитељи или стараоци чланова (ђака) дужни су да написмено изјаве, да ће надокнадити сваку изгубљену војничку ствар, коју су њихови синови примили.

Пре почетка наставе има да се одржи један нарочити мали курс за наставничко особље, које ће доцније да изводи наставу.

Годишње трајање ових вежбања треба да буде: *најмање 50, а највише 80 часова наставе*, при чему треба бар половина да је посвећена гимнастици, а друга половина вежби из гађања.

Могу се образовати нарочите специјалне класе од ђака који су већ прошли кроз два или три курса, и за њих би се устројио нарочити програм рада.

Сваки члан (ђак) добија стрељачку књижицу, у коју се убележава ово:

- а) број бојевих метака утрошених за вежбања припремна и
- б) резултат постигнут на главним гађањима.

Ове књижице служе као основа за следеће курсеве, а сем тога показују се: при вршењу прегледа, при рекрутовању и при доласку у рекрутску школу.

Све трошкове, као и награде наставницима, плаћа федерално веће. (Види прилог IV).

III. Курс младих стрелаца.

Младићи од 18. године па до свога ступања у војску могу да образују стрељачке дружине. Ова обука је бесплатна.

Обуку ових младих стрелаца могу да изводе већ постојећа савезна федерална и кантонална стрељачка друштва или која друга стрељачка друштва.

Нарочити комитет узима из кантоналних арсенала: за сваког стрелца по 1 пешачку пушку са прибором. Одговорност за примљене војне предмете иста је као што је и напред речено за дружине под II.

Федерално веће даје за сваког стрелца по 5 франака, одакле се плаћају сви издаци рачунајући ту и утрошак муниције.

Кантоналне комисије осматрају рад младих стрелаца у овим курсевима.

Сваки стрелац добија стрељачку књижицу, у коју се убележавају постигнути резултати из гађања; она служи и као сведочанство за гађање, те се подноси коме треба: при рекрутовању као и при ступању у рекрутску школу.

Све наставно особље, као и сами стрелци, осигурано је од стране федералног већа за случајеве несреће, који би се могли десети за време вежбања.

Поред ових побројаних друштава за извођење припремне наставе код младежи постоји и извештан број кадетских корова, који имају исти циљ за спремање младежи у војним знањима. Организација ових кадетских корова разна је по кантонима.¹

Развиће припремне војничке наставе види се и из овог прегледа.

¹ Ови млади стрелци имају своје нарочите лепе свечаности, на које долази врло много света. Један мој пријатељ, чијим исказима поклањам потпуну веру, тврди ми: да су у јесен 1913. године у месту Веверу-у представљали заузеће Скадра.

Година	Кадетски кор Број корова	Бр. кадета	Број чланова у гимн. удр. за веж. без оружја	Број чланова у гимн. удр. за веж. са оружјем	Број младих стрелаца
1900	46	5779	5461		
1901	47	5906	5390		
1902	52	6420	6590		
1903	52	6442	6674		
1904	50	6149	5516		
1905	53	6838	6093		
1906	54	7057	6795		
1907	55	6931	7567		
1908	55	7187	7728	1853	
1909	56	7199	сред. бр. џака 10.000		1141
1910	57	7433	9732	4667	6070
1911	54	6898	11753	7678	3175
1913	—	—	9722	14041	2615
1914	—	—	9884	8089	1589
1915	31	5156	16102	1027	3677
1916	46	7127	20724	1759	9123
1917	—	—	око 18000	1400	8000

2. Педагошко-физички услови који се траже при рекрутовању младића.

Рекрутне комисије при рекрутовању младића траже ове услове: а) физичке и б) педагошке.

а) Способности физичке не оцењују се само лекарским прегледом, већ оцењују физичку способност нарочитим испитом из: скакања по дужини, дизања терета од 17 килограма и трчања на дужину од 80 метара.

Успех се бележи оценама од 1 до 5.

Оцене.	Скок по дужини (Дужина скока)	Дизање терета (Број дизања)	Трчање (Трајање)
1.	3,5	8	12 сек.
2.	3,0	6—7	12,2—13 сек.
3.	2,5	4—5	13,2—14 сек.
4.	2,0	2—3	14,2—16
5.	мање од 2	0—1	више од 16.

Поређењем постигнутих резултата, у току неколико година, констатовано је: да и ако се код младежи после свршене школе гимнастичка вежбања не врше са оним планом као што се то жели, ипак се констатује извесно добро побољшање физичке способности регрута.

б) Прегледом рекрута у смислу педагошком¹ тежи се томе, да се код рекрутованих младића констатује стање основне школске наставе као код будућих грађана швајцарских. При овом прегледу сваки рекрут подноси своје школске сведочанство за последњи разред посећивања школе. Пажња комисије обраћена је на ове предмете: читање, писмени састави, рачунање и познавање грађанских дужности и права (*droit du citoyen*).

За сваки од ових предмета дају се оцене, које се рачунају од 1 до 5. Према збиру оцена рекрути се деле у 3 класе: (1 се рачуна као најбоља, а 5 као најгора оцена).

Ова подела на класе има практичну вредност у томе, што се рекрути одређују и по њима у разне родове оружја (поред оних других услова о физичкој развијености, условљених за поједине родове оружја). Рекрути из 3-ће класе, распоређују се подједнако у пешадију и остале родове оружја).

Садашња организација швајцарске војске тражи, да се сваке године могу добити око 20.000 извежбаних рекрута.

Сваки младић који се комисијским путем нађе за способног добија војничку књижицу, која му служи као војна легитимација, и у њу се убележавају сви потребни податци.

3. Кор инструктора и вежба рекрута.

Обука рекрута изводи се у нарочитим рекрутним школама, кроз њу морају проћи сва лица способна за службу у војсци. Трајање ове обуке предвиђено је овако (види прилог V):

Трајање обуке: за пешад. 65 дана; коњицу, 90 дана; артиљ. 75 дана; иижињ. 65 дана; санитет. 60 дана; возар. 60 дана (дан доласка и дан отпуста не рачуна се).

Обуку рекрута изводи нарочити кор инструктора, припремајући уједно и старешински кадар у специјалним школама.

На челу овог кора, а за сваки род оружја, налази се по један шеф — инспектор.

Сваке године одређује се број ових инструктора. Немајући најновије податке, узеоу оне из 1912. године, када је њихов број био овакав:

У пешадији :	111 инструктора
У коњици :	17 ”
У артиљерији :	27 ”
У инжињерији :	10 ”

Да неко постане инструктором, треба прво да буде приправник, што са друге стране условљава и ово:

¹ Појавила су се извесна мишљења у 1920 г., да ово треба изоставити. Али изгледа да ће остати по досадашњем.

Да је свршио испит зрелости, да је доброг здравља, да је као официр са успехом био у рекрутској школи на једној вежби, и најзад да зна два говорна језика швајцарске државе.

Почев од 1911. године, ово приправништво траје 3 год. најмање. За ово време они се усавршавају у знањима теорним и практичном раду. Они морају, да сврше редовни курс војни на церишкој политехници.

Ови инструктори имају сва права као и остали официри.

За лакше извођење наставе код рекрута, Швајцарска је подељена на дивизијске рекрутне области, а ове на пуковске округе. Опште је правило: да сваки рекрут служи у своме кантону. (Сваки кантон снабдева материјалном спремом своје регруте изузев јединице које се формирају из више кантона и о којима води старање федерално веће.²

Време, када ће се рекрути позвати на обуку одређује се са обзиром, да се они не одвајају од својих редовних грађанских занимања.

По свршетку рекрутске обуке подноси се извештај од стране инструктора, преко инспектора пешадије, шефу војног департамента (војном министарству).

Они рекрути, који су због болести, одсуства или издржавања казни изгубили више од шест дана наставе, отпуштају се са курса рекрутске школе коју је требало да посећују, па се позивају у следећем-наредном курсу.

Ако командант једне рекрутске школе нађе, да неко од рекрута није постигао задовољавајући успех при крају школе, позива се у наредни курс рекрутски да ову спрему допуни.

Гледишта о извођењу наставе у швајцарској војсци изнета су на страни 11—17.

4. Вежбе резервиста и обавезна гађања ван службе.

Ове се вежбе врше сваке године и трају по 11 дана (14 за артиљерију и градске трупе).

Прописано је, да се редови и каплари позивају свега 7 пута, подофицири 10 пута (рачунајући ту и оне курсеве, које су походили у нижим чиновима). У опште за време ове вежбе изводе се вежбања са четом, батаљоном и већим јединицама.

У *ландверу* позив на вежбу врши се сваке 4 године и то на 11 дана; но у сваком случају редови и каплари позивају се само једном на ову вежбу.

У *ландштурму* може да се врши позив на вежбу не дуже од 3 дана.

² Види на стр. 118. напомену.

Вежбање ово врши се по овим гледиштима (в. стр. 16):

Гађања ван службе дужни су да врше сваке године у стрељачким дружинама: сви нижи официри (елите и ландвера) као и сви подофицири и војници. Ако неко не сврши на време, онда се позива на вежбу о свом трошку.

Гађање се врши код стрељачке дружине оне општине где обвезник станује; ово ради боље контроле.

Министарство војно прописује програм гађања којим обухвата један део од обавезног програма — 4 вежбања са специјалним условима.

Напомена: Подела дивизијских области на пуковске округе, извршена је са погледом на рекрутovanje људства за један пешад. пук „елите“. Ако то није могућно остварити, онда се образују батаљонски срезови; закон шта више одобрава да се образују и четни рекрутни срезови.

Пуковски рекрутни окрузи носе број онога пука, чије људство рекрутује, а батаљонски срезови поред броја пука имају још и слова: а, б, в.

Сматра се да је испунио своју годишњу обавезу у овом погледу сваки од чланова стрељачке дружине када испуни услове. Конфедерација даје оваквим дружинама извесну новчану помоћ — по 2 франка на сваког члана. (В. прилог IV).

Резултат гађања уписује се сваком члану у његову стрељачку књижицу, а за сва гађања подноси се редовним путем преко команданта пуковског округа извештај министарству војном — за инспектора пешадије.

Управа стрељачке дружине¹ одговорна је морално за савесно извршење ових гађања. Њен рад надгледа једна нарочита војна — контролна комисија. За целу дивизијску област одређује се и 1 нарочити официр, те он даје општа упутства за вршење ових гађања. Овај официр стоји под инспектором пешадије.

5. Избор официра и подофицира.

Према одредбама закона о устројству војске власне су претпостављене старешине да за време рекрутске школе и за време вежби одабирају погодна лица и према томе чине предлоге за њихово посећивање подофицирских и официрских школа.

Бирају се само она лица, која имају и добре карактерне особине као и извештан друштвени положај у грађанству.

У официрске школе упућују се они, који су већ добили чин подофицира.

¹ Први почетци у стварању стрељачких дружина и утакмач. гађања допиру до XIV века.

Ова школа траје (в. прилог V):

По 80 дана за пешадију, коњицу и брдске трупе;

По 105 дана за артиљерију и инжињерију итд.

Тек по свршетку ових курсева¹ врши се унапређење у чин потпоручника, но с тим да су дужни у првом наредном курсу рекрута да буду позвани ради практичног рада.

Повећање спреме знанствене код официра осталих чиновна врши се по једном општем принципу: да пре но што ће неко од официра бити унапређен у већи чин, а тиме да добије и већи положај (ако за то има препоручљиву оцену), он мора претходно да прође кроз један курс за спрему.

У томе циљу постоје код Швајцараца две централне школе: I. и II.

У централну школу Бр. I (која траје 30 дана) примају се официри чина поручника (*premiers lieutenants*) ради тактичке спреме свога рода оружја, организације и употребе других родова оружја. Настава теорна допуњава се практичним вежбањима на терену и у ратној игри.

У овакве школе скупљају се официри из разних родова оружја, што има своју нарочиту добру страну за постигнуће што бољег узајамног рада њиховог.

Као што је већ напред речено, сви кандидати за четне командире (поручници пред унапређењем за чин капетана) морају проћи кроз ову школу радећи тада у својству четног командира.

У централну школу бр. II. (која траје 50 дана) узимају се капетани, којима предстоји не само унапређење у већи чин, већ и добијање веће команде (батаљона).

Настава обухвата поред тактике опште и тактику осталих родова оружја, вођење трупа, ратну историју, сталну фортификацију, ратно право, службу снабдевања и санитетску службу.

Да неко од капетана може постати слушалац ове школе, треба да је посећивао курс бр. I и да има препоручљиву оцену за унапређење.

Сем ових школа постоје за официре још и ове школе:

1. За пешадију.

1. Школа гађања од 18 дана за поручнике.

2. Курс гађања од 11 дана за капетане, који нису били у школи под 1., и за више официре.

3. Курс за вође патрола — од 11 дана. Овај курс је одређен за наставу неколико нарочито изабраних нижих официра из сваког батаљона.

¹ Први почетци на стварању разних курсева за обуку официра и подофицира били су 1733 г. у Берну.

4. Курс технички (за инструкторе) од 11 дана за пионирске радове и сигнализацију. Овај курс је одређен још и за обуку неколико нижих официра сваког батаљона, који имају доказане склоности за ове радове.

5. Курс тактички од 7 дана за капетане и више официре. Ови курсеви се врше сваке 4 године. Сви капетани и виши официри увек се позивају на овај курс.

2. Војно одељење на циришкој политехници.

Да би се дала прилика официрима да увећају своја војничка знања, као и да се припреме у своме позиву официра — инструктора — за главне родове оружја, установљено је на политехници у Цириху једно нарочито одељење за студирање војних знања. Оно стоји под министром војним. Курс предавања траје три семестра: 1 зимски и 2 летња.

Да неки постане редовним слушаоцем овог курса, треба да је већ унапређен за потпоручника швајцарског, а сем тога да има све услове, те да може ступити на универзитет — матурантску диплому.

Но дозвољава се и осталим швајцарским студентима, да могу посећивати ова предавања.

Програм овог курса обухвата ове предмете:

Општа ратна историја. Војна историја и историја ратова швајцарских.

Стратегија.

Тактика: основна, приципи тактике, планински рат, градска и рововска војна.

Фортификација.

Организација војске.

Војна администрација.

Војна педагогија.

Ратно право. Казнени законик.

Балистика. Опис оружја. Теорија гађања. Експлозиви.

Војна географија и топографија.

Војна телеграфија и телефонска служба. Сигнализација. Ваздухопловство. Фотографија.

Служба позадинска. Железничка служба и етапна служба. Исхрана војске.

Санитетска служба. Ветерина и неговање коња.

На завршетку курса полаже се испит.

6. Путовања у циљу решавања задатака.

а) Решавање задатака тактичких.

Официри виших штабова позивају се сваке 2. године на 11 дана вежбе. Тим радом наизменично руководе команданти

дивизије односно корпуса. Министар војни наређује, који ће официри из штабова доћи на ову вежбу.

б. Сваке друге године врше се вежбања у циљу решавања задатака оперативних. Ова вежбања трају 11 дана и на њима учествују: команданти корпуса и дивизија са својим начелницима штабова, команданти утврђења и други официри из министарства војног, а која се буду одредила.

Биће корисно ако се изнесе неколико података о томе, на који се начин врши образовање ђенералштабних официра. За образовање њихово постоје нарочите школе у које се могу упутити официри из трупа, и то:

Школа бр. I за почетнике (приправнике) траје 70 дана и подељена је у два периода;

Школа бр. II за капетане и траје 42 дана и

Школа бр. III за официре, који су прошли кроз школе број I и II.

Сем ових школа могу се наредити нарочити други курсеви за спремање и вежбу ђенералштабних официра.

О предавањима у овим школама нећу се бавити, јер то није у оквиру постављеног предмета који овде излажем.

7. Официрска и подофицирска друштва.

Кратко трајање времена за рад и обуку официра и подофицира на војној дужности утиче, да су се међу официрима и подофицирима образовала нарочита друштва у циљу бољег развића и неговања војних знања. Таквих друштава има врло много, поменућемо само најглавнија:

Друштво швајцарских официра (*la Société suisse des officiers*) представља једно централно друштво многих официрских друштава. Његова је активност нарочито за време зиме. Тада се организују многе конференције, вежбе из ратне игре, курсеви из јахања, борења, ски-а итд. Ређе се даје видети, да се за време летњих месеци организују вежбања: тактичка на терену, гађања из револвера, курсеви јахања итд.

Разна друштва подофицира груписана су у једно заједничко друштво швајцарских подофицира (*la Société suisse des sous-officiers*).

Ово друштво организује за време зиме: вежбе из читања карата, курсеве техничке, припремна вежбања у погледу разних свечаности подофицирских и т. д. За време лета врше се гађања из револвера, екскурзије, вежбања из војних гађања, вежбања тактичка и из оцене одстојања.

Често пута стрељачке дружине допуњавају своју активност са разним екскурзијама и вршењем бојних гађања. Извесна од њих организују за време зиме вежбања из нишањења, собног

гађања и вежбања за усавршавање у гађању код слабих стрелаца.

Постоје још: друштва коњичка, артиљеријска, пионирска и разна друштва милосрдна (самарићанска) са веома јако разгранатим бројем подружина и врло великим бројем чланова.

Да би официри могли да се усавршавају у војним знањима, сваком од њихових официра стоји на расположењу *бесплатно коришћење* (позајмљивање) књига из војне библиотеке.

Сваки може да узме највише 3 књиге у један мах и да их задржи 1 месец дана.

Једно мишљење о швајцарској војсци.

У уводу књиге *L'armée suisse* пуковник Egli изнео је ову и ако за оно доба ипак интересантну оцену о вредности швајцарске војске. Оцену је дао 1910. године ђенерал Конрад фон Хецендорф.

„Војнички дух укореењен код сваког, топао патриотизам одлични услови физички и интелектуелни за војничку службу. Као природна последица долази: живо интересовање за војничку службу, добровољна дисциплина и воља да се напори подносе добровољно.

Разним народним установама навикавају се још од детињства на војничку службу, чиме се само још више повећавају горње особине.

Официрски кор ради са ревношћу на свом усавршавању и воли свој позив.

Војна управа стално тежи за увођењем свију новина војничких, да их примени у војсци и не штедећи новаца, дакле има један одређени циљ за свој рад.

Јасно је, да се са оваквим основима могу постићи знатни резултати са оваквом милицијском војском, као што се то стварно постиже у Швајцарској“.

Прилози:

I. Садања швајцарска је велика: 41298 км. и на тој историји живи око 4 милиона становника. Насељеност је доста густа, јер долази (не рачунајући странце) око 91 становника на 1 км.

Сама земља је веома брдовита, јер има само 29637 км. продуктивне земље (т. ј. $\frac{3}{4}$) а остатак је непродуктиван.

II. Знатан број Швајцараца учествовао је у светском рату у „Страначкој легији“.¹

Узимајући податке из листа „France-Suisse“ види се да се пук у коме су били поглавито Швајцарци врло добро држао у борбама 20. VIII. 1917. године око заузећа Cumiers-a. Сем тога у 1918. години ова легија показала је изванредно добар пример свог одличног држања, кад су Немци били отпочели своју офанзиву; она је тада била бачена на једну брешу западног фронта. Ту је својом борбом и без помоћи артиљерије успела да својим чврстим држањем парализује шта више и немачке нападе управљене на тај део фронта. Војници тог чистог швајцарског пука борили су се као лавови, и тај пук се цени као најбољи у целој тој страначкој легији.

III. По садашњем закону о организацији војске Швајцарска може да мобилише овај број војника:

„Елитне трупе“	око	142.000
„Ландвер“	око	69.000
„Ландштурм“	око	68.000

IV. Број чланова стрељачких дружина, којима држава даје новчану потпору.

У недостатку војних података узећу све из 1911. године:

Број дружина био је 3973;

Број чланова укупно: 232039;

Број чланова који имају право на помоћ: 181444;

Укупна новчана потпора: 559298 франака.

V. Трајање разних курсева (школа) и вежби.²

	Пешад.	Коњица.	Артиљерија	Инжињ.	Град. трупе:
Рекрутна школа:	65 д.	90 д.	75 д.	65 д.	75 д.
Подофиц. школа:	20 „	35 „	35 „	35 „	35 „
Официр. школа:	80 „	80 „	105 „	105 „	80 „
Годишње вежбе:	11 „	11 „	14 „	11 „	14 „
Школа за комесаре:	30 дана.				
Школа за штабне писаре:	30 дана. Централна школа бр. I: 30 д.				
Школе за команданта стана:	20 дана.	„	„	„	II: 50 „

Сем ових школа постоје још и ове:

За значаре, пушкаре за оправку пушака, пушкаре за оправку митраљеза, батеријске механичаре, седларе, официрске сеизе и поткиваче.

У време трајања курсева не рачунају се дани доласка и отпуштања војника.

¹ Ово се односи на кантоне романске.

² И ако је трајање школа минимално, ипак је буџет њиховог министарства војног знатан, долазио је скоро до $\frac{1}{4}$ целокупног буџета.

Општа гледишта за извођење наставе

I. Циљ наставе

Настава војничка обухвата ове циљеве:

1. Да обвезницима свију чинова створи тачан појам о томе шта сваки од њих треба да зна и да ради према датој ситуацији. То значи: да се може радити за време рата не само по примљеној заповести, већ и по својој иницијативи али са сигурношћу;

2. Да код старешине створи ауторитет, а који они треба да одрже у свима приликама, и

3. Да пробуди, негује љубав ка служби и поверење у валаност војних институција.

Једна милицијска војска (као што је швајцарска) може бити способна за рат само тако, ако истовремено испуњава сва три горња циља.

Настава чисто формална (стројеви) треба да се ограничи на најнужније ствари. Али, тамо где је потребна поправка форми, ово тражити без икакве милости.

Старешине. — Да би се постигао успех, старешине треба да су не само старешине, већ и разумни васпитачи. Посматрати (третирати) официра и подофицира са неке висине и са педантношћу, то би значило то исто, што и неразумевати свој позив; томе старешини недостаје поверење и љубав ка служби.

Потчињени треба да је уверен, да претпостављени никада неће тражити од њега нешто, што он не би могао да испуни, ако би у то уложио и сву своју енергију. Ово уверење је основа свију војничких способности.

Настава. — Начин издавања заповести и командовање јесте један од главних (есенцијелних) услова ових гледишта (убеђења). Али, да би се могли посветити војној дисциплини и да се њено развиће увећа, потребна је и разумна настава.

Циљ ове наставе је да младом рекруту објасни: да би војска могла одговорити своме задатку, потребна је апсолутна послушност — као најважнији њен основ. Најзад, било би потрешно, ако би се створило уверење, де је прво потребно објаснити оправданост (опортунитет) једне заповести па да би се постигла добровољна послушност. Војник мора бити тако васпитан, да се покорава без икаквог објашњења.

Циљ војничке обуке је — васпитањем развити чврстину карактера.

Прави војнички дух је онај, који допушта свима онима који га имају да подносе тегобе службе без жалбе на замор.

— Да сматрају као сасвим природно савесно испуњавање своје дужности у свакој ситуацији; као и да све појављене тешкоће и опасности сматрају, да су оне једино зато ту, да

се очеличи њихова воља и да то све тежи главном циљу: ја-чању карактера.

Никада чврстину карактера неће моћи да развију оне старешине, које својим потчињеним не признају право да и они имају своје „ја“ и који ни најмање не воде рачуна о части и осећају достојанства.

Не заборавимо, да што се има више културе и разумности, у толико се више схвата потреба за војничком дисциплином, исто толико је већа осетљивост према злоупотреби њеној.

Војна служба изискује: јасан поглед, одлучно заповедање, каткад и са неумитном строгошћу.¹

Међутим непрекидна грубост — раније свакодневна појава — са тоном охолом и увредљивим изазива клонулост још од самог почетка. Ово ствара испрва пометњу и бојазан, а за тим гнушање и саму службу чини још тежом.

Треба имати стрпљења према слабима и да се захтеви службе повећавају постепено.

Пажљиво треба избегавати све што ће војнику изгледати као шиканирање.

Који старешина уме да схвати правилно свој положај према својим потчињеним, неће се бојати да са њима изван службе има у часовима одмора и другарске односе, те да са њима подели радост и бригу. Њему неће бити тешко да увек остане на висини свог позива, избећи ће околност да оваквим својим држањем тежи за популарисањем; са друге стране ипак може себи да осигура поверење својих потчињених, чим они осете да је његова симпатија према њима не само искрена, већ и природна и некористољубива.

Треба се старати, да се ради са вољом и весело. Не треба одређивати за један посао више времена но што је потребно. Шта више за службу наставе треба захтевати напрезање свију сила. Исто тако треба и од саме трупе тражити највеће напоре, те да се види зашта је она способна, као и да се у њеном раду налази и задовољство.

У жељеном тренутку, а у погодној прилици, треба да наступи и извесно попуштање у служби; то ствара промену и утиче повољно

Ето, тако се у трупи ствара воља, хомогеност у раду, као и поверење у своје старешине; сузбија болест (навика) за критиковањем и зла воља, а негују племенити осећаји; тиме се трупа чини способном за највеће жртве у часовима опасности.

¹ У почетцима стварања војничких закона у 1393 г. налазе се и ове одредбе: а) најстрожија дисциплина за време борбе, б) најстрожије казне за бегство, пљачку, скрнављење цркви и напада на нејач.

Команданти школа и курсева праве програм рада, а према општим начелима за извођење наставе, подносе га на одобрење своме претпостављеном.

За извесне материјалне издатке око транспортовања трупа железницом тражи се одобрење од министарства војног.

На крају сваког курса односно школа команданти подносе инспектору пешадије извештај о постигнутом раду; пошто се да̄ потребно мишљење, ово се спроводи министру војном.

Сва пропуштена служба у школи или курсу мора да се надокнади. Изузетци су предвиђени.

Време потребно за организовање ових школа односно курсева није урачунато у број дана предвиђен законом о устројству војске. Обично се код пешадије не рачуна више од 2- дана.

Време за почетак курсева наставних, а нарочито за школе рекрутске одређује се тако, да што мање омета рекруте у њиховом грађанском позиву.

II. Обука подофицира.

У школама подофицирским моралном васпитању подофицира дати првенство по важности.

Дух трупе зависи од подофицира, од начина њиховог избора и обуке, као и од тога каквим су осећањима прожети. Подофицир је у сталном и непосредном додиру са војницима, те има на њих не само најнепосреднијег утицаја, већ свакако и најјачег.

Утицај подофицира на трупу може бити добар или рђав, средине нема. Најбољи официр не може ништа учинити, ако се код подофицира укоренило: немање карактера, осуство осећања према дужности. Команданти су ту, да објасне ово свима онима којима припада избор и обука подофицира.

У избору подофицира не треба се никада повести за великом живахношћу и окретношћу њиховом. Ови млади људи требало би да још од детињства имају љубави и склоности ка војничком позиву.

Својим држањем и целом својом личношћу подофицир треба у трупи да представља: модел једног правог војника; као и да је у стању да обучава рекруте према упуштвима наставника (Оф.).

За све оно што се односи на унутрашњи ред трупе треба код подофицира пробудити и изоштрити око, створити код њих војнички поглед, како би подофицир у овој области умео и сам оштроумно да предузима потребне мере.

Велика се прилика пружа за практичан рад подофицира у рекрутској и четној школи.

Целом наставом, у колико се она односи на подофицире, треба тежити томе, да додељене им дужности схвате као задатак не само користан и племенит, већ и да у вршењу истог налазе задовољства. Погодна настава може да пробуди код њих у великом степену савесност за своје обавезе према служби. Треба знати, да они врше своју дужност овако и подносећи све напоре без роптања они постају сигурна и солидна потпора официру и врло добар пример за потчињене.

У рекрутској школи подофицира треба резервисати нарочито поље рада. Љубав ка служби, углед њихов, као и вредност њихове личности треба им не само уздићи, већ то одржати и учврстити. Ситничарским претеривањима не треба да се умањи осећај њиховог достојанства, као и то да се не издају заповести за сваку ситницу и непрекидно контролише рад.

Подофицир треба код официра да наиђе на поверење, савете и потпору; ако тога нема, онда се он удаљава од њега и у место да подофицир постане елеменат прогреса (напретка), он постаје елеменат расула.

III. Настава рекрута.

У извођењу наставе треба се чувати, да она не носи на себи карактер журбе и хитње; јурење за што бржим успехом не треба да постане са друге стране узрок нервози наставника.

Јединачној обуци треба посветити највећи део додељеног времена, те да се она учврсти као што треба и да се од рекрута може да створи: војник.

Служби око одржавања унутрашњег реда треба дати и праву васпитну вредност, у циљу стварања војника. Тражењем тачности и у најситнијим стварањима када се то тиче вршења (испуњавања) својих дужности.

У раду треба захтевати потпуну прибраност духа и не задовољавати се успехом рада пре, но што се добије оно што се жели и то у жељеној форми. Ово се такође има да примени и у вежбањима чисто стројне (формалне) обуке, одређене ради навикавања људи на подношење великих напора и обраћања највеће пажње, како би се могло рачунати на њих и у одлучним тренутцима.

За време обуке рекрутима треба објаснити: да је сваки од њих дужан да се у границама своје физичке снаге залаже сав, а за рад за који је способан.

У принципу, у обуци рекрута, вежбања треба разликовати на: чисто стројна (формална) и на она у којима се дају само упуства за рад у борби. У првој групи вежбања води циљу: педантна тачност, у другој има да се остави потпуна иницијатива.

Биће потребно да се стално наглашава и објашњава, зашто је један поступак добар, а други рђав. Апелујући при овоме на разум (схватање), развија се моћ расуђивања и на рекруте се утиче не само да раде као што треба, већ и по својој иницијативи.

Пре свега, јединачном обуком треба учинити то, да се уочи: њена неминовна примена за борбу, пажња на старешине, заповести и на дисциплину, којом се спречава да се дата слобода не злоупотреби.

Ако се за време маневара констатују недостатци у овој настави, онда неће ништа сметати да се они допуне обуком на егзерциришту и у дворишту касарнском.

Настава на терену променљивом треба такође да се ограничи на најпотребније ствари. Услед кратког времена за извођење обуке задовољити се тиме, што ће се рекрутима и са добро припремљеним вежбањима јасно да истакне апсолутна и што већа јасноћа за њихов рад за сличне случајеве, те да они могу радити сами.

Теорна настава треба такође да послужи за васпитање војника. Она треба да се ограничи на најнужније, да се изводи са пуно воље и живости, а да се не изметне у просту игру: на постављање питања и тражење одговора. Ту је прилика, где командант једне јединице или један инструктор може говорити срцу војничком.

Све старешине имају да употребе све своје силе, ради сузбијања и угушивања сумњивих и ниских осећаја наших младих војника.

Мајмунисање (*chinoiserie*) и суптилности су отров у извођењу наставе рекрута код једне милицијске војске. Ове радње имају само једини и неминовни циљ да компромитују јасноћу и простоту као и одлучност у раду. Да би се избегла ова опасност, наша су правила због тога упрошћена.

Васпитање младих рекрута пада у дужност младим старешинама у приликама у којима се они налазе; овај се задатак изводи скоро онако како се то може да пожели. Они треба за време рекрутске обуке да допуне своју спремину као наставници и команданти и да постану у исто време учитељи (наставници) и васпитачи.

Лични односи између инструктора и официра трупних утичу на резултат њиховог заједничког рада; они треба да су засновани на узајамном поштовању и цењењу.

Утицај инструктора на старешински кадар, који им је поверен, регулише се према индивидуалности њиховој, према ономе шта они знају (спреми) и способностима.

Још у почетку наставе треба дати официрима самосталност у раду, а која им припада према њиховом положају. Под

упуствима инструктора они ће научити, да се њоме користе како то треба. Овај ће имати у њиховим очима само просту улогу једног команданта јединице; он ће им давати задатке за извођење наставе и упуства за њено извршење. Он ће надгледати и руководити и попуштаће у колико увиди да се они осећају способни за самосталан рад. Овим поступком инструктор ће на крају јединачне обуке успети у томе, да ове младе наставнике учини способним за самосталан рад те да раде сами не питајући никога за савет. Мале погрешке, нетачност и особености мање важности не треба да буду повод да се официр (наставник) сматра као ђак и да се непрестано посматра његов рад.

За време првог периода наставе, млади командант јединице имаће више да се занима унутрашњим редом својих рекрута, а наставом мање; доцније, у колико се све ово побољша својим нормалним током, он ће сам предузети управу и вођење своје јединице.

На ова гледишта треба се прилагодити у рекрутској школи са пуно савесности и са пуно воље.

Рекрути враћајући се својим кућама треба да понесу пуно љубави за војну службу и велике њене циљеве, да понесу веру у своје старешине, свежу душу и срце. Физички и морално очврсли, они ће бити радост својима и биће часно сведочанство у корист оних који су их васпитали.

На тај начин обука војника неће имати само значај војнички, она ће имати дубока утицаја на живот грађански и помоћи ће увођењу реда, морала, осећаја дужности и пожртвовања у држави.

IV. Настава за гађање у обуци рекрута

Ова настава треба да је јединачна, водећи рачуна о способностима сваког војника и о његовом физичком саставу.

Инструктор треба да је способан за извођење ове наставе, на име: да може да уочи све махне код рекрута, да познаје њихов узрок, као и да зна начин да се оне искорене, а да се ипак вера рекрута у оружје не умањи, већ на против да се још више повећа, као и да сам рекрут не изгуби веру у самог себе. Најзад, потребно је да и сам наставник буде врло добар стрелац — тај пример најбоље утиче на рекруте.

Настава треба да је прогресивна (постепена), поједине радње да се изводе испрва засебно, па тек после да се врше сједињене, кад је рекрут толико успособљен, да их изводи тачно и са сигурношћу.

Прецизност у вршењу ових радњи јесте један од услова за доцнији рад стрелаца у заједници.

Наставник треба да се стара да још испрва уочене грешке код рекрута не постану навика; њих треба постепено искорењивати.

Рђаве стрелце треба обучавати засебно, одређујући им за то једног доброг наставника.

Настава из гађања отпочиње са припремном школом за гађање, држећи се при овоме истог реда као и код нас, те овде не треба ништа ново да наводим.

Сваке године од стране њиховог министарства војног прописује се програм за вршење гађања у пешадији. Из програма 1916. године узећемо податке како се то код њих радило за ту годину.

За ту годину гађања у рекрутској школи била су подељена овако: *а) прешходна, б) пробна и в) главно гађање.*

а) Прешходна гађања (вежбања).

Циљ ових вежбања је: да рекруту пружи прилику да се потпуно упозна са основним знањима потребним за гађање, као и да га толико успособи у тој вештини која се још сматра као минимална, па да се пешак може сматрати као добар стрелац. На другом месту, она служе као припрема за вршење главног гађања.

У овим вежбањима обука се изводи у свима ставовима са наслона и из руке.

У овој настави инструктор четни има пуну самосталност у свом раду: он цени која су од претходних гађања погодна за појединог рекрута, водећи рачуна о умним и физичким способностима сваког од њих. Другим речима, сви рекрути у чети не врше потпуно исти програм гађања, те и за саме инструкторе није обавезно да се држе једног програма.

И ако је за ова гађања предвиђено, да се има да утроши по 50 метака на сваког рекрута, ипак услед напред речене слободу у раду код инструктора наступа редовно то, да ће стрелци добро извежбани да утроше мање (од прописаног броја) а они рђави (слабији) више. Али потребно је ипак да и они добро извежбани стрелци утроше 25 метака.

Ова вежбања не треба отпочети пре треће недеље рекрутске обуке, а код слабијих стрелаца ова гађања почети тек пред почетак главних гађања.

Гађање само врши се у школске мете.

б) Пробна вежбања (гађања)

Циљ ових вежбања је тај, да се провери: да ли рекрут у основи добро разуме само гађање. Инструктор четни сам оцењује, када је моменат дошао да рекрут врши ова гађања.

Само гађање врши се на школску мету са одстајања од 300 метара, са 6 метака, при чему је рекриту остављено на вољу, да ли ће гађати из става лежећег или клечећег.

Пре почетка самог гађања рекрут има права да избаци 2 пробна метка. За ово гађање прописани су нарочити услови које стрелац има да испуни. За време гађања војнику је остављена потпуна слобода у раду.

Ако рекрут не испуни услове прописане за ово гађање, онда се враћа на претходна гађања, па њих као пробна гађања врши све дотле, док не испуни прописане услове за њих. У главном гађању могу да учествују само они стрелци, који су испунили услове из пробног. Много је корисније, да они утроше сву за њих додељену муницију на овим припремним вежбањима.

в) Главна гађања (вежбања)

Ова гађања могу се сматрати као испитна (преглед). Она не служе за наставу (обуку) већ на њима војник има да покаже све шта је научио у припремним гађањима и бојном гађању.

Само гађање се изводи у другој половини рекрутске обуке; командир школе одређује дан.

На овом гађању стрелац има да ради потпуно самостално и има да избаци 6 метака без прекида на једном од гађања.

Чети се оставља довољно времена, те да се само гађање не изводи са журбом и хитњом; и сам дан за гађање бира се (време погодно). Гледа се да овај дан буде као нека свечаност.

Забрањено је да се на метама обележавају нишанске тачке.

Према успеху који би чета постигла на овом гађању одређује се ранг чета у школи.

г) Јединачно бојно гађање (tir de combat individuel)

Ово гађање се врши у истом циљу као и код нас. На војника је додељено по 20 метака (код нас 10). Гађања су на одстојању од 50—500 метара. Мете су покретне, падавице и друге.

Према извежбаности сваког стрелца дају им се задатци лакши или тежи.

Муниција одређена за ово гађање има се употребити искључиво за њ.

V. Вежба резервиста (cours de répétition)

У овим курсевима¹ вежбају се основне јединице и трупна тела, а у циљу заједничког рада. То је прилика за развијање и неговање поверења старешина у трупу и обратно; дакле, ту се развија војнички дух (le virilite de l' esprit) и карактер.

У овој вежби код трупа развијају се маневарске способности, а не да се врше скраћени курсеви за рекрутску обуку. Ова вежбања промашиће свој циљ, ако се пропусти оно што је главно: рад на учвршћивању дисциплине. Ето због чега се може помишљати само тада на развијање тактичких и маневарских способности трупа, ако је јединачна обука већ раније довољно обрађена.

Старешина, ма којег чина био, не треба да мисли да се његов посао састоји само у томе, да за време ове вежбе ограничи своју активност само на оно што је програмом прописано. Сваки је од њих дужан да о свему размишља и да свог претпостављеног обавести о својим корисним плановима, т. ј. сваком старешини даје се велико поље за рад из сопствене иницијативе.

Из ових предлога потчињених сваки претпостављени може да оцени: да ли они као старешине схватају свој задатак потпуно онако као што треба, како у погледу циља тако и у погледу избора средстава за њихово постигнуће. Није потребно нарочито да се наглашава, да и за време ових вежби сам ток службе треба да се одликује оном истом прецизношћу као што се то тражи у извођењу рекрутске обуке.

Као што је у првом ставу већ наглашено, потребно је да се за време ове вежбе учврсте способности старешина и трупе једних према другима и да се све то прилагоди за заједнички рад на сваком земљишту и шта више и за рад за непредвиђене прилике.

Ова се вежбања изводе у обиму: пука, бригаде, дивизије, па најзад и корпуса — што одговара нашој пуковској, бригадној дивизијској вежби.

Велика корист од ових вежбања састоји се у томе, што она представљају континуитет рада из године у годину.

Поред напред реченог на овим вежбањима даје се прилика да, поред оцене способности трупе за рат, још и виши команданти упореде своје утиске, да траже узроке за поправку оног што им се не допада. Сем тога, овде се цене способности

¹ Као што је њихова вежба рекрута сведена на најмањи број дана, исто је тако урађено и с вежбом резервиста. Пошто је број дана за вежбу рекрута зависан од многог чега другог (претходног) пре ступања у војску, то се и за вежбу резервиста има на уму, да се она допуни на други начин.

официра и чине потребне мере за њихов распоред као и распоред инструкторског кадра.

VI. Корисна објашњења

1. *Значај батаљона.* — Имаће свог нарочитог интереса да се овде истакне једна специјална појава у швајцарској војсци о улози батаљона. Батаљон код њих има онај исти значај који имају пукови код нас. Он представља једну хомогену јединицу, која има своје давнашње традиције и нарочиту одлику краја одакле се људство рекрутује — тиме садржи и велику кохезиону моћ. Командант батаљона има врло великог утицаја на дух, извођење обуке и држање свог људства. Батаљони су и сада задржали своје ранјие бројне називе. Јачина ратног батаљона је: 25 официра, и 925 војника (брдски батаљони су јачи).

2. *Давање спреме на руковање.* — Поред додирнутих узрока што се вежба изводи за тако кратко време (добра писменост, обука рекрута од стране нарочитих инструктора), треба још навести и то, што сваки од њихових војних обвезника ступањем у војску прима на руковање целокупну спремину војничку и она је код њега све дотле, док се не ослободи обавезе у војсци. Овим се хтело то да истакне: да се за време ове вежбе не губи време око давања одела и оружја, као и на одузимање истог. Сам преглед ове спреме врши се у нарочито одређене дане, па и то траје најнужније време (*controle militaire*).

3. *Формација војске 1919 г.* — Да би се донекле могло лакше да схвати извођење вежбе по пуковима, бригадама и дивизијама, добро је да се изнесе у најглавнијим цртама њихова формација.

Швајцарска војска, поред нарочитих посадних трупа, формирана је у три корпуса.

У елитним трупима има свега 6 дивизија, не рачунајући ту и коњичку дивизију, 4 бригаде (8 пукова).

Свака дивизија има: 3 пешадијске и 1 артиљеријску бригаду, једну митраљеску групу од 3 чете од по 6 митраљеза, једну групу алпијских вођа од 2 ескадрона и потребне неборачке делове (колонске коморе, мостовни трен, саперски батаљон, телеграфску чету, болничке чете као и интендантске јединице).

Бригаде пешадијске имају по 2 пука (брдске су јаче) од по 3 батаљона, а сем тога вероватно да имају и других делова како би биле способне за самостално деловање. По пуковима имају довољан број митраљеза (сваки батаљон има по један).

Бригада артиљеријска долази по 1 на дивизију и она се састоји из два пољска пука (од 2 дивизиона) и једног засебног

хаубичког. Брдске артиљерије имају такође. Дивизијони су од по 3 батерије (пољски и брдски) а по 2 код хаубичара.

Напомињем, да свакако сада има извесне разлике у формацији војске, јер су моји подаци из 1919 и 1920 године.

Потпуковник
Ст. Милорадовић

Литература:

- 1) L'armée suisse од colonel Egli. 1914
 - 2) L'organisation de l'armée suisse. 1907. (званично издање).
 - 3) Taschenkalender für Schweizerische Wehrmänner за 1919.
 - 4) Instruction de tir pour l'infanterie suisse. — 1916.
 - 5) Programme de tir pour les écoles de l'infanterie — 1916.
 - 6) Ordonnances et Prescriptions sur l'instruction préparatoires — 1915.
 - 7) „France—Suisse“ (периодичан часопис).
-

РАЗЛИЧНОСТИ

НЕКОЛИКО РЕЧИ О НЕМАЧКИМ ГРЕШКАМА

у 1918. години

(У офанзивном периоду).

— Са једном картом у прилогу III —

У Француском полумесечном листу *Revue de France* од 15. Априла 1921. године, познати француски писац и врло способан официр, генерал г. Buat написао је чланак „*Les Erreurs de la stratégie allemande en 1918.*“

Чланак је интересантан и ја га у изводу пружам читаоцима „Ратника“ са својим местимичним личним опажањима и мислима.

1916. године Русија је била толико ослабила, да није била у стању ни Румунију да одбрани. Па ипак крајем те године Русија се није смела занемаривати.

Фалкенхајм је потцењивао моћ Русије, па се због тога и упустио у верденску авантуру. Немци су потом рачунали да путем револуције дотуку Русију. У очекивању од тога жељених резултата, као и од безобзирног сумаренског рата, Немци се одлучише да заузму положај браниоца — посматраоца. Да би се могли одбити енглеско-француски напади, који су били у изгледу, Немци довукоше са источног фронта извештан број дивизија у своју општу резерву, а сем тога израдише и Хинденбургову утврђену линију, између р. Скарпе и реке Ене. Та се линија пружала источно од Араса до Ла Фера и до *Chemin de Dames*. У марту 1917. године Немци се повукоше добровољно на ту линију. Тиме је такође нешто добивено за појачане опште резерве, а сем тога и припреме савезничких напада на тај начин посташе узалудне, јер би сад читави месеци били потребни за успостављање и израду свега потребног за извођење офансиве на том терену, који је при повлачењу систематски био порушен и изривен. На тај начин за Немце опасни фронтови за дужину те линије беху смањени. Утврдив се снажно на француском земљишту и ојачав

своје резерве, Немци су одбили савезничке нападе, и то француске код Chemin des Dames (април-мај), Вердена (август) и код Малмезона (октобар), као и енглеске у Фландрији (од августа до октобра) и код Камбреа (у новембру).

Сумаренски рат у том времену није дао жељене резултате, него је донео и једну велику непријатност: Америка је ушла у рат.

Али на другој страни, Русија је све више и више тонула. Неколико немачких најбољих дивизија, доведених са западног фронта и упућених у северни руски бок, приморале су Русе на повлачење на Прут баш у времену њиховог успешног наступања кроз Буковину. У октобру 1917. године ришка експедиција утрошила је републиканску руску армију. Потом је дошла комунистичка револуција и руски се колос скљокао.

Хинденбург и Лудендорф на тај начин дочекаше остварење оног факта, на који су толико пута указивали 1914. године. Остало је да се изведе програм, у којем је сумаренски рат подбацио полагања очекивања. Стога је сад требало одвести са источног фронта већи део снага и окушати у Француској крајње напрезање. Ако ово напрезање успе, а немачке војсковође у то и не сумњаху, онда би рат на суву био добивен још у пролеће 1918. године, пре но што би Америка имала времена да на теразије баци тежину свога младог мача.

Још од краја 1917. године Хинденбург и Лудендорф почели су спремати велику офансиву „за мир“, офансиву, која је имала донети закључење мира. Према Русији остављен је, због бољшевика, слаб застор, као неки санитарски кордон, а остало, као и снаге из Србије и Италије, доведено је на западни фронт. Сем тога, из јединица остављених на руском фронту извучени су млађи континенти. *На тај начин од 240 немачких дивизија на западном фронту 21. марта 1918. године било је укупно око 200 дивизија, од којих су издвојене у резерву више од 80 потпуно свежих и нарочито спремљених за предстојеће нападе.*

Јачина немачке резерве код Вердена износила је свега 19 дивизија, па се из тога може видети колико је снажне ударе сада непријатељ припремао.

Белгијанци држе северни део фронта до Ипра; Енглези јужно од њих до Оазе, а Французи на осталом делу фронта. Прве америчке дивизије почињу се обучавати за акцију смењујући француске дивизије у мирним секторима Елзаса и Лорена.

По мишљењу француског генерала Buat-а, Немци су на два начина могли извести своју офансиву:

а. — Серијом парцијалних напада са кратким међувременима приморати непријатеља да доведе у фронт своје резерве, а потом снажном офансивом, пошто се буду пробиле

одбранбене организације, произвести потпун слом непријатељског фронта, јер се тада на њеном путу неће моћи више иставити никаква препрека.

б. — Највећим делом снага извести први удар на извесном делу фронта са тежњом да се сломије сваки истављени отпор и да се напредује толико брзо, да француско-енглеске резерве не могу благовремено стићи да рипостирају. Тако би непријатељ био пресечен на два дела и дефинитивно тучен.

Немци су се прихватили ове друге методе и генерал Виаат вели, да су тиме учинили прву грешку, јер при позицијском рату ни највећи усамљени тактички успеси нису могли бити пропраћени и стратегијским успехом.

При овом поступку Немци су, истина, морали око ломљења и савлађивања фортификацијски утврђених простора на нападном делу фронта утрошити сразмерно већи део своје моћи, него што је бранилац морао утрошити снага за сузбијање нападне акције. На тај начин је већ донекле у корист браниоца поправљен однос у снагама. Сем тога, одбраном добивено време дозвољавало је браниоцу привођење резерва.

Али да ли је, у чему и под којим условима онај први (под а) метод био бољи? Ако би се успело, да се заиста у фронт уведу ако не све а оно бар већи део браниочевих резерва, онда би заиста тај метод био бољи. *Да би се пак у томе успело, требало је да Немци располажу са толико много снаге и борбених средстава, да могу убрзо једно за другим изводити снажне нападе, тако да бранилац нема времена да резерве, упућене на један нападни фронт, извуче одашле и благовремено упути на следећи нападни фронт.* Како је у ствари било 1918. године? Немачки напади извођени су један за другим са толико дугим међувременима, да је Фош могао ипак, и ако не потпуно благовремено, довести на напанути фронт резерве, које су биле упућене на претходно напанути део фронта а тамо су биле остале неутрошене. Да ли је до тог резултата дошло услед слабог немачког командовања или услед силе околности, услед тога што се није могло друкчије, брже радити, услед тога што се због оскудице у борбеним средствима нису могли напади изводити брже, са мањим међувременима између појединих напада? Ја налазим, колико сам могао запазити из Хинденбургових и Лудендорфових мемоара, да су међувремена између појединих напада била дуга, не због командне невештине него једино због немоћи, немогућности да се офансиве брже једна за другом изводе. И тежиште немачке грешке баш и лежи у томе, што се пре почетка напада прецењивала своја сопствена снага и што се доцније у току напада није благовремено признала та рђава оцена односа обостраних снага, што се грешка

није уочила ни после првих изведених немачких напада, онда када је она била врло очевидна. *Тада су Хинденбург и Лудендорф требали да буду већи јунаци, но што су то били онда када су постизали огромне успехе, требали су јуначки признати да за даље нападе нема услова.* Али и при доношењу коначног суда морамо имати на уму тадање психолошко расположење, како њихово тако и средине, у којој су они тада живели.

Трећа офансива донела је веће успехе но прва и друга. По општем војничком васпитању, Хинденбург и Лудендорф били су тиме наведени на наду, да ће следећа офансива донети још веће резултате. Ко би, на њиховом месту, тада могао стати? Цела би јавност рекла: Нападе није требало ни отпочињати; зашто као позвани пре напада или бар после првог напада нисте рекли, да ће се убрзо стати и сустати? Ето, због таквих прилика, у којима се одлучује судбина држава, неопходно је потребно избегавати једнострано васпитање командног елемента. На против, оно мора бити припремано за слободно одлучивање, које неће бити кочено никаквим предрасудама и крутим принципима. Командни елемент мора бити високо карактерно васпитан и успособљен за зрело и слободно прихватање целисходних одлука, па ма оне биле и врло рђаве у односу на одлуке, које би ми могли усвојити, али при неким сасвим другим околностима. Ретки су примери у историји, да је неко после успеха отпочео повлачење. Фош сматра, да су Немци 1918. године требали благовремено много раније, но што су то доцније принудно учинили, да отпочну повлачење. Дакле, онда када се нападом циљало, да се непријатељ примора да положи оружје, када се при томе имало и тактичких успеха, када је то требало да доведе до мира, пре но што Америка успе да ангажује јаче борбене снаге, — одлучити се на повлачење, то би било врло тешко. Колико је то теже било Хинденбургу и Лудендорфу, који су дотле само успехе жњели?

Када се има на уму да су поједини немачки напади вршени на прилично широким фронтovima и једно за другим, онда би се тешко могло рећи да су Немци прихватили метод главног удара на једном месту, како то вели генерал Виаџ. Ако то нису морали чинити, за грешку би им се могло узети то, што су им поједине офансиве биле раздвојене дугим међувременима, у којима се бранилац прибирао, прикупљао и спремао да противстане новим нападима или да их чак и сам са своје стране предузима. Ја сам чак више склоњен да верујем, да су Немци грешили што су своје нападе развлачили и управљали на више потпуно одвојених места, јер су се при томе имали пред собом увек нови и неуздормани одбранбени системи, а сем тога и снаге које су припадале разним државама, чиме су се про-

узроковане штете раздељивале на све савезнике, у место да је и то било мало више сконцентрисано. Како је од малог моралног ефекта по Французе морало бити то, што су при другој офансиви разбивене португалске дивизије и како би тај ефекат био много већи, да се то тада било десило Французима. Француз је са поносом хитао, да при првој офансиви помогне нападнуте Енглезе, а са више би страха ишао да то чини, кад би били у питању Французи, за које знају да су истих особина и војничких врлина као и они сами? Моје је мишљење, да Немци нису требали своје нападе да толико развлаче ни по времену, како се то могло избећи, ни по простору. Први и други напад могли су играти улогу маневра у односу на трећи односно четврти напад, али четврти напад, тада се већ било одлучило да се изведе, требао је бити извођен на фронту једног од прошлих напада или бар у непосредној њиховој близини, те да се и на тај начин добије у времену између разних напада, као и да се при томе напада нешто што је већ начето.

Нису те једине грешке. Имах их још.

Први нападни фронт налазио се између Араса и Ла Фера. Северно се није могло ићи, јер тамо терен није био погодан за операције пре 15. априла, а јужно од области Вердена терен је био погоднији за непријатељеву одбрану. Али при самом нападу занемаривани су стратегијски обзир: у место да је правац напада водио кроз простор најплиће позадине и са тежњом пресецања жељезничке линије Арас—Амијен—Париз, правац немачког напада ишао је готово паралелно прузи Арас—Амијен, те се због тога том великом офансивом ни тај стратегијски успех није постигао. Најзад, значај Амијена Немци такође нису благовремено уочили. Благодарје томе Французи и Енглези сачували су ту важну стратегијску тачку у зони споја француске и енглеске војске.

Сем тога, напад је водио и преко просторије релативно врло сиромашне у жељезницама, као и преко врло прекопаног ранијим борбама.

У место да је командовање у овој нападној акцији било обједињено, Лудендорф, да би задовољио сујету немачког престолонаследника, ставио је једну нападну армију под његову команду, а друге две под команду баварског престолонаследника. Рачунајући са сигурним успехом, Лудендорф је хтео, да се не замери немачком престолонаследнику, него је и њему дао да учествује у делењу добити.

4. априла стишала се прва офансива. Друга офансива почела је 9. априла и имала је да допуни прву; напад је био управљен на фронту између Ипра и Ла Бас. 25. априла и она се потпуно стишала. Немачке су резерве биле толико истро-

шене, да су за нову офансиву остајале само дивизије, које би се извлачиле из мирних фронта и оне, средње вредности, што би се још могле довести из Русије. За све је то требало времена, које је противна страна употребила, да може парирати предстојећи напад.

Изостајање жељених успеха Хинденбург и Лудендорф приписали су, сасвим оправдано, брзини ангажовања савезничких резерви на нападнутом делу фронта. Да би могли свршити са Енглезима, пре но што би их поново напали у Фландрији, би одлучено, да трећи напад буде против Француза, на фронту између Оазе и Ремса. Овом су се офансивом имале утрошити француске резерве. Да пак оне не би и одатле биле извучене и послате у помоћ на нов нападни фронт, трупама би наређено да ограничавају своје напредовање, те да тако сачувају извесну латентну офансивну моћ, која ће застрашивањем привезати ту француске резерве. Због тога и би наређено, да се наступи до линије река Ена — река Весл. Овом се офансивом уједно имала отклонити и незгодност великог нападаног угла, који је био створен првом офансивом (од 23.-3.).

Правац је дакле теоријски био добро изабран. Али како се њиме грозило Паризу, па је због тога лежао у зони савезничких резерви и јаче поседнутих фронта, а сем тога и у зони, у којој су се резерве могле најбрже приводити као и разводити по свршеном нападу, генерал Виат вели, да би Хинденбург и Лудендорф боље учинили, да су напад управили негде даље од свог будућег објекта, рецимо против Белфора, који би, вели, Французи бранили упорно као и Верден, после чега би са мање изгледа могли благовремено стићи на нов нападнути сектор. Тешко би човек могао пристати уз овај избор правца. Одвлачење нападних средстава (артиљерије и трупа) тако далеко на југ и извлачење одатле за нов нападни фронт трајало би још више, те би међучин између II и III офансиве био још дужи, а то је Немце и убијало. Најзад, напад у Елзасу толико би се јасно оцртавао као маневарски у односу на следећу офансиву, да би Французи тамо упућивали своје резерве са крајњом економијом. Сем тога, раније су упућиване у Елзас и Лорен заморене немачке дивизије, па њихов напад не би могао бити довољно снажан, те би се и оне одатле морале извлачити и слати на други део фронта. То би такође проузроковало губљење времена.

Може се слободно рећи, правац није био рђав. Зло није долазило због његових особина. Зло је, по мом мишљењу, нарочито увећано овим догађајем психолошке природе: Немци са релативном лакоћом, у својој трећој офансиви, доспеше до линије сев. страна Ремса—Soissons, а тај неочекивани успех пробуди у њима нове наде и наведе их на тежњу и ка удаље-

нијим објектима. Такове Хинденбургове и Лудендорфове наде одведоше немачку војску ка „њеном прогресивном изнурењу“.¹ Сем тога, овом трећом офансивом беше створен још један јак испадни угао између Ремса, Шатотјери и Soissons-а, мада по плану није требало прелазити Ену и Весл. У том углу немачке трупе беху рђаво снабдевене, изложене врло јакој артиљеријској ватри, а сем тога и њихова смена ту беше врло тешка. Због тога и следећа офансива, у место да је била управљена против Енглеза, би употребљена на проширење испадног угла. Дакле, после протеклих читавих месец и по дана (15. јула) једва се могла предузети офансива (четврта), и то са врло ограниченим, чисто тактичким циљем — да се прошири испадни угао код Ремса, да се овлада висовима код Ремса и на Марни до Ерегнеу-а. Али и у томе се не остаје доследним. Место да се задовоље прилажењем ка Марни, Немци је прелазе. Затим, тежња да се Верден притегне и са западне стране, као што је то већ одавно било учињено на источној страни, одвела их је ка увећању циља ове офансиве: желело се да се овлада и Шалоном; надало се, да ће то донети пад Вердена. Изгледи на реванш за битку на Марни из 1914. године одводили су Хинденбургове и Лудендорфове погледа ка Сени. Обузети тим тежњама, Немци се упуштају у четврту авантуру, за чију је саму припрему требало неколико недеља, и то у времену када се већ завршавала борбена обука неколиког броја америчких дивизија, које су код Шато-Тјери показале своју велику моралну и бројну јачину (од по 25.000 људи).

Ноћу 14./15. јула, III., I. и VII. немачка армија отпочињу напад на фронту од шампањских равница па до Шато-Тјери. Том се приликом Французи, први пут, повукоше благовремено на другу утврђену линију и немачки напад оста потпуно неуспешан. Југозападно од Ремса не беше две утврђене линије, па и ту немачки успех би врло мршав и ограничи се на тежњу да се заузме Ремс, али се и у томе не успе. Марну беху прешли, али их француско-амерички успех задржа. Сем тога, трупе које су прешле нађоше се у врло тешкој ситуацији: мостови беху тучени и кварени артиљеријском ватром и дејством са авиона. Требало је или ићи напред или се повући. Би одлучено напуштање јужне обале реке Марне.

Дакле, неуспех на целом нападном фронту. Сем тога, 18. јула Французи нападоше западну страну шатотјерског испадног угла, пробише је између Ене и Марне и Немци се сада могадоше повлачити до на линију реке Ене и Весле. Полагане наде не остварише се а жељени резултати не добише. Генерал Buat после те констатације поставља ово питање:

¹ Израз генерала Buat-а

„Па на чему се базирала та немачка сигурност?“

На то питање он и одговара:

„Као и 21. марта, на несаломљивом „уверењу“ у вредност немачког војника, који једини могаше „извести и оно што је невероватно“. Дакле, безгранична охолост, која је била узрок првом покушају, охолост која је надживела три узастопна и несретна покушаја“.

Моје је мишљење, да у томе и лежи основна грешка Хинденбурговог и Лудендорфовог рада 1918. године.

Превео и пропратио

Пуковник Жив. М. Станисављевић.

ТЕХНИЧКЕ РАЗЛИЧНОСТИ

Американски ратни рефлектор

Откако је избио велики светски рат, американски инструктори рефлектора учинили су знатне напретке у грађењу рефлектора како за своју земљу, тако и за иностранство. За потребе при одбрани обала изабрали су апарат са огледалом од 152 см. пречника. Американци су ову размеру огледала држали као највећу, са којом се још могло радити са једним огледалом од стаклета а без бојазни да се трошкови претерано увећају или да се стакло може ломити. Многи су опити извршивани, да се дотле примењена Манженова огледала мањих размера замене металним параболним огледалом, јер је метално огледало много јевтиније и простије а при том не ломи се лако и брзо као стаклено. Тешкоћа, да се оваквом једном огледалу да тачна форма, а при том да се исто учини непроменљивим и константним при свакој температури, тако је велика, да се скоро ниједан успешни резултат са повољним податцима код оваквих металних параболних огледала није могао постићи.

Нарочито на мору, а у мањој мери на суву, губитак у јачини светлости услед апсорпције атмосфере тако је знатан, да је рефлектором на даљини од преко 5500 м. скоро немогуће дејство. Одстојања, на којима се циљеви сиве боје могу добро и повољно осветлити једним рефлектором од 152 см. ова су:

- 1) Кад је ваздух врло чист . . . 9 км.
- 2) При средњим атмосферама . . . 5.5 до 7.5 км.
- 3) При лакшој магли или киши . . . 2.5 до 3.7 км.
- 4) При магли и у сумраку . . . 0.9 до 1.8 км.

А било је случајева, да су се лађе могле видети и на даљини од 14.5 км.

Високе антене против ниских

Према Едварду Бенету ниске антене код великих бежичних станица имају преимућство над оним високим. По његовом прорачуну електрична и магнетна поља дејства, која се појављују у једној хоризонталној мрежи жица на великој даљини, практично узев, независна су од висине мреже над земљом, претпостављајући, да је полупречник мреже два до три пута већи него висина над земљом и да је при том фреквенција треперења и напон између мреже и земље за различне висине подједнако узет. Ово значи, једна раширена мрежа, која је доведена до извеснога степена напона и која се може испразњивати у односу према земљи извесном индуктанцом, која обично има фреквенцију од 100000/s даје (ствара) удаљеним тачкама једнака електрична и магнетна поља дејства (силе), па било да се она налази над земљом за 3 или 60 метара.

У оба случаја је количина појављене енергије треперења код обеју антена иста, при чему је првобитни износ енергије код антене 3 метра високе око 15 пута већи него код антене од 60 метара висине. При том је вибрирање у првом случају много констатније него ли у другом. Ово значи, да код неких антена могу изостати нарочити кондезатори и купловања, као што су данас они обично примењени у бежичној телеграфији код предајних станица са варницом. Овде је просто потребна једна серија ланца, у коју се уводе једно за другим: капацитивна антена, самоиндукција са штимовањем а варнички размак. Један овакав ланац има то преимућство, што он трепери једним таласом док купловани ланац показује два таласања.

С обзиром на пријемне особине оваквих антенских мрежа жица показује Едвард Бенет, да, ако је полупречник мреже велики према висини, онда су оба примера у стању да приме исти однос електромагнетних таласа, ну с том претпоставком, да они нису сувише пригушени.

Према овоме добре стране ниских антена наспрам оних високих јесу следеће:

- а) мањи трошкови око подизања,
- б) отпадају нарочити кондезатори,
- в) једна фреквенција треперења (таласања),
- г) вероватноћа за један мањи декремент, него што је случај са кондезаторским ланцем,
- д) мања опасност од повреда од муња при непогодама, и
- ђ) знатно смањење атмосферских утицаја.

С друге пак стране, високе антене стоје над ниским из ових разлога:

- а) имају мању струју у антени, а ово је једна знатна околност, која може добити велики значај код предајних апарата са лучном варницом или машина са високом фреквенцијом,
- б) мањи број изолатора,
- в) мању вероватноћу за сметње од повреде изолатора.

Успех рада немачке бежичне станице у Науену за време рата.

Као што је познато, немачка бежична станица у Науену била је првобитно подигнута у циљу вршења опита. У самом почетку рата већ су били слати и разни приватни телеграми, чији је број тако много растао, да је око 150.000 речи месечно слато само у правцу ка Америци. Колико се пак овај саобраћај бежичном телеграфијом из Науена развио, јасно казују ови податци:

Године 1915 послато је око једне милијарде и 33 милиона. У 1916 год. око две милијарде 58 милиона а 1917 год. до септембра 3 милијарде 68 милиона речи. Ова могућност саобраћаја бежичном телеграфијом појачана је поглавито тиме, што се успело да се брзина рада попне од 100 слова на 250 у току једнога минута.

Једна велика станица за бежичну телеграфију.

Према једној висти из „Scientific American“ још 1917. год. отворена је једна маринска бежична станица на вису Chollas код Сан Дијега. Ово је једна од најјачих станица у Америци. Као антене на њој су подигнуте 3 куле од по 187 м. висине. Ово је једна од станица са највећом висином антене у свету. У пресеку ове антене (куле) образују један равностран троугао, чија је страна у подножју куле око 46 м. а на врху око 2 $\frac{1}{2}$ м. дугачка. Куле су једна од друге удаљене по 325 метара. За мрежу земљовода, која је разапета на 29 ha великом станичном простору, употребљено је око 40 км. бакарне жице.

Станица ради са непригушеним таласима.

Струја за осветљени лук ствара се једном машином за једносмислену струју, која даје 200 К. W. а са 1000 V. Ову машину покреће једна дрештом-машина од 220 К. W. која је у непосредној вези са мрежом од 2200 V.

Станица је коштала округло око 4,000.000 долара, а грађење је трајало пуне две године.

Електрична снага за покрет ратних бродова.

Код американског брода за угаљ „Јупитер“ учињен је опит са електричним машинама. Службени извештаји тврде, да су према овим повољним успесима 7 бојних бродова и 5 крстарица добиле електричне машине за покрет, другим речима ове су електричне машине замениле парне машине, којима се врши кретање бродова. Њихова преимућства су, како се тврди, ова: позадње турбине излишне су, машине запремају много мање простора и лакше их је унети и наместити, пошто је постављање мотора од оних код турбина независно. Ако каква турбина отпадне, то друга даје још толико снаге, да се лађа креће брзином од 17 до 18 чворова, но при том може она да користи и даље оба своја шрафа (пропелера).

Утицај ноћних прилика на бежичну телеграфију.

Према „Prometheus-у“ позната је ствар, да је домет бежичних станица ноћу много већи него дању. Но при свем том ово повећавање домета није стално од почетка заласка сунца па до његовог изласка. Велика одступања настају код оних станица, које су одређене да обично међусобно раде само ноћу.

Да би зависност преноса електричних треперења од времена утврдили, два америчка универзитета, северо-дакотски и вашингтонски, извршили су пробе и дошли до ових резултата:

Мутно време при просечној облачности дању даје могућност, да се следеће ноћи постигне већа даљина домета но под тим условом, да је ова облачност увек у близини отправне (предајне) станице. При овоме дошло се до убеђења, да ово повећање домета проузрокују: топлоотно зрачење и преламање.

За време ноћи наступају две разне врсте ових одступања (промена): код првих опада врло брзо јачина јасноће, код других она се показује час боље, час горе. За прву врсту доказују да наступа услед дејства интерферанције, за другу услед преламања електричних вибрација (таласања) у јонизираним ваздуху, који таласе може и да скупља и да растура. Као доказ из ових опита излази, да дању већу дужину таласа треба претпоставити мањој, која ноћу даје боље резултате, и даље, да увећање даљине увече брзо расте, док ујутру лагано опада. Но једном ноћу добивена максимална даљина домета не може се усталити као стална и према томе усвојити као сигурна за везу између двеју станица.

Заштита Париза од напада аероплана.

Опасност од аероплана, који су у прошлом великом рату постали опаснији по дубоку позадину него ли против предњих делова, учинила је, да се на велике вароши и велика слагалишта морала обраћати не мања пажња. У том погледу начин заштите Париза против напада аероплана заслужује да се помене.

У овом циљу Париз је имао једну заштитну зону од једног обима од 25 км. у којој се на ширини од 100 метара гађало у висину до 4000 метара тако, да је свака четири секунда имала да експлодира по једна граната у простору 100 кубних метара. Једна граната, на овај начин, у милион кубних метара не би била ништа сувишно, па ипак било је зато потребно 6000 топова, који су имали свакога минута да испале по 15 метака. Но како би се после 10 минута топови сувише много загрејали, то је било потребно да се постави 12000 топова за дејство, од којих је једна половина имала да врши гађање у току 10 минута. Па и с тим није се могла створити потпуна сигурност, а да се по који аероплан не увуче у ову зону, јер сваки метак, као што је познато, и ако погађа у одређени простор описане зоне ипак није од судбоносне опасности по аероплан.

За овакву одбрану и заштиту Париза на овој зони за један сат било је потребно 5,400.000 граната т.ј. два пута толико муниције колико је потребно за једну велику офанзиву на фронту од 20 км.

Па и при овој одбрани Париза била је заштићена само она прва унутрашња зона његова но не и његова предграђа и остали делови ближих и густо насељених делова. Поред тога овакав начин заштите имао је и ту рђаву страну, што се баш француски аероплани за гоњење нису могли појавити за време овог силног дејства у овој одбранбеној зони у циљу гоњења непријатељских аероплана, јер би и сами они били можда погођени од своје сопствене артиљеријске ватре.

Овакав начин дејства аероплана у дубокој позадини и заштита ове од њих захтева озбиљне студије и мере за припрему одбране, које ће у будуће имати врло великог значаја не само за време рата у току операција, него и нарочито у времену извршења мобилизације а нарочито покрета за концентрацију и стратегијски развој.

Пуковник Никола Аранђеловић.

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ.

НАША РАТНА МОРНАРИЦА

На мору. — Ових дана преузет је Шибеник са стране наших власти, а један одред ратне морнарице запоседнуо је копнене објекте бивше аустро-угарске ратне морнарице у овој луци. Од пристанишног материјала предато нам је само по који чамац и неколико маона (шлепова) за угљен.

Питање касарнских бродова, који су већ 20 година служили за уконачење школе у Шибенику, и пливајуће радионице „Вулкан“, није још решено, те ови бродови нису нам предати.

У Боки Которској радило се међутим на уређењу и поправци материјала, који је примљен заједно са луком, а после рада од неколико месеца успело се поправити 4 торпиљарке и два драгера (старе торпиљарке за тражење мина) тако да могу пловити.

Рад наше морнарице око тражења мина на нашој обали и коначном чишћењу наших вода напредује.

На рекама. — На речној флотили изводи се сада, на опремљеним бродовима, обука посада. Монитори „Драва“ и „Сава“ извршиће овом приликом пловидбу по нашим крајевима, те ће посетити и разна пристаништа од Осека до Смедерева. Монитор „Морава“ налази се на граници у Баји.

ПОЉСКА

Организовање и напредак пољске војске; усавршавање и обука. — Последњи политички догађаји, нарочито посета маршала Пилзудског, поглавара пољске државе, у Паризу, и заплети са Немачком и Русијом, све више скрећу пажњу на војну снагу Пољске, као једног новог фактора у питањима европске равнотеже.

Ова војска, с почетка састављена од елемената крајње разнородних, била је у тренутку свога васкрсења само нека велика трупа смешаног порекла, обуке и тенденција, тако, да

је изгледало немогућно створити од ње организовану и моћну целину. Али од две године на овамо, све су те разлике постепено ишчезавале и данас се доспело до тачке скорог и потпуног нивелисања. Пољаци из некадашњих официрских редова руских, а неки официри образовани у француским школама или, у новије доба, под француском управом ђенерала Халера, неки трећи опет као пређашњи добровољци Пилзудског, сви, официри и војници, сјединили су се у мрачним данима 1920. године да одбију бољшевичку инвазију. Ова се унификација од то доба продуживала у најповољнијем смислу, и оно нешто разлике и трења, што је још било остало, имало се изгладити подесном наставом и васпитањем. Стога је данас најважнија појава у пољској војсци њена обука.

Чим је 1920. године закључен мир са бољшевицима, пољска војна управа, у споразуму са француском мисијом, предузела је извршење гломазног задатка, да створи једноставну доктрину за сву војску. Тога ради су одједном узети у обраду: команде трупа и ђенералштаб. У том циљу:

1. За дивизијаре и начелнике струка створени су *информациони курсеви* у Варшави, на којима су сви пољски ђенерали и пуковници посећивали предавања француских наставника. За сваку групу предмета одређен је био по један месечни курс. Овај течај је завршен у последње време.

2. За *ниже команданте и командире* отворени су такође информациони курсеви у свима већим гарнизонима.

3. На овим последњим курсевима, поред редовне наставе, обраћала се пажња и на службу *оријентисања* и веза.

4. Отворена је коњичка школа у Гружу

Кроз ове курсове прошло је преко зиме око 6000 официра свих дотичних чинова (од командирских кандидата на више). Извештаји наглашују, да су курсеви благотворно утицали и на другарско изједначавање разнородних елемената.

5. За летњу сезону предвиђене су биле практичне вежбе и настава, нарочито с обзиром на најниже официрске и подофицирске кадрове, који треба да дају добре *шрупне наставнике*.

Од овог се курса војна управа нада том резултату, да ће изједначавање обуке бити потпуно изведено најдаље до краја ове године, те ће француски официри моћи да се повуку.

6. Упоредо са горе наведеним створена је у Варшави, и већ од краја прошле године ради, једна *ђенералштабна школа* под управом пробраних и компетентних француских виших официра.

7. Уз ову школу ради и један *информациони практични курс* за официре.

8. По изласку из ђенералштабне школе способни официри улазе у *допунски практични курс* за две класе ђенералштабних

официра, чији је програм удешен према француској школи Ecole de Guerre.

9. Изводи се стварање централне школе *виших војних знања* (des hautes études), за офицере из последња горња два течаја.

Сем овога једна француско-пољска комисија, користећи се релативним миром, стално ради на изради прописа и правила за вежбе и маневре. Један велики део тих елабората већ је дат у штампу.

Ratna mornarica. — Zastava poljske mornarice je belocrvena sa poljskim orlom u sredini.

Trgovačka flota. — Trgovačka flota Poljske ima 13 parobroda sa ukupno 59.000 tona.

Poljska vlada odlučila je da imenuje kao pomoćnu luku za poljsku državu Trst, pošto računa da Gdansko neće moći zadovoljiti sve zahteve. Promet ove luke bio je u 1920. god. 1951 parobrod sa 987.740 tona, 63.740 tona manje nego u poslednjoj godini pre rata (1913.).

BELGIJA

Ratna mornarica. — Belgija, koja je posle rata osnovala svoju ratnu mornaricu, naručila je u Francuskoj 4 ratna broda. Do sada je Belgija kupila jedan engleski ratni brod od 1200 tona a od Njemačke preuzela je 4 torpiljarke.

SJEVERNA AMERIKA

Ratna mornarica. — Koncem marta porinut je bojni brod „Colorado“, drugi clase „Maryland“, u vodu.

Zadnji brod tipa „Massachusetts“ i to baš brod ovoga imena nije još započet, te će valjda dobiti 8 topova od 45.7 sm. mjesto takovih od 40.9 sm.

Krstarice koje su u gradnji dobiti će 12 topova od 15 sm. Na tim će se brodovima prvi put u amerikanskoj mornarici upotrebiti tronožni jarbol. 2 od 10 krstarica nove klase porinute su već u vodu. 14 modernih razorača pregradjeno je u minonosce, zadržavši artileriju. Svaki brod može nositi 80 mina. I Americanci su se pridružili time Engleskim ideama, da su razorači najbolji ofansivni minonosci i da je pri takovoj svrsi kao kod torpednog oružja brzina najbolje oružje.

Veliki broj razorača, koji više ne odgovaraju zahtevima rata na okeanu stavljen je na prodaju.

Novi američanski brod za avione „Langley“ nositi će svega 34 hidroaviona i aviona, među ostalim i jednu eskadrilu za vazdušnu borbu.

Posle letnog vežbanja križati će se 6 bojnih brodova od po 16.000 tona, gradjeni 1904—08, iz flotne liste.

Razorač „Woolsey“ potonuo je usled kolizije u Pacifiku.

Н Е М А Ч К А

Дејство немачке артиљерије на западном фронту. — Према француским службеним податцима било је потребно 395 немачких артиљеријских зрна, да би био убијен један француски војник, а 75 зрна да би један био рањен.

Формација пукова. — *Трупа:* 81 официр борац, 6 официра небораца, 23 чиновника и службеника (од којих 12 рачунских и 14 радионичких надзорника), 400 подофицира бораца, 47 истих небораца, 2061 каплар и војник; 263 коња, 198 кола (од којих 66 са запрегом), 1 аутомобил, 2 камиона и 220 бицикла.

Штаб: 10 официра, 1 чиновник, 30 војника (од којих 17 за службу везе); 2 телефонска кола, 1 лака кола за радиографију, 1 кола за пртљаг, 1 мала покретна кујна.

Састав батаљона и чета. — Има два типа батаљона: пешадијски и јегерски.

Пешадијски батаљон: 1 штаб, 3 пешад. чете, 1 митраљеска. — *Штаб:* 4 официра и 14 чиновника (службеника); 25 музичара и значара, 21 војник, 9 војника за везу; 9 кола са по 2 коња, од којих 1 лака телефонска и 1 за радиотелеграфију.

Састав *чете* одаје тежњу да у њој буде што више пушака ради чега је смањено бројно стање код специјалних служби, што је улазило у њен састав за време рата.

Пешадијска чета има: 1 капетана, 3 поручника или потпоручника, 26 подофицира, 135 каплара и војника. — Подељена је у 3 вода (*Zug*), од којих *1-ви вод* има специјалан састав: 2 групе стрелаца, 2 групе лаких митраљезаца ($^{08}/_{15}$) и 1 групу за везу. — Састав *2. и 3. вода:* 3 групе стрелаца и 2 групе лаких митраљезаца. Свака група има 1 подофицира и 8 војника; група за везу има 2 подофицира; — 3 десетара су у резерви.

Чета је снабдевена са 8 кола, од којих 3 за муницију и 2 лака телефонска; ових 5 кола, као и 1 покретна кујна чине

бојну комору чете и иду за њом; остала кола са батаљоном или пуковском комором.

Сваки борац с пушком носи собом 150 метака и 2 цака (за пуњење земљом).

На муницијским колима носи се муниција за сва оружја (пушке, пиштоље, митраљезе, итд.), резерзни алати, бомбе, по две цеви за бацање ових на сваки вод и по једно оруђе против тенкова на вод (fusil anti-tank); двоја колица за лаке митраљезе уза свака муницијска кола (прикачено или на њима). Сваком воду намењена су по једна муниц. кола, да би их вод имао и у случају деташовања.

Митраљеска чета има: 3 официра, 23 подофицира, 96 каплара и војника, половина наоружана карабином, половина кратким пиштољем. Формација: штаб, три митраљеска вода, и један спрододни вод. Наоружање: 12 максимових тешких митраљеза, од којих 3 у резерви. Вод послужује три оруђа. Спроводни вод (section d' accompagnement), истог састава као и некадашњи „митраљески одред“, има такође 3 оруђа на трима колима (муницијским) на два точка (caissons). На маршу оруђа се товаре на двоја кола (модел 1921.); у борби на троја колица која су закачена за кола.

Људство спроводног вода или јаши или седи на кесонима; оно је одабрано, елита, и чини резерву на расположењу команданта батаљона или пука. Ради тога овај вод има фургон за храну и багаж, стоку са самарима за ношење оруђа и трonoшца; муниција се товари на два неузјашена коња сваког испрегнутог кесона.

Специјални задатак овог вода је да се на маршу и при покретима бори против авијона; он напредује скоковима, извезбан је и за убацно гађање и за разне нередовне видове борбе (изненађење, дочек, заштитница итд.).

Свака чета батаљона има по 5 старешина резервних оруђа, — 12 егзерцирних митраљеза и 2 бојна за обуку.

У свакој пеш. дивизији 3-ћи водови двеју чета возе се на камионима, вероватно у циљу да потпомажу велосипедске чете.

Ratna mornarica. — I njemačka mornarica počela je poslije konsolidiranja prilika da radi na uredjenju mornarice u granicama stavljenim mirovnim ugovorom. Bojni brodovi (svega 6) pripravljaју se za opremu, a brod „Hannover“ stavljen je već u službu. U Baltiku i u Severnom moru formira se po jedna eskadra sa po 3 boјna broda, 3 krstarice, 6 razoraša i 6 torpiljarki; od svih ovih brodova ploviće u ovoj godini po prilici samo jedna trećina a momentalno nalaze se sledeći brodovi u službi: boјni brod „Hannover“, krstarice „Hamburg“, „Berlin“, „Medusa“ „Arkona“, skoro svi razorači i sve torpiljarke i više flotila dragera.

G R Ć K A

Ratna mornarica. — Razorač „Thyella“ nasukao se pri ulazu u Dardanele, no oslobodjen je pomoću engleskog parobroda.

Ф Р А Н Ц У С К А

Преустројство војно-административне службе. — Посланик Етијен Роњон, члан скупштинске војне комисије, предао је комори, — свакако у споразуму с владом, — пројект закона о преустројству војно-административне струке. Тим предлогом иде се на то, да се усаврши снабдевање нарочито специјалних родова и струка: артиљерије, ваздухопловства, санитета, затим исхране, одеће, новчане манипулације (ordonnement), рачуноводства и производње барута, са руковањем.

Главни је принцип ове организације подела на управљање, руковање и контролу. Управљање је у рукама команде (пређе нарочите управе, дирекције); контрола је независна и подлежи само министру. Ради тога командант корпуса има уза се начелнике за све побројане послове, онако исто као што је и у министарству војном. — Сви официри службе су од струке. — Кредити се дају команданту (пређе дирекцији).

Овим се: 1) укида цео интендантски кор, као и официри њему придати на службу; 2) стварају четири нова официрска кора: исхране, одеће, рачуноводства и благајне, који се за сад придају броју већ постојећих у артиљерији, инжињерији, ваздухопловству и санитету.

Управа установа и завода је индивидуална, т.ј. зависи од личних особина. На рад ових управа утичу, поред општих принципа, и локалне прилике.

Рекрутовање корова бива из специјалних школа за официре и подофицире.

То је дакле основно преустројство.

Ове податке саопштио је штампи сам г. Етијен Роњон.

Непредвиђени случајеви у ваздухопловству. — Истрага по непредвиђеним или несретним случајевима у ваздухопловству има нарочита интереса због поука, које нам она може дати. Извештаји који би се о њима прикупили и саопштавали разним заинтересованим командама, могу допринети смањивању тих случајева и омогућити извесна усавршавања па и напретке целе струке. Због тога је француски министар војни наредио, да се сваки озбиљнији непредвиђени случај одмах свестрано испита, нарочито да се утврде узроци. Према том наређењу:

1. Треба одмах известити заинтересовано одељење дотичног министарства (војног, морнарице, саобраћаја ит.д.), као и ваздухопловну команду свога делокруга, која ће предузети технички преглед. У случају ако се идентичност справе не би могла утврдити, известити ваздухопловно одељење министарства као и управу — инспекцију — ваздухопловства уз податке према нарочито издатом обрасцу.

2. Обезбедити чување справе до доласка истражне комисије.

3. Испитивати сведоке случаја.

У исто време министар моли главне команданте, да изволе издати ова наређења:

Чим се случај деси, команда (установа ит.д.) која прва сазна о њему треба:

1. Да извести телеграфским путем начелника (шефа) у министарству којем справа припада, према обрасцу А за војне, В за грађанске, С за иностране справе, означавајући при томе место и размере случаја, и, ако је могућно, идентичност справе, pilota и путника.

2. Обезбедити одмах чување справе са забраном, да је се нико не дотакне и, ако је могућно, не приближи све до доласка техничког повереника, изузев случај потребне помоћи.

3. Извршити и саставити саслушање сведока према обрасцу за то издатом.

Акта предмета предати поверенику уз информације које он буде затражио. Он има права издати и даља наређења у интересу истраге.

„Размишљања о ратној вештини“. — Под овим насловом (*Réflexions sur l'art de la guerre*) издао је француски ђенерал Х. У. књигу, која је, судећи по војним листовима, привукла на се општу пажњу војних кругова. У последње време о тој књизи изјаснио се и ђенерал Персен (један од кандидата за маршала) и из његових излагања доносимо овде кратак извод.

Под изговором, што су Немци увели у борбу употребу загушљивих гасова и што су у огромним размерима развили железничке мреже; под изговором што су изнад сваког очекивања јако повећали топовски калибар и утрошак муниције: извесни писци тврдили су, да су се променили принципи рата, да пешадија није више краљица батака и да треба избрисати све поуке прошлости.

Ђенерал Х. У., у својој одличној књизи, узео је у оцену ово необично тврђење и вели, да су ти писци побркали појмове принципа и поступака. „Овај рат, вели тај писац, показао је са колико се брзине мењају борбени поступци. Они се мењају не само временом, него и просторно, од народа до на-

рода, па и у самом истом народу, од једног бојног поља до другог, па и према моралу сопствене и непријатељске трупе, према наоружању једне и друге, па и према земљишту борбе. Али, изнад свега, изнад поступака чија се битност може мењати, уздижу се принципи који остају увек исти за све земље и сва времена“.

Главна психичка особина рата је његова осећајна страна. Томе се не треба чудити, јер му је главно оруђе човек. Циљ му је да принуди непријатеља на признање своје физичке слабости (*infériorité physique*). Агенс је при томе страх, деморалисање, који се најуспешније постизава изненађењем.

Пређе је за ово био примењиван маневар; данас, при развијеној индустрији, изненађење се може постићи употребом новог оружја, до сад непознатих средстава, која се у борби појављују први пут, те непријатељ нема за њих противрестава. Поступак се дакле променио, али принцип је остао: непознато ствара страх и деморал. — Стога у нови рат не смео ући са старим, познатим средствима, јер је непријатељ спреман да их дочека, па ћемо врло лако ми сами бити изненађени. Међутим поступак не може бити утврђен у доба мира, па опште узев ни у позадини рата, него једино на бојном пољу, чији терен ради тога мора бити до ситница изучаван. Ми (Французи) завршили смо рат на отвореном пољу са својим топовима 75, без ровова, без жица, мада смо га овим средствима били почели.

Погрешно пренашање особине принципа на поступке довело је до заблуда. Ђенерал Персен наводи један пример из свога искуства. Неки артиљерци су се ослонили на његово раније тврђење, да једна батерија калибра 75 „руши све на фронту од 200 метара“ и да према томе није потребно прибећи концентричној ватри. Овде је био побркан појам *рушења* у смислу онеспособљавања непријатеља, са *демолирањем*. Ђенерал је у својој једној општој наредби (№ 20 од 5. IX. 1907) нарочито указао на то. Французи су стога наменили свега 2 метра на један топ за збрисавање, а принцип од 200 метара је ипак остао нетакнут.

Најзад ђенерал Персен сумња, да ће будућа војна бити рововска, бар претежно; али треба бити спреман и за њу, ако би нам је непријатељ наметнуо. Поуке које нам даје ђенерал Х. У., помоћи ће нам да извојујемо победу на равном пољу.

Позивање рекрута, доба рекрута, време позивања у војску, хигијенске мере, одабирање рекрута. — Француски министар рата, у бризи за одржавањем здравственог стања војске у најбољим условима, упутио је Медицинској Академији у Паризу ова три питања:

1.) У које доба је најбоље позвати рекруте: у 19., 20. или 21. години?

2.) Које је годишње време најповољније да рекрути дођу у касарне?

3.) Има ли места бојазни да ће бити смањена отпорност према умору и болестима код оних класа рекрута, које су за време рата биле под утицајем ограничене исхране?

Известилац комисије, која је нарочито за ту сврху одређена, стојећи на гледишту Физиологије, изразио се да треба усвојити доба од 21. године. У својим закључцима даје израза мишљењу: да доба у које млади војник треба да се позива у касарну, — под условом да се оно креће у границама од једне године, — нема нарочитог утицаја на здравствено стање војске.

Заразне болести, које чине највећи део војничких болести, дохватају у истој размери и са истом јачином људе од двадесет и једне године. Ток тих болести изгледа да је најблажији, ако се рекрути позову на одслужење рока у пролеће. Али би било у основи погрешно мислити, да ће само ова проста мера бити у стању смањити морталитет у војсци.

Смртност у војсци у самој ствари резултат је компликација, које произилазе из опасности од нагомилавања и мешавине људи. Све наше тежње треба да су упућене на смањивање тих опасности, што се даје постићи: разређивањем војничких постеља, увођењем добре вентилације у касарнама, проширивањем болница тако, да се у њима могу изоловати болесници за све време акутне периоде болести.

„Плућна туберкулоза“, која је доста распрострањена у војсци, моћи ће да се сузбије ако се изведе добро одабирање рекрута. Највећу пажњу треба обратити „сумњивим случајевима“. Њих треба да прегледа нарочити лекар-специјалиста за плућне болести, — нарочито одређен у ту сврху при супер-ревизионим комисијама, а чија дијагноза треба да је обавезна за мишљење супер-ревизионе комисије.

И наша војска пати од истих незгода од којих и француска, те ће наш војни санитет моћи у предњем извештају француске Медецинске Академије, наћи корисних примена и за нашу војску.

Нов војни часопис. — Нашем уредништву саопштено је из Париза, да од месеца јула почиње излазити месечни лист *Revue Militaire Française*, у којем су спојена три предратна часописа: *Journal des Sciences Militaires*, *Revue Militaire des Armées Etrangères* и *Revue d'Histoire*. Пада у очи да се ова три стара и одлично уређивана листа, од којих је један излазио око 90 година, а који су кроз тако дуго време чинили част француској војно-научној литератури, сада сливају у један

месечник, који треба да их здмени све. То је једна од последица великога рата, чији се утицај осећа и на овоме пољу, али то је уједно знак, да имамо пред собом једну важну војно-књижевну појаву и јемство, да ће лист спадати у најсолиднија издања светске стручне литературе, и то тим пре, што ће на њему сарађивати и француски главни ђенералштаб, као што то саопштава објава уредништва.

Издаје га књижара Librairie Chovelot, 136, Boulevard St. Germain у Паризу, али се претплата може извршити и преко других књижара у Паризу. Годишња цена за иностранство 60 франака, за пола године 32.

Предавања ђенерала Манжена. — У Француској постоји „Друштво за држање великих конференција“ (Société de grandes conférences) ради ширења културе у народу. Друштво држи скупове у разним градовима земље, којом приликом се обично развија дискусија о предмету предавања које држи један од најпозванијих стручњака. Један од ових, ђенерал Манжен, познати добар говорник, држао је, као члан тога друштва, већ неколико предавања обилазећи удаљеније крајеве, нарочито на југу. Последње његово предавање било је у Лиможу „О победи, њеним узроцима, последицама и поукама“. — Ђенерал је раније обилазио север Француске, па и Белгију, свуда држећи предавања војног значаја и свуда дочекан и испраћен одушевљено.

„Философија рата по Клаузевицу“. — У својим препорукама књиге под овим насловом, од ђенерала Пала, La France Militaire продужује да излаже доказе о правилности Клаузевицеве теорије. Ми смо о томе донели белешку у прошлој свесци Ратника (стр. 251). Тамо су били наведени као примери: победа на Марни и савезничка контра-офансива 1918. године. Али овим примерима није тешко додати још и друге, вели поменути лист. Код Вердена, на пример, брутална (немачка) офанзива 21. фебруара 1916. није ли се постепено исцрпљивала својом сопственом жестином и није ли завршена француском контра-офанзивом, чије су моралне последице биле веће и од материјалних, ма колико да су ове биле лепе?

Могло би се навести још неколико сличних случајева из операција Руса противу Немаца и Аустро-Угара. Из њих излази непобитно, да од два противника слабији има велика рачуна да се не да одмах у почетку увући у одлучну борбу (битку); и напротив, треба лагано да напушта терен, трудећи се да на све могуће начине ослаби непријатеља све док не куцне час контра офансиве.

Ми смо (Французи) у августу 1914. предузели појединачне офансиве без везе дужином целог огромног фронта од Швај-

царске до Самбре, што је повукло за собом колосалне људске жртве и губитке земљишта; а није ли било боље, да смо се у почетку држали *активне одбране* везујући себе иза Мезе са белгијском војском? Тада би напад на наше позиције био врло скуп за непријатеља, који још није био научио да економише своје снаге. Ми смо могли уступити земљишта пред надмоћним бројем, избегавајући да се притом ипак не хватамо грчевито за Белгију. Битка на Марни била би дошла раније, на једном другом бојишту; не би се морала уступити толика земља и наши редови не би претрпели онако страшне губитке, као што је то било у првом месецу Великог рата.

Ratna mornarica. — Novi flotni program iznašati će 6 krstarica od 8000 tona i 34 milje, 12 krstarica od 2500 tona i 36 milja, 12 razorača od 1000 tona i 35 milja i 36 podmornica od 600 do 1300 tona.

Vice-admiral *Salaun* imenovan je za vrhovnog komandanta eskadre Sredozemnog mora na mjesto vice-admirala *Charlier-a*, a dignuo je svoju zastavu na bojnom brodu „Bretagne“. Imati će pod svojom koma dom 6 bojnih brodova (Dreadnoughta) i 3 eskadrole velikih razorača. Podređena mu je i orijentska divizija krstaša.

ENGLSKA

Ratna mornarica. — Projekti za 4 naručena bojna broda izradjeni su već, a jedan od ovih imati će electricno prenošenje slično kao i neki američki bojni brodovi.

Britanski admiralitet prodao je 113 ratnih brodova kao nepotrebne za rat na okeanu, po cenu od 2½ funte na tonu. Među ovim brodovima nalazi se i poznati „Dreadnought“ koji je svojedobno predstavio početak nove epohe u brodogradnji i koji je za vreme rata uništio udarcem vlastitog kljuna *Wediggenovu* podmornicu koja je povelala podmorski napad na „veliku flotu“ u Severnom moru.

Sam ovoga broda prodano je 9 starijih oklopnih brodova i krstaša, 6 krstarica, od kojih dve tako zvane klase gradova, 3 velika razorača od 1.600 tona, 72 razorača, 13 torpiljarki i 8 monitora.

Cene su takove da je jedna krstarica od 4000 tona prodana za 1.200.000 dinara, i razorač od 1000 tona za 300.000 dinara i t. d računavši po londonskom kursu od 1.—VI. o. god. Najveći dio tih brodova demolirati će se kod brodogradilišta „Albion-Works“ Sheffield.

J A P A N

Ratna mornarica. — Brodovi od 45.000 tona sa naoružanjem od 8 topova od 45.7 sm. ili 12 topova od 40.6 sm. koji će slediti klasu „Kaga“ nosiće imena „Ovari“ i „Kiji“. Jedan dio oklopa za klasu „Kaga“ naručen je kod firme Vickers u Engleskoj. Novi top od 40.6 sm. za brodove „Kaga“ i „Tosa“ odgovarao je vrlo dobro na pokušajima.

Brodovi „Nogato“ i „Mutsu“ imaju takodje topove od 40.6 sm. ali samo od 45 kalibara duljine.

Započeti bojni krstaši „Amagi“, „Akagi“, „Atako“ i „Takao“ imati će po svoj prilici naoružanje od po 10 topova od 40.6 sm. pri tonaži od 43.600 tona i 33 milje brzine.

Japan ima od bojnih brodova svega danas u gradnji:

1 od 34.000 tona (skoro gotov „Mutsu“).

2 od 40.600 tona („Kaga“ i „Tosa“).

2 od 45.000 tona („Ovari“ i „Kiji“, započeti će se sada).

4 krstaša od 43.600 tona.

Od velikog flotnog programa 1920/28. ima se sem toga dovršiti još 2 bojna broda, još 4 bojna krstaša, 4 krstarice sa preko 7.000 tona, 36 razorača od preko 1000 tona, 34 razorača ispod 1000 tona, 4 topnjače i nepoznati ali svakako veliki broj podmornica. Razumjeti će se po ovim brojkama da su čak i svetske velevlasti a osobito Sjedinjene Američke Države u brizi zbog takovog naoružanja.

Š P A N J O L S K A

Ratna mornarica. — Budžet ratne mornarice iznaša 119,907.672 pesete.

Bojni brod „Ezpanja“, koji je nakon proslave stogodišnjice otkrića Magellanovog tjesna u Punta Arenas otputovao prama sjeveru, nasucao se u zalivu Ancud. Oslobodjen pomoću čilenskih ratnih brodova mogao je vlastitim sredstvima dostići luku Puerto Montt.

Aktivitet brodogradilišta za ratnu mornaricu bio je u zadnjoj godini vrlo velik.

Krstarica „Reina Vittoria Eugenia“ od 5000 tona porinuta je u vodu, a jedna druga skoro jednaka nalazi se još na škveru. Nadalje, grade se danas još sledeće ratne jedinice: 3 razorača, 3 topnjače, 6 podmornica i nekoliko torpiljarki.

Brod za prenos ugljena, koji je kupila ratna mornarica, dobio je ime „Contramaestre Casado“.

ITALIJA

Ratna mornarica. — Pred mjesec dana porinut je razorač „General Cantore“ u vodu. Ovaj brod spada u klasu razorača, koja nosi imena u ratu poginulih generala a ima 813 tona sa brzinom 33 milje.

Italija ima još veći broj ratnih brodova u gradnji a osobito velike razorače, te će sada početi sa izgradnjom novog programa krstarica, razorača i podmornica. Na Rijeci naručili su Talijani u tamošnjem brodogradilištu dva pomoćna broda za naftu od 1800 tona. Brodovi će nositi imena „Istria“ i „Dalmacia“.

Trgovačka flota. — Osnovano je parobrodsko društvo „Vittoria“ sa kapitalom od 6 miliona lira.

Budžet predviđen za mornaricu u godini 1921/22. iznosi u svemu 847,837.767 lira.

ДАНСКА

Ратна морнарица. — Данска ратна морнарица уништила је у последњој години укупно 987 мина. Од почетка рата уништено је свега 9754 мине, од тога 7300 британских, 2141 немачка, 313 непознатог порекла.

ŠVEDSKA

Ratna mornarica. — Ministarstvo mornarice predložilo je za godinu 1922. u ime novogradnja za ratnu mornaricu svotu od 15 miliona švedskih kruna, koji bi se iznos imao razdeliti u podjednake delove na godine 1922. do 1924.

Prvog maja stavljena je letnja eskadra sa 3 manja bojna broda i krstaricom, 3 razorača, 6 podmornica, 7 topnjača i jednom pomoćnom ladjom u službu. Sve škole specijalista ukrcati će se na tu eskadru.

Hidroavijatika. — Za nabavku hidroavionskog materijala odobrila je vlada svotu od 466.600 švedskih kruna.

ФИНСКА

Ратна морнарица. — Финска има за сада само 6 торпиљера и 4 топовњаче, које мисли заменити са исто толико јединица од 1000 тона. Сем тога ставиће у службу 4 подморнице.

Трговачка флота. — Треба приметити да је финска трговачка флота релативно велика, а да је бела застава са вертикалним модрим крстом данас већ позната у свима морима.

ЛЕТОНСКА

Ratna mornarica. — I ova nova baltička država namerava osnovati ratnu mornaricu. Nabavit će po vestima u raznim listovima 8 razorača, 4 podmornice i mnogo minarskog materijala.

ЕСТОНСКА

Ратна морнарица. — Естонија намерава да набави 2 торпедо-разорача, 5 топовњака и 2 патролна чамца. 15 ведета стављено је већ у службу.

БРАЗИЛИЈА

Ратна морнарица. — Бразилијанска штампа јавља, да је влада ступила у преговоре са британским адмиралитетом за откуп бојног брода „Ађинкур“ од 28000 тона са 14 топова од 30¹/₂ см., грађен 1911 године. Овај брод избрисан је већ из флотне листе британске морнарице.

ЧИЛЕ

Ратна морнарица. — По вестима разних новина воде се преговори са британском владом за откуп бојних крсташа „Индомтдабл“ („Indomtdable“) и „Инфлексибл“ („Inflexible“) од 17600 тона сваки а са брзином од 26 миља. Ови бродови у поседу чиленске државе, и ако већ нису одговарали за сврху британске флоте, промениће читаву ситуацију флота у јужној Америци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

ВОЕНЕН ЖУРНАЛ.

Овај војно-научни часопис бугарске војске, који је престао излазити већ крајем маја 1915. год., отпочео је поново излажење у октобру 1920. године.

Како редакција овога часописа на уводном месту I (октобарске 1920. г.) књиге извештава, Военен Журнал ће имати велику улогу, да дадне места свима преживљеним осећањима, свима схватањима и испитивањима која могу да баце светлост на материјалну и духовну страну рата.

Осврћући се на садашњи тежак положај у коме се налази бугарски официрски кор, редакција В. Ж. подсећа, да бугарском официрском кору предстоји велики умни рад, да се спреми, те да би се искористиле погрешке у прошлости и да би се предвиделе потребе за будућност.

У 1. књизи В. Журнала штампани су ови чланци: *Савремено уређење позадине војске* (несвршен). *Тенкови у рату*. *Пробој фронта на Добром Пољу* по изворима Антанте, од Константина Фортијадеса. (Ову је књигу код нас превео ђ-штаб. пуковник Миливоје Николајевић). Овај превод у изводу није завршен у I књизи В. Ж. *О артиљеријској баражној ватри*. У одељку: *Рецензије и кришке* кратак приказ књиге „Напади патрола у рововској војни“. У одељку *Библиографија* побројано је 50 разних књига и издања бугарске и иностране војне књижевности у времену последњих 5 година.

У одељку *Иностране војне вести* говори се о Грчкој, Румунији и о нашој Краљевини (организација армиских области, дивизија и пешад. пукова).

Као додатак уз I књигу приложен је напис: *Народно здравље, војска и лекари*.

У 2. књизи В. Журнала (за новембар 1920. г.) продужава се чланак *Савремено уређење позадине војске*. Завршен је изводни превод књиге *Пробој фронта на Добром Пољу*; на завршетку овога превода приказивач књиге труди се да покаже како су 2. и 3. бугарске дивизије учиниле своју дужност борећи се, јер о томе говоре велики губитци 17. колонијалне и

122 француске и наше Шумадиске дивизије. Међутим ови губитци, нарочито наше Шумадијске дивизије која је пробила десни одсек 3-ће бугарске дивизије, нису били тако велики, како их замишља бугарски приказивач. И док он претерује у томе, он у исто време наводи: да је немачко командовање направило огромну погрешку, што на тешко пролазном македонском земљишту, није створило стратегијске резерве, већ је све снаге разапело у кордонски распоред. Али, када се боље загледа у састав бугарско-немачке војске на Солунском фронту, види се, да су бугарске трупе, у ствари, чиниле тај фронт, те да је бугарска а не немачка врховна команда требало да ствара и стратегијске резерве, јер се тицало одбране на првом месту Бугарске а не Немачке.

Исто је тако фатална била и пасивност II бугарске армије, која је енергичним нападом у правцу од Струмског одсека могла да укочи напредовање нашег пробоја који се развијаше у долини Вардара. И овде ће кривица бити пре до Бугара но до немачког командовања. Јер наступање II бугарске армије спасло би, можда, цео фронт бугарски.

Сем тога, у II књизи има чланака: *Из делатности наше иншенданшуре у шоку прошлога рата. Гађање са артиљеријском мерачком командом* (извод из Schiessvorschrift für die Artillerie).

У одељку *Рецензије и кришка*, приказује се књига ђ-штабног пуковника Д. Попова: „Ратне доктрине и наша ратна доктрина“ — 1920. г. Рацензент оспорава тврђење Д. Попова, да је у бугарској војсци била усвојена и кроз прописе спроведена „интелектуална доктрина“, он тврди, да бугарска војска није имала никакве доктрине. Цео закључак приказа своди се на то: ма каква да је доктрина, она треба исцрпно да искористи материјална и техничка средства, уз високу при том још моралну снагу војске (бораца).

Правдајући директиву бугарске врх. команде за ноћни напад 16.-17. јуна 1913. год. на нашу војску, рецензент наводи, да она није израз воље за ратовањем, већ је она изражавала жељу да се створе велики инциденти, успешни за бугарско оружје. Па ово је у ствари једно исто. Ми верујемо, да би рецензент В. Журнала другаче говорио о доктринској страни ове директиве, да је случајно успех „великих инцидентата“ на Брегалници 1913 године био на бугарској страни.

Доказујући, даље, да ни кордонски распоред бугарских снага на Солунском фронту није израз никакве нарочите доктрине бугарске војске, рецензент наводи, да су за ово криви, опет, нико други него тадашњи себични бугарски савезници.

За све недаће бугарске криви су дакле савезници! Па зар ово није доказ о усађености ипак једне незгодне „моралне

доктрине“, која је руководила врло важна политичка и војничка предузећа бугарска?

Упуштајући се у набрајање примера успеха бугарских армија, рецензент најпре смањује значај успеха грчке војске у њеном наступању за разбивеном II бугарском армијом, јер вели: Грци парадираху у празном простору. Међутим, када је 1915. године бугарска II армија упала у тако исто скоро сасвим празну српску Македонију, онда он ову околност не види. То је за њега брза и сјајна победа!

Исто тако невероватно звучи када се на стр. 171. придну, прочита тврђење: Румунија је сломљена, главно, бугарском војском! Ово је заиста сувише хвалисаво, када се зна за сјајне успехе немачке 9. армије, без чијег продирања у Влашку Бугари не би смели ни помислити да прелазе на леву обалу Дунава, већ би заспали у Добруцком буџаку.

У опште, рецензент И. А. Русев закључује да је бугарска војска била без ратне доктрине, но да сада треба радити на стварању исте, јер бугарска војска има високе одлике индивидуалне развијености и гipкости официра и војника.

Одељак *Библиографија* кратак је — свега 3 стране.

Одељак *Иностране војне новости* говори о Енглеској (шта је Енглеска трговачка флота у току рата превезла од људства и материјала), о Румунији (организација, флота) о нашој Краљевини (личности министра војног и морнарице и његовог помоћника, као и овогодишњи буџет нашег министарства вој. и морнарице). Као додатак уз II књигу приложен је превод са руског: Узроци распада руске војске, од руског аутора Ј. М. Лисовог.

У 3. књизи В. Журнала (за децембар 1920 год.) има ових чланака: *Наша народна одбрана*, у коме се излажу мисли о будућности бугарске оружане силе, којој је, као што је познато, одредбама Нејског уговора о миру спречен развој. Писац чланка износи, да наређење Антанте, да Бугарска може држати само најамничку војску (под платом), циља на то да бугарском народу убије ону високу љубав према војсци као одбрани отаџбине и да се тиме у њему угаси и војничка способност. Чланак се продужава у IV. књизи. *Савремено уређење позадине војске*, наставак из II књиге. *Развиће шенкова у Француској. Уништавање интервала, указивање циљева, пренашање ватре и коректура гађања артиљерије. Међународни Одбор Црвеног Крста*. У овоме чланку износи се најпре историја постанка институције Црвеног Крста, под утисцима ужасних сцена на Солферинскоме бојишту, где је лежало око 40.000 мртвих и рањених. По том се износи улога ове институције у ратовима на Балкану 1912.—1913. год. Износећи, као пример, да се преко Црвеног Крста знало, на пример, да је у рату између Србије

и Бугарске 1913. год. било заробљених: Срба у Бугарској 3450 а Бугара у Србији 2350, писац овог чланка прибегава неистини: (стр. 264 под примедбом 1.) да је српска влада, у тежњи да се повећа број бугарских заробљеника у Србији, наредила, да се у ропство одводе сељани из видинског краја! Дакле и у овоме чланку, који је по духу своје требао да буде написан у објективном правцу, види се намера за подметањем. Писац овог чланка (Д. Уста-Генчев) заборавио је само да изнесе „благородну заслугу“ бугарског Црвеног Крста у рату 1915.—1918. год. у погледу неиздавања новчаних пошиљака нашим заробљеницима, који несрећно бејаху пали у ропство Бугара; тако исто ништа не наводи он о хуманој улози бугарског Црвеног Крста у спасавању од смрти масе наших заробљених грађана, жена и деце, по чувеним, по злу, лагерима Бугарске, као што је Сливенски. У одељку *Рецензије и књишке* приказана је једна бугарска књига и 3 француске. У одељку *Библиографија* побројано је неколико бугарских издања, изашлих у времену 1914.—1917. год., међу којима је и компилација професора Тодорова: „Бугарска у југозападној Морави!“ У одељку *Иностране војне новости* саопштава се о Грчкој и Француској.

У 4 књизи В. Журнала (јануар 1921 год.) продужује се чланак *Наша народна одбрана*; у одељку „Задатак војске“ писац ставља: да ратује против спољних непријатеља. Говорећи о основи организације војске, писац између осталог вели: „релативно слаби културно, ми смо болесно честољубиви“, што се, по нашем, свакако пре може односити на бугарску војничку интелигенцију него на војничку масу. Он признаје да се Бугари тешко подвргавају разумној дисциплини, због чега командовање не иде глатко, с тога је и ауторитет личности у бугарској војсци непозната реткост. Ово има потврде у великом броју изгреда и побуна у бугарској војсци који се десише у току минулих ратова. Писац пропагира идеју, да се начелнику бугарског ђенера штаба даду законска права, те да он може функционисати као организатор, док би министар војни био само администратор војске. На тај начин жели се, да се организациони послови истргну из руку војног министра, који сада често бива и грађанско лице. При том се заборавља да организација војске тражи материјалних средстава а ова опет средства једино може дати министар војни, који одговара парламенту за војни буџет и за војну политику уопште; организација војске, дакле, у најтешњој је вези са администровањем ове те се, с тога, ова два посла најбоље изводе само онда када су концентрисани на једном месту. Но, у ратно доба, начелник штаба врх. команде, поред права које он има, треба да сноси и одговорност за операције. Ово је безусловно потребно, јер министар војни не може за то одговарати.

Зашто је промењен војно-судски закон. У овоме чланку потпуковник Сливков доказује, да је стари војно-судски закон бугарске војске од 1889 године, који је у ствари превод руског вој суд. закона, био застарео, те да је његова измена била неопходно потребна, у главном: на првом месту у смислу давања права војним прокурорима да оптужују грађанска лица, за суђење којих је у рату надлежан војни суд, а тако исто и да оптужује она војна лица, која праве кривице изван својих команда а у домашају су власти дотичног војног прокурора, као и да стављају под суд сва лица војног и грађанског реда за сва дела, која се упућују прокурору било од војних иследника или од команда. Друга је потреба за измену била у томе, што се за судије сада могу одређивати и официри млађих чинова, јер досадашња пракса, да судије буду старији по чину од оптужених, није дала добре резултате. Чланак *Мисли (записи) о коњици* брани важност коњице као рода оружја у савремено доба. Чланак није завршен.

Гађање митраљезом на циљеве у ваздуху (балони, аероплани, целелини). Објашњава се карактеристика и улога свакога од ових апарата и дају се кратки упуту за гађање њихово. *Фортификацијске блешке*, говоре о прелазу брзе фортификације у ојачану. Препоручује стварање утврђеног полазног положаја у нападним операцијама; ове положаје писац назива „етапни положаји“. На Солунском фронту Бугари су бранили по 3—6 метара фронта једним борцем; код такве слабости посаде требало је утврђивати само отпорне центре, а никако целе линије, како је у ствари рађено, те због тога није се могло изградити ни солидно нити су положаји могли имати фортификацијску дубину. Да је урађено другаче на Добром Пољу и одбрана овога била би много успешнија, тада би били утврђени отпорни центри: Грчка стража, Шеиновац, Проданов вис, Кравица, Хлеббар, Козјак и др. Због тога, што утврђивање Доброг Поља није схваћено како треба, овај је одсек био недовољно утврђен, без отпорних тачака на фронту, без саобраћајница и без позадњих положаја. Овај чланак даје још неколико упута за подизање осматрачница, вештачких препрека. Чланак *План исхране и довоз* третира ова врло важна животна питања. При том, наводе се цифре колико је Бугарска у току Великога рата, по годинама, мобилисала: у 1915 год. — 596.796 људи, или 27% од укупног броја мушког становништва, у 1916 години — 588.433 или 27%, у 1917 год. 704.232 или 32% и, у 1918 год. 857.063 човека или 39%. Чланак *Потреба изучавања страних језика* заступа гледиште да бугарски официри треба боље да изучавају стране језике, а у томе циљу држава треба да их редовно шаље у иностранство. Ову потребу бугарска је војска нарочито осетила у рату

1915—1918 године, када је као савезник Немаца, бугарски официр бивао принуђен да се служи немачким језиком, који је међу бугарским официрима био врло слабо распрострањен. У одељку *Рецензије и библиографија*, третира се књига: Војне комуникације, од бугарског пуковника Ковачева и књига француског ђенерала Дибоа: „Пољска артиљерија у садашњем рату. Сем тога, бележи се појава извесног броја нових књига из француске литературе и неколико из бугарске литературе. Ниједне књиге на немачком језику нема у овом одељку. На завршетку ове књиге под насловом „Вести из нашег друштвеног живота“ саопштава се о великој седници, коју су имали 27 децембра пр. год. у Софији бугарски научници и уметници у циљу констатовања неправде, коју је Нејски мир учинио Бугарској у Тракији. После овога извештаја говори се, под насловом: „Иностране војне вести“, о попуњавању и обучавању кадрова у белгијској војсци.

У 5 књизи *В. Журнала* (фебруар 1921. год.) има ових чланака: *Наша народна одбрана* (продужење), излажући потребу образовања у Бугарској „Државног савета за народну одбрану“, чија би улога била слична војним саветима (комитетима) у Француској, Енглеској, Италији и Белгији. Овај се чланак завршава оваквим признањем: „ми смо у прошлости правили не само погрешке, већ и лудорије, како у политичком тако и у војничком смислу. Тако рећи од ничега хтели смо да направимо колос, и, као млад и самопоуздан народ, успесмо да направимо нешто више но што нам силе и средства дозвољаваху. Експериментисања са оваквим напрезањем коштају нас прескупо. Оставити их неискоришћене за будуће, значило би да скрстимо руке као несретници, да чекамо дванаести час. Опљачкани и увређени, ми преживљујемо тешку патњу, која треба да нас опамети. У прошлости смо били само смели, у будућности да будемо исто тако смели, али и мудрији. „Војна дисциплина и дисциплинарна одговорност у војсци са теоретског и правног гледишта.“ Писац П. Сливков излаже како он схвата све оне односе у војсци, између старијих и млађих, претпостављених и потчињених, који представљају дисциплину, засновану на дужностима и правима. *Белешке о коњици*. Продужење из 4. књиге *Средства за везу на утврђеном положају и њихова тактичка примена* (улога војне-инжињерске вештине, средства за везу). *План исхране и довоз*. Овај се чланак представља из 4 књиге и овде говори о довозу, описујући све тешкоће са којима се борила бугарска интендантура I армије у 1915. год., у Србији, са питањем довоза хране по каљавим путевима, на воловским колима. При том писац препоручује, да се за колске транспорте израђују графикони, да би се избегао неред и загушивање пута, како је он видео на путу

Пирот—Власотинце—Лесковац. По нашем искуству, овакав начин регулисања транспорта, помоћу графикона, могућан је само онда, када се служба транспортовања стабилизира, а ово зависи од самих операција. Докле год су операције брзе и скопчане са променама праваца, уређењу транспортовања потреба за војску тешко ће се моћи помоћи графиконима, ово је само теоријска мера. Писац овог чланка тврди да за исхрану бугарске војске није постојао никакав основни план; једновремено су набављале храну, на пример, и дивизијске интендантуре и пуковске економије, због тога је био и хаос и нагомилавање хране по трупним слагалиштима, преко прописане норме.

У одељку *Прикази и резенције* приказују се књиге: *Војне комуникације*, од војног инжињера Ковачева. *Социјални и војнички аушоритет*, од Петкова. Приказује се књига румунског ђенерала Д. Илијеска, начелника главног ђенералштаба румунске војске, од јануара 1914 до 1916 год., у којој се ђенерал Илијеско брани од прекора што је румунска војска ушла у рат 1916 год. неспремна. У одељку *Повремена штампа* излаже се у преводу из *Journal de la marine „le Yacht“*: ликвидација немачке ратне морнарице у току 1920 год. и подела њених бродова међу државама Антанте тако, да почетком 1921 год. немачка флота броји само: 6 убојних бродова — линијских, 6 лаких крстарица, 12 разорача и 12 торпиљера. Енглеска морнарица ликвидира старе бродове са наоружањем слабијим од 37 см. *Ликвидација аустро-угарске флоте*. *Северо америчка флота* гради бродове са артиљеријом 40 см калибра. *Јапан* тако исто јако развија своју флоту, тако да ће 1923 год. имати флоту јачине за 50 % од с. америчке флоте у то доба. Из журнала *La revue d'Infanterie* октобар — децембар 1920 год. приказан је чланак француског капетана Nathana о гађању митраљеза против аероплана светлећим метцима. У одељку *Библиографија* побројане су само извесне бугарске и француске књиге из војне књижевности, које су изашле у току Великог рата и по свршетку истога. Као прилог уз ову књигу иде додаток: *Мишљење о нашој трговачко-економској поморској политици* од „Нептуна“. Овим се и завршава 5. књига Војног Журнала.

У опште, бугарски војно-научни часопис Военен Журнал, добро се уређује, старајући се да у тешком времену, које је сада настало за бугарску војску, послужи као кула светиља не само војне знанствености већ и морала на мрачноме хоризонту у који тоне садашња Бугарска, те да бугарска војска не осироти у погледу знања, тако потребног у данашње доба свакој војсци, а бугарски официри да не клону духом под тежином садашње материјалне недаће. Свака месечна свеска В. Журнала износи око 6½ штампаних табака, четвртине.

Прилози, цртежи, израђени су доста чисто. Како оригинални радови тако и преводи и компилације заступљени су у приказаним књигама у истој размери, како је то било у овоме журналу и пре Великог рата. Пада у очи да међу сарадницима нема ђенерала; пишу махом млађи, по чиновима, официри.

В. М.

Преко Арбаније на острво смрти.

Из дневника једне болнице, од санишешског мајора, Д-р Владимира С. Станојевића, Београд 1921., цена 3 дин.

Под горњим насловом Д-р Влад. Станојевић, санит. мајор, издао је латиницом штампану књижицу 34 странице шеснаестине, коју желимо приказати читаоцима „Ратника“.

Неће се тако брзо исцрпсти материјал за оне који би хтели да га износе из страховите али и славне катастрофе, коју је наша војска 1915. г. поднела. Тај се материјал, већ постепено сређен, уређен од разних писаца у разним видовима, на јавност износи. Књижица Д-р Станојевића, у облику дневника, казује доста у оно мало страница колико броји. Писац је припадао као лекар Моравској сталној војној болници и с њом је кроз Арбанију одступио. Пут је почео од Ниша, управо од Беле-куле, водио је преко Прокупља, Куршумлије, Приштине, Призрена, Ђаковице, Пећи, Подгорице до Скадра, и даље преко Љеша па морем на острво Видо. Шта је све болница имала на путу да издржи, писац нам даје доста речито, јасно, овде онде јаким управо снажним изразима бележећи најгрубљу стварност. Ти се моменти, доживљаји друкчије и не даду описивати. Остаје онако како је писац доживео сам, запазио и за свој дневник ухватио.

Запажени моменти, што их је писац у књигу унео, доста казују; у пишчевим описима нема сувишног. Пре би се рекло да није све ни речено, али то је, држимо, отуда што је овај дневник вођен на брзу руку. Сцене могу читаоца, који је једном све већ преживео, понова да потресу те да понова преживи оне неописане ужасе. Књижица ни о чему другом и не говори до само о страхотама, болестима, глади, о свему што се претрпело и видело целим путем кроз Арбанију.

По својим страховитим последицама први дани по доласку српске војске на Крф, где су болести почеле да односе огромне жртве, не изостају ништа, ако их чак и не превазилазе, од оних за време повлачења. Цифре болесника, који су прошли кроз ову болницу и помрли, јасно тај факат истичу. Писац као лекар даје свему овоме објашњења, наводи узроке тим

појавама и читалац остаје ужаснут, запањен пред оним губитцима које смо имали, пред оним жртвама које смо у овом рату дали...

Ево неких цифара из ове књижице: „Пре доласка Морав. болнице на Видо, т. ј. 21. јануара, дневно умирање на овом острву премашило је кадгод цифру 150. Ове су се цифре смањивале све до 120—130, па на 90—100, даље 60—80, затим на 30—40 док се крајем фебруара није спустило на 15—18 дневних умирања. Острво смрти, Видо, је било једна незапамћена гробница. Колико је у њој остављено костију тачно се не зна, нити ће се икад сазнати.

У почетку свог рада, крајем јануара 1916., моравска болница морала је спремати свакодневно за ручак и вечеру преко 6000 оброка“.

*

У кратко смо изнели садржину књиге, која ће и овако у малом свом обиму дати оно што често ни веће књиге не дају, даће слику једне војске у повлачењу и свих беда које су је пратиле, слику војске храбре и херојске чији су се делови излагали најгорим лишавањима, оскудицама сваке врсте, страшним мукама физичким и моралним.

Мислимо да ће ова књижица изазвати појаву и других, већих дела, те да се епопеја наших ратова, издржаних напора и ужаса допуни и потпуно остави потомству које долази, а које ће у овим примерима херојства наћи најлепшег подстрека за своје васпитање.

Књижицу топло препоручујемо.

ČESKOSLOVENSKO-JIHOSLOVANSKA LIGA.

Ročník I, číslo 1—3, v Praze dne 3. června 1921. Vychází počátkem každého měsíce Vydává Č. J. Liga.

Чехословачка-Југословенска Лига

Година I, број 1—3 у Прагу 3. јуна 1921. излази почетком сваког месеца, издаје Ч. Ј. Лига.

Чехословачко—Југословенска Лига је основана у циљу ближег упознавања чехословачке публике с југословенским културним, друштвеним, економским и политичким питањима. У њеном програму најважније је што ће она радити на зближавању економском, те да будемо колико је то могућно економска целина. У програму је зближавање на духовном пољу, да се створи изједначење културе. Међу оснивачима ове лиге налазимо особе од највећег гласа у чешко-словачком народу, раднике на културном пољу, политичаре, индустријалце и др.

Као орган лиге излази овај лист, чији први број доноси веома пробрану садржину, чланке који служе горњем циљу. Да наведемо између осталих неколико, како би се читаоци „Ратника“ ближе упознали са сврхом и задатком саме Лиге.

После прогласа на челу листа долази чланак нашег посланика и пуномоћног министра Ивана Хрибара, писан на словеначком, у коме укратко износи програм лиге. За економско зближавање расправља чланак „Југословенско-чехословачка трговачка комора“ од инж. Јан. Дворачека. У истом циљу је чланак „Неколико економских напомена“ од инж. Одона Паре, вицеконсула Ч.С.Р. у Загребу. Информације о путовању и бављењу у Југославији пуне су корисних података о нашој отаџбини. Из књиге А. Г. Матоша „Наши људи и крајеви“ узет је леп одељак: *о, море сиње, наше море*, да с објашњењима наших израза и речи читаоцу пружи лепоте нашег језика. Вредни професор Д. Прохаска у својим библиографским изворима даје наслове издања из којих се могу добити најбоље информације о нашој земљи, народу и у опште свему што може интересовати њих.

„Политичка хроника краљевства С.Х.С.“ износи најважније политичке догађаје најновијег доба. У рубрици „Војска“ налази се од Руда Хофмана кратак чланак о „удружењу чехословачких легионара у српској војсци“, затим белешка о нашем војном изасланству у чехословачкој републици Мирку А. Поповићу, који је заменио пуковника К. Михела. Са неколико топлих речи износи заслуге нашег бив. војног министра Бранка Јовановића, чија је смрт губитак како за нашу војску тако и за идеју ближег сједињења наше краљевине и чешко-словачке републике.

У истој рубрици наводи појаву неколиких војних дела, која су се изишла у последње време у нашој литератури.

Заступљена је туристика са чланком Г. Хермана, консула Ч. С. Р. у Сплету, у коме износи лепоте нашег мора. Сем тог заступљене су рубрике: соколство, студентство и др.

Члански улог за Лигу износи 24 круне годишње, а за студенте и војнике 12 круна годишње. Упис једном за свагда 3 кр. чехословачке. Упис се прима у секретаријату Лиге у Прагу, II, Miku'andská č 7.

Z.

Nikolas Jiv. Petrovitch, capitaine de Réserve de l' armée Serbe :
 AGONIE ET RÉSURRECTION. RECITS DE LA PRISE DE BELGRADE, DE LA RETRAITE EN ALBANIE ET D' UN SÉJOUR AU LAZARET DE CORFOU. 1920.

Увелико се стиже и почиње о великом светском рату писати и издавати све што би од интереса било. И код нас

се и од наших писаца почињу јављати књиге о овом рату у коме је једну од најтежих улога имао баш наш народ. Стиже се, рекосмо, да се после свршених ратних страхота и ужаса изда на свет оно што се све о њима има казати. То су на првом месту успомене, лични доживљаји, дневници. И све ће то служити као драгоцени документи за упознавање: кроз какве су тешкоће садање генерације пролазиле, да би дошле до остварења великог циља, који им је пред очима лебдео, до остварења народних вековних идеала, — до уједињења троименог народа.

Ова је књига писана за странце да нас боље упознају. Њен је писац један наш официр, резервни капетан.

Ту су описани лепим стилем, живим и пријатним за читање, догађаји из 1914. на нашем западном фронту, за тим борбе око одбране Београда 1915. г., наше одступање и повлачење кроз Арбанију и најзад бављење на Крфу.

Испричани онако како су доживљени ови догађаји баш добијају у вредности. У описима, рекли бисмо, нема ничег сувишног и све је на свом месту. У књизи су херојства, јуначка дела и ратни подвизи нашег војника лепо, искрено изнесени без преувеличавања. Све је представљено страном свету, у првом реду француској читалачкој публици, да се с њима упозна. Није ни било потребе, тамо где најречитије факта говоре из овог рата, да се о вредности једне војске ма шта намешта, преувеличава или дотерује.

Писац је као борац учествовао и припадао ужичкој бригади, те у својим доживљајима о њој највише говори.

Садржај је књиге овај:

Прва глава: „Офанзива у новембру 1914.“

Друга глава: „Српска трагедија“, где се ређају догађаји око напада и заузећа Београда од стране непријатеља 1915. г., у септембру месецу.

Трећа глава: „Напад на Пожаревац, Смедерево, Забрешје и Обреновац“, описане борбе на западном и југоисточном фронту.

Четврта глава: „Наше опште повлачење“.

Пета глава: „Повлачење кроз Црну Гору и Арбанију“.

Шеста глава: „Од Рожаја до Подгорице“.

Седма глава: „Од Драча морем до Крфа, на Крфу“.

На кроју је „Епилог“.

Званична ће историја, можда, пропустити да изнесе многу појединост, узимајући да само у најважнијим цртама даде и пружи хладно ређање факата, догађаја како су се збивали. Овим или сличним делима је пак омогућено, да се и на многим детаљима задрже и да их забележе. Што ова књига добија.

још више, — то је занос којим је писана, топлина која из сваке стране бије. Вреди нарочито читати из ње, да се види с колико је лепог заноса писана, оне странице где је описано повлачење српске војске кроз Арбанију...

И кад се сврши и буде готова историја наша овог рата, оваква ће дела остати као леп прилог за познавање тешких времена, мучних часова што је наш народ преживео али из којих је изашао увек као победилац.

Таквим великим делима и подвизима што је наш народ учинио нису ни потребне фразе, раскошне реченице, бомбасти изрази. И да се простим стилем изнесу, опишу, ови су догађаји, ова дела наше војске велика, величанствена ненадмашна у историји свију народа. Ми држимо да ће књига свом циљу потпуно одговорити. Она се и нашем читаоцу препоручује, ономе који влада француским језиком.

Ђ. Ђирић.

ЂЕНЕРАЛ БОЖИДАР ЈАНКОВИЋ

6. децембра 1849. — 7. јула 1920.

У низу великих и тешких губитака, које наш народ и његова војска подноси, спада и губитак једног од наших најбољих војсковођа — ђенерала Божидача Јанковића.

Ђенерал Божидар Јанковић рођен је 6. децембра 1849. године у Београду, у коме је провео детињство и свршио средњу школу.

У Војну Академију ступио је 1. марта 1869. године, по свршетку које је као други у рангу био произведен за инжињерскога потпоручника 20. септембра 1874. године.

Као инжињерског потпоручника затиче га Први српско-турски рат 1876. године у штабу Ђупријске бригаде I. класе, као шефа штаба и ађутанта код команданта ове бригаде поч. пуковника Светозара Хаџића. Ка-

да је бригада имала борбу са Турцима у јуну 1876. године код Тешице, којом приликом буде рањен командант бригаде, тада, по речима самога поч. Хаџића, он није имао храбријег и способнијег официра у својој бригади од свога ађутанта, и њему, инжињерском потпоручнику Божидару Јанковићу, предао је команду над целом бригадом за време борбе, мада је било старијих официра по чину, све дотле док се нови командант бригаде није одредио.

У рату 1885. године противу Бугара видимо га у Врховној Команди у штабу за оперативне послове као ђенералштабнога капетана I. класе.

После нашега одступања са Сливнице и формирања главне „Нишавске војске“ под командом ђенерала Хорватовића, почившега Јанковића налазимо у штабу те војске као помоћника начелника штаба, и ако је тек у чину ђенералштабнога капетана.

Завршетком овога рата поч. ђенерал Јанковић заузимао је највидније положаје у нашој војсци, а понајвише у Главном Ђенералштабу, Војном Министарству, чији је и министар био; затим био је и професор на Војној Академији од 1884. па до 1887. године, којом је приликом предавао „Примеравање са крокирањем“, а штампао је и прву „Војну Топографију“ на српском језику у друштву са поч. потпуковником Стокићем.

Командант Тимочке дивизијске области постао је 1897. године. За ђенерала произведен је 26. фебруара 1902. године а неко време после 1903. године био је у пенсији, којом приликом био је председник Народне Одбране — нашега патриотскога друштва.

Пред Први балкански рат 1912 године позват је из пенсије као ђенерал, и дата му је команда над III. армијом, чији је операцијски правац ишао од Преполца преко Косова, Качаника и даље на Овче Поље, где се требало, према предпоставци српске Врховне Команде, да бије пресудна битка.

Ђенералу Божи Јанковићу судбина је доделила да први избије на историјско Косово Поље и освоји Приштину, престоницу Краља Милутина.

Његова је армија освојила целу Стару Србију, носећи ослобођење нашој браћи у Призрену, Ђаковици, Метохији, Скадру на Бојани, све до Јадранскога мора.

Благородном старању ђенерала Боже Јанковића имају да захвале за свој опстанак у времену 1912.—1913. године многе обезглављене породице турских чиновника, официра и сиротиње на територији захвата његове армије, јер је покојни ђенерал био у исто такој мери благородан и хуман према непријатељској нејачи, као што је на бојишту био храбар и неустрашив, када је требало ломити непријатељску снагу.

У Другом балканском рату 1913. године налазимо га као команданта исте III. армије на Овчем Пољу, на једној и другој обали реке Брегалнице. На ову је армију и био управљен главни напад и препад најјаче IV. бугарске армије војнога министра и ђенерала Ковачева, која је у својим редовима имала 102 батаљона и 230 топова.

Упорно и јуначко држање наше III. армије на Брегалници 17. јуна као и потоњих дана инспирисао је и подстакнуо својим личним примером храбрости на бојишту, у центру армијскога распореда, ђенерал Јанковић. Овим је запечатио једну од најсјајнијих страна наше историје — победу над Бугарима на Брегалници.

За време рата 1914. године видимо га као главнога руковаоца операција братске нам Црногорске војске, у којој је оставио светао спомен.

У времену нашега повлачења 1915. године, као и на даље после реорганизације остатака наше војске на Крфу и рада на Солунском фронту, почивши ђенерал не прима виднијега учешћа, јер нам је војска бројем и сувише била мала.

После успеле офанзиве 1918. године одређен је за команданта IV. армијске области у Загребу. На овоме положају имао је опет прилике да последњи пут у своме војничкоме животу докаже своју високу војничку способност у одбрани наше увећане домовине, на корушком фронту, у првој половини прошле године. Ускоро после овога он се разболео, па, и болестан, остајући доследан самом себи до краја, отпратио је своју тешку и деликатну дужност на дивљење његових помоћника.

Обхрван већ тешком бољком ђенерал Божа Јанковић почетком 1920. године отишао је на приморје, у место Нови, за чију је слободу толико радио, и као војник и као политичар, и 7. јула тамо испустио своју племениту — српску душу.

За заслуге у ратовима имао је сва наша ратна одликовања: Златну медаљу за храброст, Таковски Крст са мачевима, Карађорђеву Звезду са мачевима закључно до Белог Орла I. степена са мачевима, поред многобројних страних одликовања, међу којима и црногорско највеће ратно одликовање „Обилића медаљу“.

Почивши ђенерал Божидар Јанковић био је типичан војник и радник. Код њега је била равнотежа ума и карактера — особина која се ретко налази удружена код вођа. У сваки рад уносио је сву своју енергију, знање и љубав. Својим преданим и истрајним радом био је пример својим потчињеним. Карактера је био правога, војничкога — отворенога. Шта је имао рећи и приметити увек је отворено и у очи говорио; по свршеном раду био је са својим потчињеним прави друг. Себе није жалио

ни у којој службеној прилици као ни у рату, а од својих потчињених тражио је да му следују.

Једном речју, он је био витез без страха и мане, и то српски витез, у правом смислу те речи. У њему наша војска губи врлога вођу и ваљаног радника на њезиној спремности и васпитању.

Спомен о њему остаће вечито да живи у душама наше и потоњих генерација, а по речима песника Владике Рада Његуша:

„Благо томе ко довијек живи,
имао се рашта и родити“.

Вечни покој и лака српска земља нека буде ђенералу Божи Јанковићу, коју је тако жарко љубио, и за коју се витешки борио.

Слава му!

Драг. Милутиновић,
ђенерал.

ЂЕНЕРАЛ БРАНКО ЈОВАНОВИЋ

Министар Војни и Морнарице, почасни ађутант Њ. В. Краља
1868—1921

Ђенерал Бранко Јовановић умро је на послу, као борац погођен зрном у сред окршаја, као радник оборен муњом у сред рада на врхунцу високе зграде која се довршује и на коју се истиче нови грб са новом заставом, нова позлата са новом круном. Умро је као Министар Војни и Морнарице 29. априла ове године у јутру, напрасно, пред својом кућом из које је пошао на дужност.

Ова смрт, коју он можда није ни осетио, била је за нас остале болно изненадна. У судбоносном времену које преживљујемо, кад је сваки вредан и искрен раденик тако потребан, кад је свака снага тако драгоцене и свако знање тако јако тражено, он је својим неповратним одласком упразнио један од најважнијих положаја, које је тако тешко попунити ваљаном заменом, а на којем се међутим врши огроман рад стварања, консолидације, одбране и где се полажу темељи једне велике будућности.

Напустио нас је врло рано, кад смо рачунали да је у пуној снази. Није га оборила старост, јер је био у 53. години; оборио га је напоран рад после напорних бораба.

Био је интеллигентно београдско дете из интеллигентне чиновничке куће. Отац му, Никола, био је начелник Министарства Грађевина и васпитавао га је брижљиво. Млади Бранко учио је реалку и после шестог разреда ступио је 1885. године у Војну Академију (18. класа), а већ као питомац учествовао је у првом српско-бугарском рату. Војну Академију свршио је 1888. и био произведен у чин коњичког потпоручника.

По одслужењу двогодишњег рока у трупи, у коњици, као водни официр, ступио је на вишу школу Војне Академије и ову свршио 1892. године као први. Затим је послат као државни питомац на Николајевску Ђенералштабну Академију у Петроград, коју је довршио 1897. године са одличним успехом. Потом је преведен у ђенералштабну струку наше војске, у којој је провео до мајорског чина командујући батаљоном у 6. пешад. пуку и заузимајући положај начелника штаба тимочке и дунавске дивизије. Вратив се затим у свој род оружја, у коњицу, командовао је 1. коњичким пуком и био начелник штаба коњичке дивизије. У то време био је и професор Војне Географије на нашој Војној Академији.

У Великом рату 1914. и 1915. године пуковник Бранко Јовановић командује коњичком дивизијом и са њоме учествује у битци на Церу, доприносећи сјајној победи нашега оружја. У 1915. години са својом дивизијом пребацује се најпре на границу Бугарске а затим, када се развила велика непријатељска офанзива преко Саве и Дунава, он са коњичком дивизијом хита од Пирота у долину Велике Мораве и тамо притиче у помоћ јако нападнутој III армији.

Повлачење из земље коњичка дивизија извршила је преко Бицана, Добра, Струге, Ђукуса и Елбасана, за које време она није имала губитака, те је тако стигла у Елбасан знатно бројно јака. Старањем њезина команданта дивизија се премешта у Кавају, где су људство и коњи одмарани за даљи пут ка Валони.

По доласку на Крф, покојник је унапређен у чин ђенерала.

Пошто је Отаџбина ослобођена, ђенерал Бранко добива команду над Моравском дивизијском облашћу а ускоро затим, у априлу 1919., постаје помоћник Министра Војног и Морнарице.

За ратне заслуге покојник је одликован нашим ратним одличјима: Карађорђевоом Звездом са мачевима 4. реда, истом Звездом са мачевима 3. реда, Белим Орлом са мачевима 4., 3. и 2. реда. Од страних одличја имао је: Легију Часте 3. реда, грчки Ратни Крст, чехословачки Ратни Крст, италијански орден Светог Маврикија и Лазара 2. реда, грчки орден Светог Спаситеља 1. реда. Сем тога, имао је наше ратне споменице за ратове 1885., 1912. и 1913. године.

Висока војничка образованост покојног ђенерала и његови манири културна и отмена човека чинили су га погодним

за положај Министра Војног и Морнарице, на који је постављен 19. фебруара 1920. године.

Врло је рано да о његовом службовању на том високом положају изрекнемо свој суд, ма он био и похвалан. Али не треба губити из вида, да је он био тек трећи на том месту у обновљеној и увећаној Краљевини, у којој се он родио онда кад је она била пет пута мања, а чији је он био министар на, тако рећи, најтежем положају онда, кад је она тек постала пет пута већа! Он је на тај положај дошао кад је требало савладати надчовечанске напоре, лечити огромне ране, раскрчити рушевине, животом задахнути неутешни пустош, ту положити чврсте темеље, подизати високу зграду и наградити многе и велике заслуге.

Како је он вршио све ове изванредне дужности? Је ли са преданошћу, је ли марљиво? — Одговор нам је његова смрт.

Али како је и у једном некрологу дужност рећи и нешто детаљније, то упућујемо своје читаоце на ова факта: за време министровања Бранка Јовановића завршена је од стране Врховне Команде демобилизација наше војске и после дугих ратова отпочета њена преформација. Стваране су многе новине и организације (морнарица, авијатика ит.д.) и донесени су закони, прописи, уредбе, упуту. За министра војног, као члана владе, наступило је и доба војно-политичког рада, условљеног резултатима рата, изнутра и споља. Сем тога било је опасности на северу, нереда на западу, немира на југу, несигурности на истоку. Каква и колика је у свим овим историјским задатцима била улога покојног Бранка Јовановића, одредиће и оцениће неумитни судија будућности. Он је био борац у ратовима, командант у операцијама, сарадник на победи, министар после тешке победе.

Схватајући значај штампе и поучних публикација и за војнике, покојни ђенерал Бранко Јовановић покренуо је у новембру 1920. године лист „Војнички Гласник“ са задатком да врши васпитно-културну улогу у војсци и морнарици нашег троименог народа.

Под његовим министровањем обновљен је и „Ратник“. Сматрао је, да га сваки официр треба да држи, и наредио је то. Пређе, пре ратова, био је вредан сарадник нашег војно-научног листа и својим обилатим чланцима, нарочито из круга коњичког рода оружја, изазвао је опште интересовање и упознавао је шире војне кругове са напретцима постигнутим на том пољу. У покојном ђенералу Бранку Јовановићу наш лист, дакле, жали и за својим вредним сарадником, који би, у часу одмора, поизвесно изнова продужио да обогаћује његову садржину.

Уморном срцу Бранка Јовановића вечан покој, његовој родољубивој души рајско насеље!

„Ратник“.

ЧИТУЉА

Погинулих и умрлих официра и војних чиновника
за време рата 1913. године.

Б. УМРЛИ ОД РАНА

44 Пешад. капетан 1. класе, *Софроније Илинчић*, рођен 11. марта 1872. године у селу Радовцима округ ужички; умро 26. фебруара 1913. године, у Бечу, од задобивених рана.

Пешад. капетан 1. класе, *Штеван Симић*, рођен 1. маја 1870. године у Пожези округ ужички; умро 19. јуна 1913. год. у Скопљу, од задобивених рана.

Пешад. капетан 1. класе, *Мојсило Мурић*, рођен 23. јула 1865. године у селу Карану, округ ужички; умро 20 јуна 1913. године, у Нишу, од задобивених рана, као командант 1. батаљона 14. пешад. пука II. позива народне војске.

Пешад. капетан 1. класе, *Михајло С. Васковић*, рођен 18. октобра 1881. године у Нишу; умро 20. јуна 1913. године, у Скопљу, од задобивених рана.

Пешад. капетан 1. класе, *Живојин Антонијевић*, рођен 17. новембра 1874. године у селу Богатићу, округ ваљевски; умро 24. јуна 1913. године од задобивених рана.

Пешад. капетан 1. класе, *Радован Вајарић*, рођен 1. новембра 1877. године, у Шапцу; умро 12. јула 1913. године, од задобивених рана на Грланском положају.

Резервни пешад. поручник, *Марко Радичевић*, умро 24. јуна 1913. године, на путу за Сурдулицу, од задобивених рана.

Резервни пешад. поручник, *Максим М. Гушман*, умро 3. јула 1913. године, у Крагујевцу, од задобивених рана.

Резервни пешад. поручник, *Михаило Славковић*, умро 12. јула 1913. године, од задобивених рана.

Пешад. потпоручник, *Живојин Радовановић*, умро 17. јуна 1913. године, од задобивених рана.

Артиљеријски потпоручник, *Аранђел Стојановић*, умро 17. јуна 1913. године, од задобивених рана.

Резервни пешад. потпоручник, *Љубомир И. Гајић*, умро 17. јуна 1913. године, од задобивених рана.

Пешад. потпоручник, *Борисав Гајић*, умро 19. јуна 1913. године, у Скопљу, од задобивених рана.

Резервни коњички потпоручник, *Милан Марковић*, умро 23. јуна 1913. године, у Кратову, од задобивених рана.

Резервни артиљер. потпоручник, *Адам С. Стефановић*, контузован 20. јуна 1913. године, код Штипа, а умро 26. јуна 1913. године, у болници у Скопљу.

Резервни пешад. потпоручник, *Панша М. Радојковић*, умро 29. јуна 1913. године, у Нишу, од задобивених рана.

Пешад. потпоручник, *Зафир Аншић*, умро 8. јула 1913. године, у Сурдулици, од задобивених рана.

Артиљерски потпоручник, *Милоје Станојевић*, умро 17. јула 1913. године, у Нишу, од задобивених рана.

В. УМРЛИ ОД БОЛЕСТИ

45 Санитетски пуковник, Др. *Благоје Николић*, рођен 13 септембра 1863. године у Београду; умро 11. априла 1913. године, у Аранђеловцу.

Артиљер. пуковник, *Сима Рашић*, рођен 17. априла 1857. године у Јагодини; умро 8 маја 1915. године у Београду, као командант београдске тврђаве.

Бенералштабни пуковник *Милован С. Недић*, рођен 1866. године у селу Книћу, округ крагујевачки; умро 31. августа 1913. године, у Нишу, као командант Моравске дивизије II. позива.

46 Санитетски потпуковник у пенсији, Др *Стеван Д. Матић* рођен 4. јануара 1855. године у Београду; умро 3. јануара 1913. године, у Зајечару.

47 Бенералштабни потпуковник, *Живко Ђ. Ђорђевић*, рођен 27. октобра 1877. године, у Београду; умро 5. јуна 1913. године, у Београду.

Пешад. потпуковник, *Владимир Ристић*, рођен 2. маја 1871. године, у Ваљеву; умро 25. јуна 1913. године, у Велесу, као командант 2. пешадијског пука.

Бенералштабни потпуковник, *Павле Жуљанин*, рођен 2. јула 1874. године у селу Руђинцима, округ крушевачки; умро 26. јуна 1913. године, у Велесу, као начелник штаба Тимочке дивизије II. позива.

Пешад. потпуковник, *Вилошије Марковић*, рођен 10. новембра 1872. године у селу Брасини, срез јадрански, округ подрински; умро 10. јула 1913. године, у Призрену.

Инжињерски потпуковник, *Мирко Рошовић*, рођен 7. јула 1877. године у Београду; умро 27. јула 1913. године, у Скопљу.

Пешад. потпуковник, *Петар Бајаловић*, умро 7. новембра 1913. године у Београду.

48 Генералштабни мајор, *Радивоје Филиповић*, рођен 3. јануара 1881. године у Алексинцу; умро 2. јануара 1913. године у Драчу.

49 Пешад. мајор, *Михаило П. Јаношевић*, рођен 15. септембра 1867. године у Зајечару; умро 9. фебруара 1913. године у Нишу.

50 Пешад. мајор, *Ђорђе Ристић*, рођен 31. октобра 1876. године у Врањи; умро 13. фебруара 1913. године у Врањи.

Пешад. мајор, *Михаило С. Пауновић*, рођен 6. марта 1861. године у селу Помијачи, округ подрински; умро 25. јула 1913. године у Кочанима.

Пешад. мајор, *Драгољуб Владисављевић*, рођен 12. септембра 1877. године у Д. Милановцу, округ краински; умро 29. августа 1913. године у Пироту.

Пешад. мајор, *Милан Р. Миловановић*, рођен 27. јула 1870. године у Јагодини; умро 30. септембра 1913. године у Врањи.

Пешад. мајор, *Станко Главашевић*, рођен 9. новембра 1869. године у селу Бивољу, округ крушевачки; умро 3. јула 1913. године у Велесу, као командант 1. батаљона 4. пешад. пука.

Пешад. мајор, *Милун Рисимић*, рођен 2 јуна 1874. године у селу Медвеђи, округ крушевачки; умро 23. октобра 1913. године у Београду.

51 Артилер. капетан 1. класе *Владимир Атанасијевић*, рођен 13. октобра 1870. године у селу Баа, округ руднички; умро 26. јануара 1913. године у Зајечару.

52 Пешад. капетан 1. класе, *Михаило Вељковић*, рођен 9. новембра 1882. године у селу Преображењу, округ врањски; умро 29. јануара 1913. године у Нишу.

53 Пешад. капетан 1. класе, *Василије Ј. Иванковић*, рођен 27. августа 1881. године у селу Скупљену, округ подрински; умро 4. фебруара 1913. године у Ваљеву.

54 Пешад. капетан 1. класе, *Владимир Рајковић*, рођен 5. новембра 1871. године у Параћину; умро 22. јануара 1913. године у Тетову.

55 Пешад. капетан 1. класе, *Средоје Цвешковић*, рођен 5. априла 1863. године у селу Масхову, округ руднички; умро 16. марта 1913. године у Врањи.

Резервни санитарски капетан 1. класе, *Др. Максим Глигоровић*, умро 16. јуна 1913. године у Београду.

Пешад. капетан 1. класе у пенсији, *Михаило Станојловић*, рођен 25. октобра 1859. године у В. Градишту; умро 25. јуна 1913. године у Београду.

Резервни пешад. капетан 1. класе, *Ђорђе Краљевић*, умро 2. маја 1913. године у Крагујевцу.

Пешад. капетан 1. класе, *Марко Миловановић*, рођен 27. јула 1866. године у Приједору — Босна; умро 24. јуна 1913. године.

Артиљер. капетан 1. класе, *Боривоје К. Калешановић*, рођен 3. јануара 1880. године у Нишу; умро 19. јула 1913. године у Нишу.

Пешад. капетан 1. класе, *Божидар Матић*, рођен 7. јуна 1880. године у Крагујевцу; умро 31. јула 1913. године у Крагујевцу.

Резервни санитарски капетан 1. класе, *Др. Ђорђе Поповић*, умро 13. августа 1913. године у Скопљу.

Резервни пешад. капетан 1. класе, *Јован Бабић*, умро 18. августа 1913. године у Шапцу.

56 Пешад. капетан 1. класе, *Димитрије К. Христић*, рођен 20. марта 1881. године у Обреновцу; умро 7. јануара 1913. године у Скопљу.

Резервни пешад. капетан 1. класе, *Светозар Ђировић*, рођен 3. септембра 1863. године у селу Тучкову, округ ужички; умро 2. јула 1913. године у Велесу.

Пешад. капетан 1. класе, *Љубомир Арачић*, рођен 23. октобра 1878. године у селу Ланишту, округ моравски; умро 10. новембра 1913. године у Нишу.

Пешад. капетан 1. класе, *Младен Јакшић*, рођен 20. јуна 1882. године у Ваљеву; умро 24. јуна 1913. године у селу Сари Хамзали.

Пешад. капетан 1. класе, *Милан В. Томић*, рођен 9. јуна 1870. године у Трстенику, округ крушевачки; умро 16. децембра 1913. године у Нишу.

Пешад. капетан 1. класе, *Ђорђе Алексић*, рођен 22. октобра 1863. године у селу Собини, округ врањски; умро 28. децембра 1913. године у Нишу.

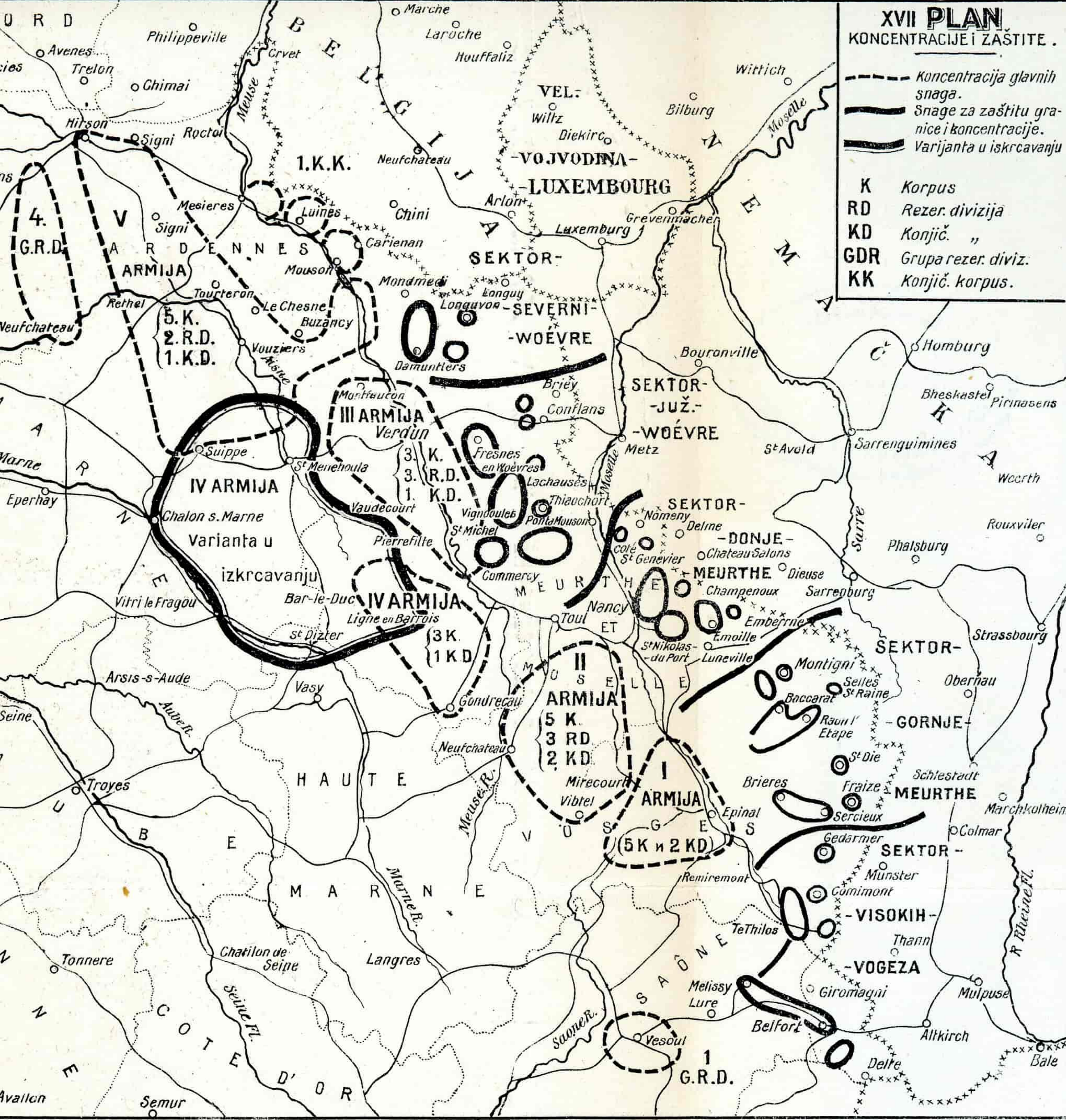
57 Пешад. капетан II. класе, *Чедомир В. Николић*, рођен 20. јануара 1881. године у Београду; умро 1. фебруара 1913. године у Београду.

59 Пешад. капетан II. класе, *Танасије Љубисављевић*, рођен 9. фебруара 1875. године у Параћину; умро 8. априла 1913. године у Ваљеву.

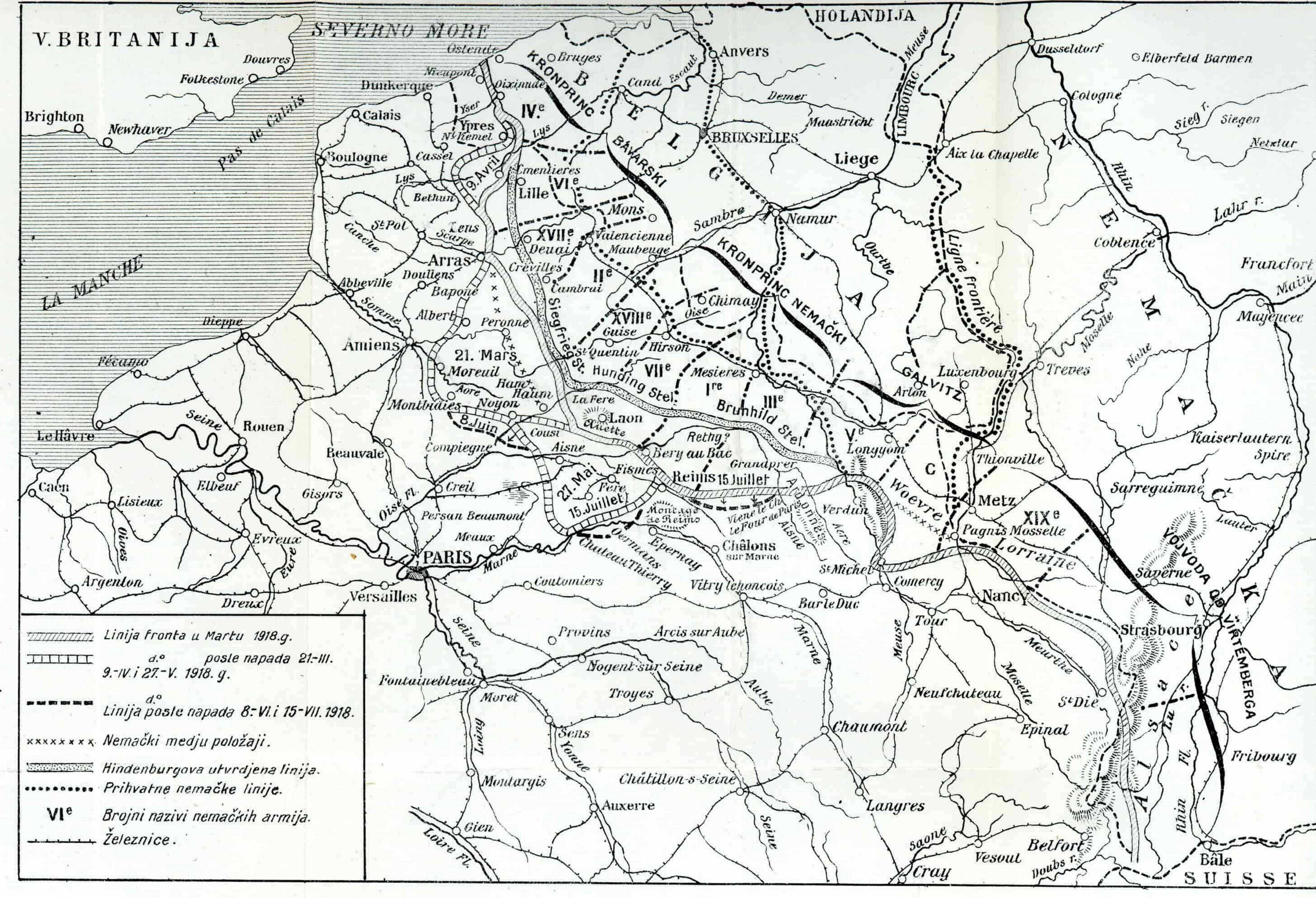
58 Артиљер. капетан II. класе, *Илија Трифунац*, рођен 21. јула 1884. године у Алексинцу; умро 15. априла 1913. године у Алексинцу.

59 (Наставиће се)

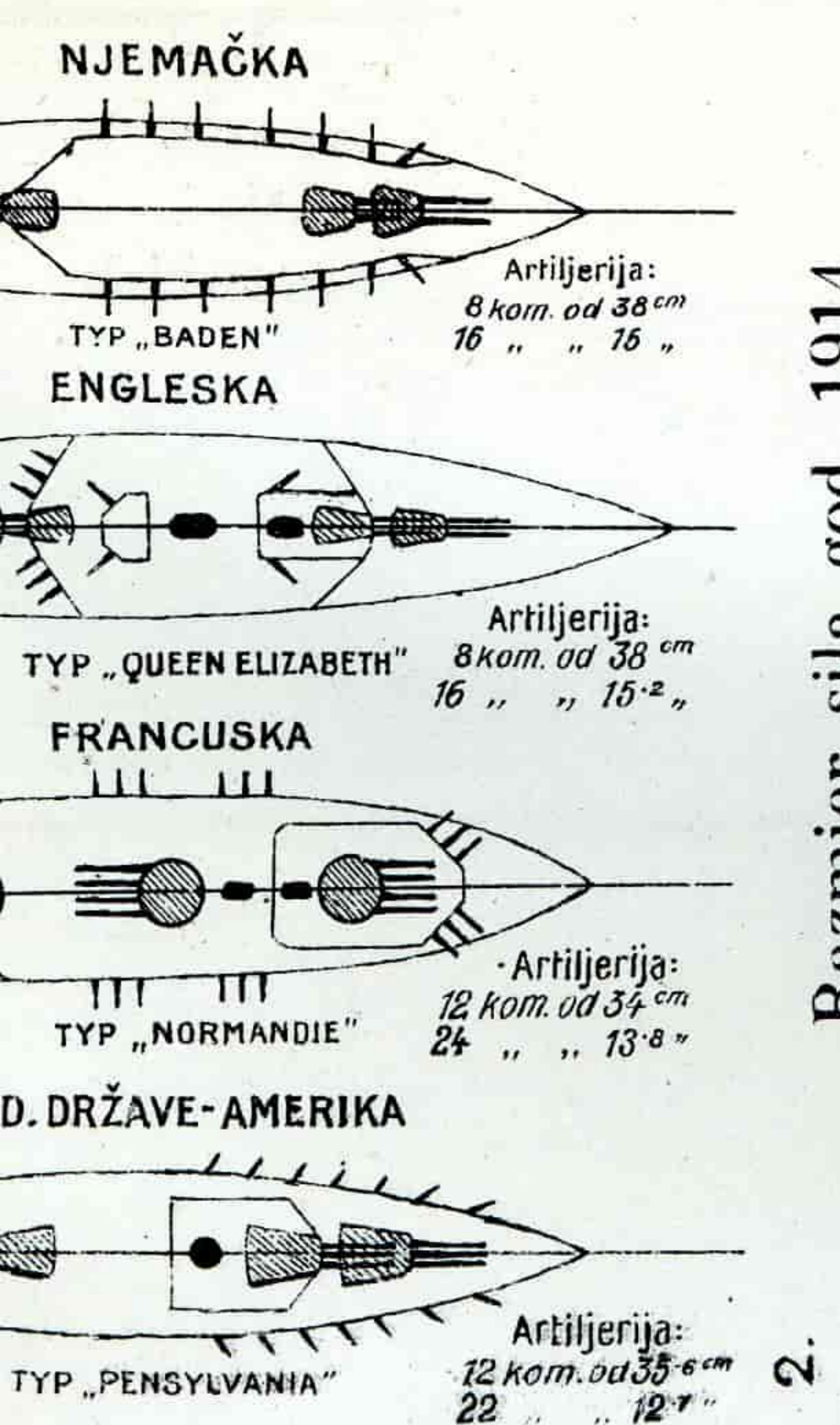
УЗ ЧЛАНАК: »ПРИПРЕМА ЗА РАТ.«

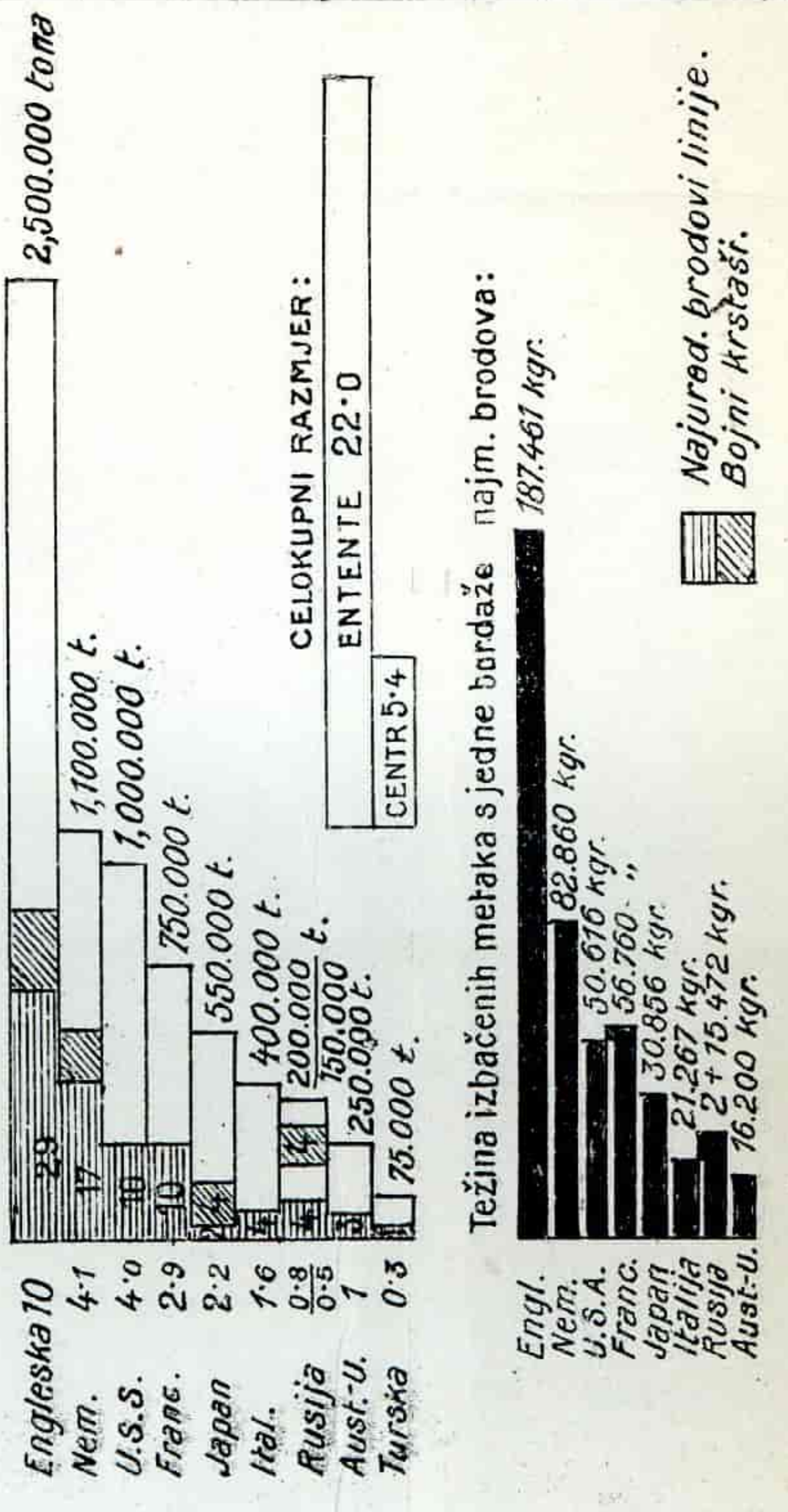
УЗ ЧЛАНАК: »О НЕМАЧКИМ ГРЕШКАМА.«

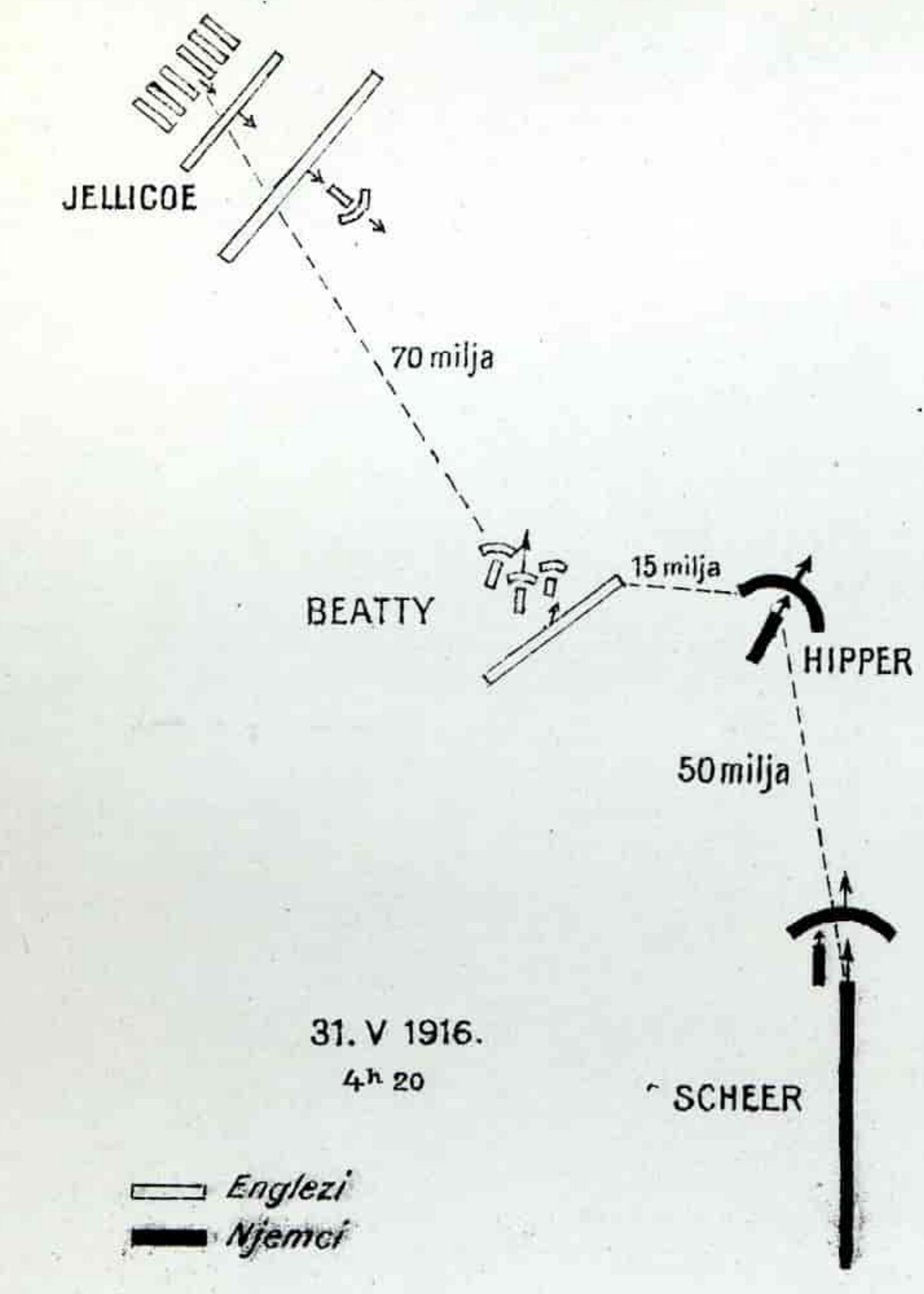
Tipovi bojnih brodova.

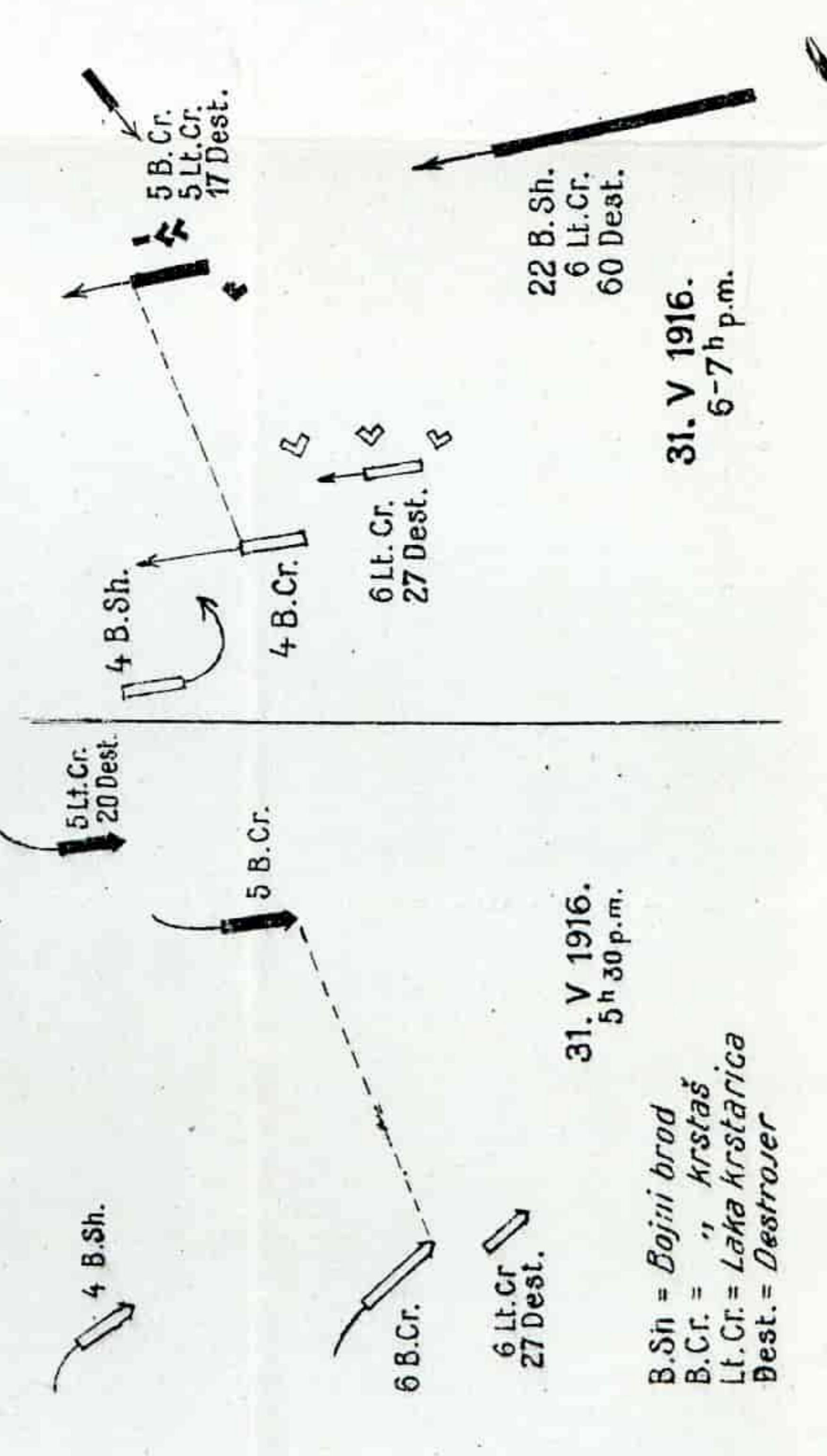
Razmjer sila god. 1914.

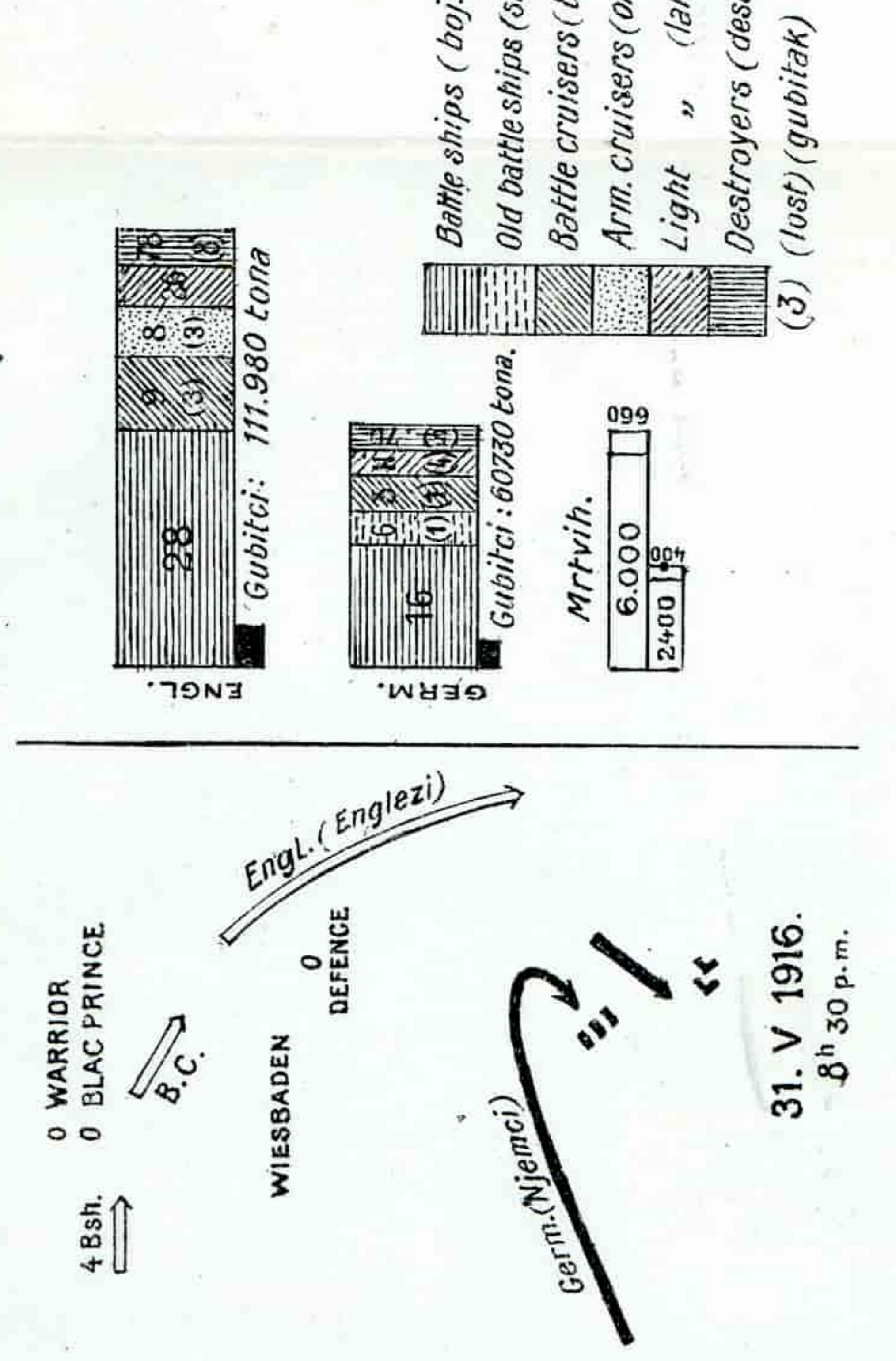
3. Bitka kod Jütlanda.

4. Bitka kod Jütlanda.

5. Bitka kod Jütlanda.

Ратник за јуни 1921.

УЗ ЧЛАНАК: »СВЕТСКИ РАТ НА МОРУ.«

6. Tonaža trgovačkog brođovlja potopljenog od sumarena.

